

95 (175 22)

ქართულთა ამხანაგობის ვამოცემა № 24.

ქართული
ზიზლირთეკა

საქართველო და მისი ისტორიული

წარსული ღრე

R 24.549
3

ვ. შოტოასი

თარგმანი ი. ბაქრაძისა.

ტფილისი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კულტურის მინისტრის განკარგულებაში

1884

იუსტიციის სამინისტროს
თბილისის სასამართლო პალატის

თბილისის სასამართლო პალატის

დავით აღმაშენებლის ქ. 4
Дозволено Пензурою. Тифлисъ, 4 Юня 1894 года.

სპეკ-2000
შემოწმებულია

118 გვ., 22 ს., 19. სტ.

საქართველო და მისი ისტორიული

წარსული დრო

კ. პეტროსია

ბევრი პოეზია სიხლით დაწერილს კავკასიის ისტორიაში; ქართველი მას თვალ-ცრემლიანი კითხულობს. იგი მას აქწერს საეკლესიოების განწაფლობაში მოწადარს ტანჯვა-ვაებას, სამეფოს სამეფოებად დაყოფას, ამბოჯებას შეფეთა და თავადთა შორის, ტომთა და ნათესაეთა შორის, ომებს, ფეოდალების ციხესიმაგრეთ, როგორც სათანეს შიარტველობისას, დიდებულთა დარბაზებს, როგორც ბუნავს მტარეალობისას, რამელთა წინაშე მუხლს იდრჯავდა ურიც, სამეფელოც-ზაც. მაგრამ ამ უბედურებათა შორის საქართველოს ისტორიაში რამდენიმე ბრწყინვალე ხანაც მოიპოვება...

პ. იოსელიანი.

კავკასიის ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხარეს უძველეს დროიდანვე ცხოვრებდნენ ქრისტიანე-ერნი ქართველთა მოდგმისანი, რომელნიც შეადგენდნენ რამდენსამე დამოუკიდებელს სამეფოს: საქართველოსას (ქართლი და კახეთი), იმერეთისას, სამეგრელოსას და გურიისას; ეს სამეფონი ხან ერთდებოდნენ და ხან ცალ-ცალკევდებოდნენ. ყველაზედ უმთავრესი და ძლიერი ნაწილი საქართველოს ტომისა იყვნენ ქართველნი, რომელთაც ეჭირათ მტკვრისა და ალაზნის მიდამონი. ამისათვის საქართველოს ისტორია ერთსა და იმავე დროს არის ისტორია დანარჩენ ქართველთა ტომებისაც, რომელნიც ისტორიულ უბედურების დროს თავეთს ბედს უერთებდნენ საქართველოს ბედს და მშვიდობიანობის დროს თავეთის განცალკევებით ჰხა-

დავდნენ მეფეთა გვარეულობასა და ერთა შორის შუიანთა და ამბოხებას.

უძველესი თქმულებანი, ჩაწერილნი ისტორიაში საქართველოს მეფის ვახტანგ VI მიერ, გვაუწყებენ, რომ ქართველთა ტომი არის ჩამომავალი ქართლოსისა, ნოეს ძის იაფეტის თესლისაგან, რომელსაც წილად ერგო მტკვრის მიდამონი არაგვის შესართავამდინ.

მთლად საქართველოს დიდი ხნის ცხოვრებას უწოდებენ მარტიროლოგს ანუ მოთხრობას დაუსრულებელ ტანჯვათა. ძნელად თუ ამაზედ უკეთესს სახელს მოუგონებდნენ. მას აქედ, რაც ისტორიამ აღნიშნა ეს ქვეყანა, იგი ანდამანტივით იზიდავდა სხვა-და-სხვა ერთა, რომელნიც მოისწრაფებოდნენ მისკენ ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და შორეულ დასავლეთით და, როდესაც უკან ბრუნდებოდნენ, აქ აოხრების კვალს სტოვებდნენ. ქართლის მოტიტვლებულს გორებზედ და კახეთის და იმერეთის საუცხოვო მცენარეულობით შემკულ ადგილთა შორის დღევანდლამდინ მოჩანან ნანგრევნი მკვიდრად ნაშენ ძველის დარბაზების და ციხეებისა, რომელნიც ძვირად უღირდა ერს მტრის შემოსევის დროს. ძნელად თუ დედამიწის ზურგზედ იყოს სხვა ქვეყანა, სადაც მოიპოვებოდნენ ესოდენი მუნჯნი მოწამენი ერის ტანჯვისა. იმ დროს, როდესაც მივიწყებულს და ბუნებისაგან გამაგრებულს კავკასიის მთებში ქვეყნისათვის უცნობნი ხალხნი ველურ ცხოვრებას ატარებდნენ და ასეთი ცხოვრება ძვალ-რბილში უჯდებოდათ, სამზრეთით მთების კალთებზედ ძველი ივერია თოთხმეტი საუკუნის განმავლობაში მდდგრად და მტკიცედ იცავდა ქრისტიანობას და დასაწყისს განათლებისას მაჰმადიანთა და წარმართთა შემუსვრისაგან.

საქართველოს ისტორია იწყება აღმოსავლეთის უძველესის დროიდან. მის პატრიარქალურს ცხოვრებას ბოლო მოუღო მამასახლისობის დაარსებამ. როდესაც დაიწყო აზიაში ხალხის დიდი გადასვლ-გადმოსვლა, მაშინ დაქარგა საქართველომ თავის დამოუკიდებლობა, მას თან და თან იმორჩილებდნენ ასურელნი, ბაბილონელნი და სპარსნი. სპარს-

თა მეფეების წინამძღოლობით ქართველნი დაწუნულის ფარე-
 ბით და ხის მუზარადებით ებრძოდნენ ბერძენთა და სლავთა
 და ითვისებდნენ უცხოელთა ცოდნას და ზნე-ჩვეულებას. ამავე
 დროს ახლოს მდებარე კავკასიის მთებს თავს აფარებდნენ მტერ-
 თაგან დამარცხებულნი და ლტოლვილნი უცხოელნი, ბერძენ-
 ბი მოდიოდნენ აქ ოქროს მატყლოსან ცხვრისათვის, და აი ამ
 ერთა შორის მისვლია-მოსვლამ მოამზადა საქართველოში ნიადა-
 გი განათლების აღმოსაყენად.

ალექსანდრე მაკედონელი, როგორც ამბობენ, ცდილობდა
 მოესპო საქართველოს თვითარსებობის გარეგანი ნიშანიც კი,
 რისათვისაც მამასახლისების მაგივრად ამ ქვეყანაში დააყენა
 თავის სარდალი რამდენიმე ჯარით. მაგრამ ამ უკიდურესმა გა-
 რემოებამ მთელი საქართველო ფეხზე დააყენა, ხალხმა თავი
 გამოიღო თავის დამოუკიდებლობის დასაცველად. ფარნაოზის
 წინამძღოლობით, რომელიც იყო უკანასკნელი მამასახლისის
 ჩამომავალი, ქართველებმა განდევნეს ალექსანდრე მაკედონე-
 ლისაგან დაყენებული მთავარმართველი და ამ დროიდან და-
 იწყო მეფობა საქართველოში. პირველი მეფე იყო ფარნაოზი,
 300 წ. უფრო ადრე, ვიდრე ქრისტე დაიბადებოდა.

შემატიანენი ფარნაოზს აწერენ საქართველოში მოქალა-
 ქურ წეს-წყობილების დამყარებას, ანბანის შემოღებას და ზო-
 როასტრის სარწმუნოების დამკვიდრებას. გარდმოცემა გვაუ-
 უწყებს, რომ ქართველების მამა-მთავრის ქართლოსის საფლავ-
 ზედ ფარნაოზმა აღმართა დიდი კერპი არმაზისა, მორთული
 ოქროს აბჯრით და ძვირფასის თვლებით მოჭედილ გვირ-
 გვინთ.

ბუნდით მოკულის შემდეგს საუკუნოებში, რომელთაც
 განვლეს სომხებთან და სხვა მეზობელ ხალხებთან ურიცხვ ბრძო-
 ლაში, ბეუტავენ რამდენიმე დიდებულნი პირნი და მათ შო-
 რის ყველაზედ შესანიშნავია მეფე ადრეკი იმით, რომ იმის
 მეფობის დროს დაიბადა მხსნელი ქვეყნისა. ამავე მეფის დროს
 ეკუთვნის გულის საკლავი გარდმოცემა მაცხოვრის კვართის
 შესახებ. ეს გარდმოცემა მოგვითხრობს, რომ საქართველოს

სატახტო ქალაქ მცხეთაში ცხოვრობდნენ იმ ურიათა, რომელნიც ბაბილონის ტყვეობის შემდეგ განდევნილნი იყვნენ დედამიწის ზურგზედ; ეს მცხეთელი ურიები ყოველ წელიწადს, პასექის დროს, იერუსალიმში ჰგზავნიდნენ თავეთ წარმომადგენელთ, რომელთა წყალობითაც, როცა უკან ბრუნდებოდნენ, მთელს საქართველოში ვრცელდებოდა ამბავი მაცხოვრის სასწაულთა შესახებ. იმ წელიწადს, როდესაც ქრისტე ჯვარს აცვეს, იერუსალიმში გაიგზავნა, სხვათა შორის, ელიოზიცი, შვილი კეთილ-მსახურ დედ-მამისა. იგი დაესწრო გოლგოთის ამბებს, გაოცდა ყოველივე ნანახით და შეიძინა კვართი უფლისა ერთი რომაელი ჯარის-კაცისაგან, რომელსაც წილის-ყრით ჰრგებოდა ეს ძვირფასი საუნჯე. როდესაც ელიოზი სამშობლოში დაბრუნდა, მისმა დამ (ზოგის თქმულებით ასულმა), მაცხოვრის ჯვარცმის ამბებით თავზარდაცემულმა, ხელი სტაცა კვართს, ჩაიკრა გულში და იქვე განუტევა სული. ვერა ლონის-ძიებით ველარ გამოაცალეს ხელიდან კვართი უფლისა, რისაგამოც კვართითურთ დამარხეს. მალალი ლიბანის ხე ამოვიდა მის საფლავზედ და კაცის თვალს დიდ ხანს უმაღლავდა ამ წმინდა ადგილს.

კოტა ხნის შემდეგ ქრისტეს სარწმუნოება ჰქადაგა კავკასიაში ანდრია მოციქულმა და მისმა თანამოგზაურმა სვიმონ კანანელმა; გარდმოცემა დღესაც უჩვენებს ანაკოფიაში კანანელის საფლავს, რომელსაც თვით გაუნათლებელი კავკასიელი მთიულცი კი დიდის მოწიწებით სცემს თაყვანს. მაგრამ ქრისტიანობა მკვიდრად დამყარდა საქართველოში მხოლოდ მოციქულთა სწორის ნინოს მეოხებით.

წმინდა ნინო იყო ასული რომაელის სარდილისა და იერუსალიმის პატრიარქის დისა. იგი იყო ახლო ნათესავი დიდის მთავარ-მოწამის გიორგისა და მის მფარველობას მიანდო თავისი ახალი სამშობლო. წმინდა გიორგიმაც თითქო შთაბერა სული ვაჟ-კაცობისა ო წამებულობისა მთლად ქართველს ერს, რომელიც ისტორიაში გიორგიანადაც იწოდება.

ნინოს ბავშობიდანვე უყვარდა იმ ამბების გაგონება, რომელნიც შეეხებოდნენ საქართველოს, სადაც წაღებულ იყო

კვართი უფლისა და სულ იმაზედ ფიქრობდა, რომ როგორც
 გამხდარიყო განმანათლებელი ამ ქვეყნისა და ეპოქისა. წმინდა
 ტანისამოსი. დღე და ღამ ევედრებოდა ღვთისმშობელს და შე-
 შწევობას შესთხოვდა. ღვთისმშობელი გამოეცხადა ძილში, ჩა-
 ბარა ჯვარი ვაზისა და უთხრა: „წადი ივერიის ქვეყანაში და
 ახარე სახარება, მე ვიქნები შენი მფარველიო“. როდესაც გამოე-
 ღვიძა და თავის ხელში საკვირველი ჯვარი ნახა, ცრემლის
 ფრქვევით ემთხვია მას და თავის თმით შეკრა.

და აი მეთხე საუკუნის დასაწყისში, სასანიდების გვარე-
 ულობის დამარსებლის, მირიან მეფის დროს, რომელიც იყო
 თანამედროვე კოსტანტინე დიდისა, წმინდა ნინო მოვიდა მის-
 თვის უცნობ მდინარის ნაპირზედ (მტკვარი), შეჰყვა მას აღმა-
 აღმა და მივიდა მცხეთას სწორედ იმ დღეს, როდესაც არმაზის
 დღეობა იყო. მალაღს მთაზედ იდგა სრულიად ოკროში ჩამჯდა-
 რი უხარ-მაზარი კერპი და ცეცხლივით ლაპლაპებდა, აქეთ-
 იქით ორი სხვა კერპი უდგა, რომელნიც, როგორც გარდმო-
 ცემა ამბობს, სასტიკად სჯიდნენ ყველა იმას, ვინცკი ქურუმ-
 თა ნება-დაურთველად მათთან მისვლას გაბედავდა. ივეროდნენ
 საყვირნი, იკმეოდა საკმელი, იღვროდა მსხვერპლთა სისხლი;
 მეფე მირიანი მთელის თავის ხალხით დაემხო პირქვე კერპთა
 წინაშე, მხოლოდ ერთი უცხო, ყველასათვის უცნობი ქალწუ-
 ლი არ იდრეკავდა მუხლს. თუმცა მოწმენდილი დღე იყო,
 მაგრამ უეცრად ამოვარდა საშინელი ქარიშხალი და თან ჰქე-
 ჰქებილი მოჰყვა; კერპთა საკურთხეველი დაინგრა და მის ნან-
 გრევთა შორის მოჩანდნენ ნატეხნი დამსხვერუფლის კერპებისა.
 შეძრწუნებული ხალხი გაიფანტ-გამოიფანტა და ნანგრევებზედ
 იდგა მხოლოდ ნინო და გულ-დამშვიდებული უყურებდა თავის
 თვალ-წინ ამოვარდნილს და უკვე ჩავარდნილს ქარიშხალს. ეს
 მოხდა ექვს აგვისტოს და ეს დღე ფერისცვალებისა ივერიისა-
 თვის შეიქმნა იმ დღედ, როდესაც წარმართობის სიბნელე
 ქრისტიანობის სინათლეზედ შეიცვალა.

ს. ი. ხ. ქოთინა 2016 წლის 22 იანვარი

ამ დღიდან იწყება მრავალი მოღვაწეობა და სასწრაფო მოქმედება ნინოსი, რომელნიც იხსენებიან ადგილობრივ გარემოცვებში, და მემატიანე მეფესაც ისტორიაში ჩაუწერია.

მეფის ბაღში იღვა საიდუმლოებით მოცული ღიბანის ხე, რომლის ძირშიაც დაფლული იყო კვართი უფლისა; წმინდა ნინო ხშირად ლოცულობდა ამ ხის ქვეშ და აქვე ხედავდა ხოლმე წინასწარ-მეტყველებით სავსე ჩვენებათ. ერთხელ შავი მფრინველების გუნდი მოფრინდა, იბანავეს არაგვში და როდესაც თოვლივით გათეთრდნენ, დასხდნენ ღიბანის ტოტებზედ და შეამკეს ბალი სამოთხისებურის გალობითა, — ეს იყო სიმბოლო, ანუ ნიშანი ივერიელთა ნათლისღებისა. მეორედ იხილა საშინელი დარღვევა არმაზისა და ზადენის მთებისა თავის კერპებით, მოესმა ხმა ბრძოლისა და ქვითინი ეშმაკებისა, რომელნიც სპარსთა ჯარის სახით შემოსეოდნენ საქართველოს და თავითი მეფის ბრძანებით აკლებას და განადგურებას უპირებდნენ. ამ ჩვენებით თავზარ დაცემულმა ნინომ ამართა ჯვარი უფლისა და წყნარად წარმოსთქვა: „ბოლო მოელო მეფობასა თქვენსა, აი ეს არის მძლეველი“, და ყოველივე გაჰქრა. წმინდა ნინომ გაჰკურნა მირიან მეფის სულთ-მობრძავი მეუღლე და ერთი სპარსეთის მეფის ნათესავი, რომელიც მირიანის სახლში გამხდარიყო ავად; ყველაზედ უწინ ამ ორთა მიიღეს ნათლისღება. თვით მეფე კი ჯერ ისევ ყოყმანებდა. მაგრამ ერთხელ, როდესაც ახლო-მახლო მთებში იმყოფებოდა სანადიროდ, საშინელმა ქარიშხალმა მოასწრო და უეცრად დაბრმავდა. შეძრწუნებული მეფე დაეცა მუხლებზედ და ლალად ჰყო: „შენ ხარ ღმერთი ღმერთთა ზედა და უფალი მეფეთა ზედა, შენ ხარ ღმერთი ნინოსიო“, ღ იმავე წამს აეხილა თვალები. გაიგეს თუ არა ამ სასწაულის ამბავი, მთლად მეფის ოჯახი და ხალხი, მეფეს წინ მიეგება. „ადიდეთ ღმერთი ნინოსი, ღმერთი საუკუნო“, ეუბნებოდა მეფე თავის ერს და პირდაპირ ნინოს ქოხისკენ წავიდა, დაეცა ცხოველ-მყოფელი ჯვარის წინაშე და აღიდა ქრისტე. ნინომ გადასწერა ჯვარი მტკვარსა და არაგვს და ამ ორს მდინარეში მოინათლა მეფეც და მისი ერიც. ელ-

იოზის ერთმა შთაწამავალთაგანმა, რომელსაც ცხოველად უწოდებდნენ, სოვედა გარდმოცემა უფლის კვართის შესახებ, უჩვენებდა მას, სადაც შენახული იყო ეს ძვირფასი განძი ქრისტიანობისა. საიდუმლოებით მოცული ხე ღიბანისა მოსკრეს და მის ადგილას ააგეს ტაძარი, რომელშიაც შეინახეს წმინდა ტანისამოსი.

როდესაც წმინდა ნინომ ქართლში ქრისტიანობა დაამკვიდრა, მაშინვე კახეთს წავიდა და იქ, ოც და თხუთმეტი წლის მოციქულებრივის მოღვაწეობის შემდეგ, გარდაიცვალა ეხლანდელი სიღნაღის მახლობლად. მეფეს და ეპისკოპოსს უნდოდათ მისი გვამი გადაეტანათ მცხეთის ეკლესიაში, სადაც იმას ასე ხშირად უყვარდა ხოლმე უფლის კვართზედ ლოცვა, მაგრამ აქ კიდევ ახალი სასწაული მოხდა: ვერას გზით ვერ დასძრეს გამხმარი გვამი ღვაწლით შემოსილის ქალწულისა იმ ადგილიდან, რომელიც თავის საუკუნო განსასვენებლად ამოერჩია. ქართლის წინაშე მას ბევრი ღვაწლი მიუძღვოდა, ახლა თითქო ის ეწადა, რომ კახეთში დამარბულიყო და ამით იქაც განემტკიცებინა ქრისტიანობა. პირველი ტაძარი აქ მეფე მირიანმა ააშენა წმინდა გიორგის სახელზედ და იქ დაასვენა ნაწილნი წმინდის მქადაგებლისა. ბოლოს ამ ეკლესიასთან დაარსდა ბოღბის სამიტროპოლიტო, ყველაზედ უპირველესი მთელს კახეთში და აქედან მოეწინა ქრისტიანობის სხივი კავკასიის მთებში მცხოვრებ ხალხს. წმინდა ნინოს ცხოვრება დასწერა პირველად მისმა თანამედროვე მებისტორიემ რუფინმა, რომელსაც მისი ცხოვრება გაგონილი ჰქონდა მირიან მეფის შვილის ბაკურ ბატონიშვილისაგან.

რასაკვირველია, ქრისტიანობა ერთბაშად არ დამკვიდრდა საქართველოში. იყვნენ უარის მყოფენი მეფენიც; სპარსელები შედგარად ცდილობდნენ ქრისტეს სჯულის აღმოფხვრას და ცეცხლის თაყვანის-მცემლობის გავრცელებას. როცა მეფე მირდატ IV (408) დროს მათ საქართველო დაიპყრეს, ხალხი იძულებული შეიქმნა ჯვარი დაემალა და სპარსელების თაყვანსაცემელი ცეცხლი აეგზნო ყველა ეკლესიებში, რომელიც კი მტერს შეუმუსრაფი გადურჩა. სპარსთა მონების უღელნი ძლიერ

110

მძიმე იყო ქართველებსათვის, ამისათვის შირდატის შვილის არჩილ I დროს საქართველო აღსდგა და დაამარცხა მტერი მდინარე ლიახვის ნაპირზედ.

მაგრამ საქართველოს გაძლიერების და დიდების დრო დადგა მაშინ, როდესაც გამეფდა მეფე ვახტანგ პირველი, რომელმაც ნაწილი იმეფა, 446 წლიდან 499 წლამდინ. სპარსელები მას გორგ-ასლანს (მგელ-ლომს) ეძახდნენ, რადგანაც გულადი და მამაცი ვაჟაკი იყო, ტყუილად არ იყო გამოხატული მის მუხარაღზედ წინ მგელი და უკან ლომი. თავის ჯარს მუდამ წინ მიუძღოდა, ამისთვის მტერი პირად იცნობდა მას და, დაინახავდა თუ არა იმის მუხარაღს, ყვირილს შორთავდა ხოლმე: „მოერიდეთ, გორგ-ასლანი მოდისო“. ეს მეფე თვით ისტორიითაც ამ სახელით იხსენიება.

ვახტანგი ბრძენი გამგებელიც იყო და გმირი სარდალიც, არა ერთი და ორი ნაშთი დაუტოვა სამშობლოს თავის მოღვაწეობისა. მუდამ ხალხის განათლებაზედ ზრუნავდა, აარსებდა სკოლებს, ასწორებინებდა და ათარგმნინებდა საღმრთო წერილის წიგნებს და გამოსცა კანონები. დაუცხრომელად ზრუნავდა სამშობლოს თავისუფლებაზედ, სრულიად შემუსრა სპარსთა მონების უღელი, დაიპყრო სამეგრელო, აფხაზეთი, დაამარცხა პაქანგები, დაიმორჩილა აზრუმი და დიდების სხივით შემოსილი მისი სახელი თვით ინდოეთშიაც კი გაითქვა. ერთ უძველეს ეკლესიის კედელზედ, რომლის ნანგრევები დღესაც სჩანან ალაგირის მთებში, არის ზედწარწერა, რომელიც მოგვითხრობს ოსებთან გორგასლანის ომის ამბავს. ოსეთის მბრძნებელმა ბალათარმა და მოსტაცა მეფე ვახტანგს და ეს შეიქნა მიზეზი მათ შორის საშინელის ომისა; დიდ ხანს ვერც ერთი იმარჯვებდა და ვერც მეორე, თუმცა ბალათარს თარხანიც მეშველა თავის პაქანგებით. ერთს ბრძოლაში გორგასლანმა თავის ხელით მოჰკლა თარხანი, მაგრამ ბალათარი კი მანც ისევ ეომებოდა. ამ ოსების გმირმა ბევრჯელ უკუ აქცია ქართველები და არა ერთხელ თვითონ დაესხა მათ თავს. გორგასლანმა ნახა, რომ, ვიდრე ბალათარი მოთავედ ჰყავდათ ოსებს, ვერაფერს

ვახდებოდა. ამისათვის შემდეგი ხერხი იხმარა: ვახტანგმა მო-
რიგება შეუთვალა იმ პირობით, რომ ოს-ბალათარს მისი
ცოლად შეერთო. ორივე მებრძოლნი არაგვის ნაპირებზედ
იყვნენ დაბანაკებულნი, ერთი გაღმა და მეორე გამოღმა. ვახ-
ტანგმა ბალათარი თავის ბანაკში მიიწვია და ზავების შესახებ
მოსალაპარაკებლად. ბალათარმა ვერ შეუტყო ვერაგობა და
მის სანახავად წავიდა. როდესაც წყალში გადიოდა, ქართველე-
ბმა დაუშინეს ისრები, ოს-ბალათარი დაიჭრა, წყალში გადავა-
რდა და დაიღუპა. მაშინ გორგ-ასლანი დაესხა ოსებს და და-
იმორჩილა. ეს ზედ-წარწერა თავდება ოს-ბალათარის და იმის
ცხრა ძმის სიტყვებით: „ამის ამომკითხველნო, შენდობა გვი-
ბრძანეთო“.

მაგრამ არა მარტო მუნჯნი ნანგრევნი — ეს სამწუხარო
ნაშთი ძველის დიდებისა — ღალატებენ გორგასლანის მოღვა-
წეობას. დიდებულნი ტაძარნი: მცხეთაში აფ-თორმეტთა მოცი-
ქულთა, ტფილისში სიონისა და მეტეხისა — არიან ნაშთი ვახ-
ტანგის ბრწყინვალე მეფობისა. მან დააარსა თვით ქალაქი
ტფილისიც, რომელიც შემდეგ მისმა შვილმა გაიხადა სატა-
ხტო ქალაქად და ამით ბუნდი მოეფინა ცხეთის ძველს
დიდებას. ტფილისის ახლო არის მარტყოფის უძველესი მო-
ნასტერი, რომლის უმთავრესი ეკლესიის მთლად შენობა და
თვით გუმბათიც დამყარებულია ორს სვეტზედ, ამავე ორს
სვეტზედ დახატულია საქართველოს ორი მეფე მთლად ტანი-
ნად: ერთი მათგანი არის ვახტანგი და მეორე დიდებული დავით
აღმაშენებელი.

გორგასლანი ქრილობისაგან ღრმა სიბერეში ვარდაიკვა-
ლა, ამის შემდეგ კვალად ჩაჰქრა საქართველოს დიდება და
სპარსელებმაც კვალად დაიწყეს მისი დამორჩილება; მალე, მე-IV
საუკუნის დამლევს, თვით სასანიდების დინასტიამ დაუთმო ადგი-
ლი ბაკრატიდების დინასტიას, რომლის პირველი წარმომადგე-
ნელი იყო გურამ I.

ბაკრატიდების დინასტიამ მთელი ათასი წელიწადი იმეფა
და ამ დინასტიასთან ერთად მოისპო თვით საქართველოს მე-

ფობაც. ამ დინასტიის მეფეები თავის თავს დავით წინაპრად
 მეტყველის ჩამომავლად რაცხავდნენ. მათ გვარეულობის
 ზედ გამოხატულია შურადული, რომლითაც მოიკლა გოლიათი,
 ქნარი დავითისა, სასწორი — ნიშანი მეფურის მართლ-მსაჯულებისა
 ლ სიბრძნისა და კვართი უფლისა; გერბს გარშემო აწერია 131
 ფსალმუნიდან ამოღებული სიტყვები: „ფუცა უფალი დავითს
 ქეშმარიტებითა და არა შეურაცხ-ჰყოს იგი: ნაყოფისაგან მუც-
 ლისა შენისა დაესვა საყდართა შენთა“. ეს გერბი დღესაც და-
 ცულია ამ გვარეულობის შთამომავალთა, თავადთა გრუზინსკე-
 ბის ოჯახში.

ამ დინასტიის დროს სპარსელებთან ჩვეულებრივს ისტო-
 რიულს ბრძოლას ზედ დაერთო ახალი მტრის — არაბების შემო-
 სევა, რომელნიც ცეცხლითა და ხმლით ჰქადაგებდნენ ყორანს
 იქ, სადაც ჯერ კიდევ სრულიად არ ჩამქრალიყო საკურთხე-
 ველნი ცეცხლის თაყვანის-მცემლობისა. მე-VII საუკუნის ნახე-
 ვარში ომარის სარდალი ხალიფი, რომელსაც მეტს სახელს
 „ღვთის რისხვას“ ეძახდნენ, გამოგზავნილ იქმნა ჩრდილოეთის
 დასაპყრობლად, დაიმორჩილა საქართველო, — და ტფილისი
 400 წლის განმავლობაში არაბების მონების უღელს ატარებ-
 და. ამ შავსა და ბნელს დროს ნაცვლად იმისა, რომ დინას-
 ტიურს კრტიმლასა და ხალხთა შორის უთანხმოებას ბოლო
 მოჰღებოდა, — უფრო და უფრო გაძლიერდა და ფესვი გაიდგა.
 არც მეზობელი ველური ხალხები აძლევდნენ ამ უბედურს ქვე-
 ყანას მოსვენებას. ამავე დროს ისტორიულს ასპარეზზედ გამო-
 ვიდნენ ოსმალ-სელჯუკები. მე-XI საუკუნის ნახევარში იგი-
 ნი შეიქმნენ მპყრობელნი მთელის დასავლეთის აზიისა, შე-
 მუსრეს დიდება და ძლიერება ბაღდადის ხალიფებისა და სა-
 მუსულმანოს კვლად გაუღვიძეს მადა ქვეყნების დაპყრობისა.
 სელჯუკების სულტანი ალპ-არსლანი ასი ათასი ჯარით შეესია
 სომხეთს, და აქ ეს ჯარი ნაწილ-ნაწილ დაყო და აქეთ-იქით
 მხარეს გაუსია; საშინელი უბედურობა მიაცენა საქართველო-
 საც. სამი წლის შემდეგ ეს შემოსევა კვლად გამეორდა; ვერა
 ჯარი ვერ უმაგრდებოდა ოსმალთა წამლევას თავდასხმას. გაშმა-

გებულო მდინარესავით მოედნენ აქეთ-იქით და ყველაფერს მუსრს ავლებდნენ; გადამწვარი ქალაქები და სოფლები აღადგინებდნენ მათი შემოსევის ამბებს. ქართლი და კახეთი ააოხრეს, ტფილისი აიღეს და დააქციეს. ასეთი შემოსევა დრო გამოშვებით ხდებოდა და ათი წლის შემდეგ, 1078 წელს, ტფილისში კვალად გამოსცადა საშინელი ბარბაროსობა ოსმალები-სა: ამ დროს მტკვრისა და ალაზნის ნაპირებზედ დასახლდნენ თათრები, რომელნიც განუწყვეტლად სძარცვავდნენ ქალაქებსა და სოფლებს.

ოსმალებისაგან მიყენებულს უბედურებას ზედ დაერთო ბუნების საშინელნი მოვლენანიც, რომელთაც ხალხი ღვთისაგან მიყენებულ სასჯელად სთვლიდა იმისთვის, რომ ამ დროს იგი უტყეებდა ქეშმარიტს სარწმუნოებას თათრების სარწმუნოებას ღებულობდა და ეძლეოდა ზნეობის გამზარწნელს გარყვნილებას. ერთხელ, ზედ ქრისტეს აღდგენის დღეს, როგორც მემატჩიანე მოგვითხრობს, ისეთი საშინელი მიწის-ძვრა მოხდა, რომ მალალი მთები და კლდეები დაირღვენენ, ქალაქები და სოფლები დაიქცნენ, სახლები შიგ მცხოვრებთათვის საფლავებად გადაიქცა და დიდძალი ხალხი დაიღუპა. ქვეყნის ესოდენ უბედურებას ბოლო მოუღო დიდმა დავით მე-II აღმაშენებელმა, რომელმაც საქართველოს კვალად დაუბრუნა უწინდელი დიდება და ძლიერება.

როდესაც თექვსმეტის წლის დავით აღმაშენებელი (1089—1125) ტახტზედ ავიდა, ქართლი სრულიად დანგრეული და აოხრებული იყო, ტფილისი და მრავალი სხვა ადგილები ოსმალებს ეკირათ, იმერეთს თავის ნებით განაგებდნენ და ჰფლობდნენ საბერძნეთის მეფეები და იმით მართლუფლობდნენ თავს, რომ ჩვენ ერთად-ერთი მფარველნი ვართ ერთ-მორწმუნე სამეფოსიო; მხოლოდ აბხაზეთის მთები და ხეობები იყვნენ უშიშარნი ადგილნი მეფისა და ხალხის საცხოვრებლად, მეფე ტეგულისტაში ცხოვრებდა ლიხის მთის ძირში. ამ დროს გათამამებული თათრების ბრბო, რომელთაც ეკირათ, ტფილისის ნაყოფიერი მიდამონი საშინლად არბევდნენ კახეთსაცა და

Handwritten signature or text at the bottom of the page.

ქართლსაც. სპარსელები არბევდნენ და სულოს არ უდგამდნენ. სემფოს განაპირა ადგილებში მცხოვრებ ხალხს, ასევე თვით სომხებიც კი ხშირად ესხმოდნენ ერთ-მორწმუნე ხალხის სამეფოს. ერთ დროს აყვავებული ადგილები გავერანდნენ, ნაყოფიერი მინდვრები გახრიოკებულ მინდვრებად გადაქცნენ. მეთის უდიდესი მოვალეობა იყო გამეთლებინა სამეფოს წყლული. მას ხელი მოუმართა ამ დროს დაწყებულმა ჯვაროსნების ომმა, რომელმაც დახაფრა ოსმალების მრავალი ჯარი და ამით საქართველოს მიეცა დრო შემოგერიბა თავის ძალ-ლონე. †

მტრისგან გავერანებულ ადგილებზედ დასახლებლად მეფემოსები მოიწვია და იმათაც დიდის სიხარულით დასთმეს თავის უნაყოფო კლდეები და საქართველოს ნაყოფიერს მინდვრებზედ დასახლდნენ. მათის შემწეობით მეფემ შეასრულა უდიდესი საქმე საქართველოს განთავისუფლებისა. როგორც კი შეიტყო, რომ ფრანგებმა იერუსალიმი დაიპყრესო, მაშინვე უკუ აგლა ოსმალების მონების უღელი და ხარჯის ძლევაზედ უარი განაცხადა. და ეს იყო უდიდესი ღვაწლი, რომელიც ჩაიდინა დავითმა გამეფების უმაღლეს მამრამ ოსმალებმა ერთბაშად და ადვილად არ დასთმეს თავის უფლება საქართველოზედ; საქართველოს განთავისუფლება ძვირად დაუჯდათ ორივე მხარეს და ამან დიდი სისხლი დააღვრევინა დავითსაც და ოსმალებსაც. თავის მცირე ჯარით დავითი უძლიერეს მტრებს აპარცხებდა; თავისი მოღვაწეობა დაიწყო აფხაზეთიდან და დაასრულა დერბენდში, სადაც შელენწა რკინის კარი, შებმული ხალიფების დროს. მისი მეფობის დროს მტერი მტერზედ ესხმოდა საქართველოს, მაგრამ პირველსავე ბრძოლაში დავითისაგან თავ-ხარ დაცემულნი აქამდინ უძლეველნი სელჯუკების და სპარსელების სარდლები პირს იბრუნებდნენ ხოლმე და უტყვებდნენ მას ტყვეებს და აუარებელს საუნჯეს, რომლითაც თავის სამეფოს ამდიდრებდა. ერთხელ, როდესაც შემოდგომაზედ 1121 წ. არაბების ურიცხვი ბრბო თრიალეთს შემოესია, დავითმა ერთის ბრძოლით სრულიად გაჰფანტა და თავისი ბანაკი აავსო ოქროთი, ვერცხლითა, ძვირფასის ბადეებით, ხალებით, იარაღით და

არაბულის ცხენებით; სირიის სარდლები ტყვედ უვარდებოდნენ ხელში უიარაღო სოფლელებსაც კი.

საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი მაინც დიდ ხანს ეჭირათ სარკინოზებს, რომელნიც მის ციხეებში იყვნენ გამაგრებულინი. მაგრამ დავითი ამაზედ აგრე რიგად არაფერს ზრუნავდა, რადგან იცოდა, რომ თუ დანარჩენს ადგილებში მკვიდრად მოიკიდებდა ფეხს, ტფილისის აღებაც აღარ გაუჭირდებოდა. მხოლოდ თავის მეფობის ბოლო დროს, 1122 წელს, ანაზღეულად დაესხა თავს მტერს და ტფილისიც დაიჭირა. და მაშინ შავი ზღვიდან მოკიდებული კასპიის ზღვამდინ ყველა მის ძლიერებას ემორჩილებოდა. ამ დროს საქართველო იმდენად მოღონიერდა, რომ თავის ჯარი შორს პალესტინაშიაც კი გაგზავნა ქრისტეს საფლავის მტრებთან საბრძოლველად. აღელლებულმა ზღვამ შთანთქა საქართველოს პირველნი გმირნი-ჯვაროსანნი; მაგრამ ამ უბედურებამ მაინც ვერ დააბრკოლა ახალი მეომარნი, იგინი მშვიდობით მივიდნენ წმინდა ადგილს და სხვა ჯვაროსნებთან ერთად იღვწოდნენ ქრისტეს საფლავის გასანთავისუფლებლად ურწმუნოთა ხელიდან.

დავით აღმაშენებელი დიდი ვაჟკაცი იყო, ჯარს ყოველთვის თვით უძღოდა წინ და მტერს გრიგალივით მიეტყვებოდა ხოლმე. ამასთანავე იგი იყო ახოვანის ტანისა და გოლიათებრ ღონიერი. გელათის ტაძარში (ქუთაისის ახლოს) დღესაც დაცულია მეფის ბეჭედი, რომელშიაც ჩვეულებრივი კაცის ორი თითი ადვილად ჩაეტყვა. როგორც მარტყოფის, ისე ამ მონასტრის კედელზედ დახატული მეფის სახე, დიდი, გრძელის წვერით, ამტკიცებს იმის ფიზიკურს ძალას და უპირატესობას სხვათა მეფეთა წინაშე.

გელათის ტაძარი და ღვთისმშობლის მონასტერი დავითმა აღაშენა სადიდებლად ღვთისა, რომლის მოწყალებითაც შეაერთა მთლად ძველი სამეფო ბაგრატიდებისა. სიდიდით, სიმშვენიერით და მარმარილოს სიუხვით ეს ტაძარი აღემატებოდა ყოველსავე, რაც კი ამისთანა რამ აშენებულყოფა აქამომდე ივერიაში. ამ ტაძარში ბოლოს დროს დასდგა უძველესნი ტაბ-

ტნი თავის მიერ დაპარცხებულ სპარსეთის მეფეებისა, შათი რაჭ-
 როს ლამპრები, გვირგვინები, მანიაკები და აგრეთვე თვისებრივი
 დატყვევებულ არაბთა მეფეების ბადიები.

დარიალის ხეობაში, მაღალს ფრიალო კლდეზედ, რომე-
 ლიც მოჭურუშებული გადმოაჰყურებს საქართველოს სამხედრო
 გზას, დღევანდლამდინ მოჩანს ნანგრევი ძველის კარისა, საქარ-
 თველოში შემოსვლის მსურველთა გზის შემკვრელი. იგი იყო
 შემბული ქრისტეს წინად მეფე მურვანისაგან, მაგრამ შემდეგ
 დაექციათ და დავითმა განაახლა.

დავითმა მთელი თავის სიცოცხლე სულ ბრძოლაში გაატა-
 რა, ერთი ხელით მტრებსა მუსრავდა და მეორე ხელით აღდ-
 გენდა იმას, რაც მტრებისაგან იყო შემუსვრილი. დავითმა მარ-
 ტო ხმლის ხმარება არ იცოდა; იგი უდიდესი ღვთის-მეტყვე-
 ლი იყო თავის დროისა. ისე არა უყვარდა-რა ძლევა მოსილს
 შეფეს, როგორც საღმრთო წერილის კითხვა. იმის მეფობის
 დროს ორი კრება მოხდა სამლო წიგნების შესასწორებლად,
 მტრებისაგან წართმეული სიმდიდრით აშენებდა ეკლესიებს და
 აარსებდა მათთან სკოლებს ყმაწვილების აღსაზრდელად.

დავითი მიიცვალა მშ წლისა, ჯერ კიდევ სავსე ღონითა
 და ძლიერებითა. მან დასტოვა გაძლიერებული და ყოვლის
 მზრით დაშვიდებული სამეფო. ქართველმა ერმა მას აღმაშენე-
 ბელი უწოდა და ეკლესიამაც წმინდათა შორის შერაცხა. სი-
 კვდილის დროს დავითმა ამოიჩნია საუკუნო განსასვენებლად
 თავის მიერ აშენებული გელათის ტაძრის კარის ბჭე, რომ ყვე-
 ლას, ვინც კი იმის საფლავზედ გადაივლიდა, იმის სულისთვის
 ელოცა. მან უბრძანა დაედგათ იმის საფლავზედ დერბენდიდან
 წამოღებული რკინის კარი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს
 ეკლესიის კარიც იქნებოდა და მეფის ძეგლიც. ეკლესიის შესა-
 ვალში დღესაცა ძვეს დიდი გათლილი ქვა, რომელზედაც სხვი-
 ლი ქართული ასოებით სწერია: „ესე არს განსასვენებელი ჩემი,
 რომელსა დავემკვიდრე“.

ერთი ნახევარი ამ რკინის კარისა აღარა სჩანს; როგორც
 ამბობენ, იგი ლურსმებად ჩამოუსხავთ და ეკლესიისთვის მოუ-
 ხმარებიათ. მეორე ნახევარი კი დღესაც არის. მისი არაბული

ზედ-წარწერა მოგვითხრობს, რომ კარი გაუკეთებანება საღი-
დებლად ყოვლად მოწყალე და სახიერისა ღვთისა ~~ქრისტეანული~~
ემირს შვირს, ელ-ფახალის შვილს, 455 წ. ჰიჯირისას და
1077 წ. ქრისტიანობის ერისას.

წმინდა მეფის ძვალნი დიდ ხანს არ დარჩენილან მისგანვე
ამორჩეულს საფლავში: სოლომონ დიდმა გადაიტანა ივინი სამ-
კვეთლოში და დაკრძალა საიდუმლო ადგილას, რომ ამით ლე-
კების მტაცებლებისაგან დაეფარა.

20

საქართველოს ძლიერებამ გასტანა 120 წელნი და, დაწყე-
ბული დავითიდან, ვიდრე თამარის სიკვდილამდინ. ქართული
მატიანენი არავის არ უდრიან ამ დედოფალს, გარდა ვახტანგ
გორგასლანისა და დავით აღმაშენებლისა და იხსენიებენ მეფედ
და არა დედოფლად. შვიდი საუკუნის განმავლობაში ხალხის
გულიდან არ ამოუხვრილა ხსენება ამ დიდებულის ქალისა,
რომელმაც საქართველოს ერთს დროს ძლიერება და დიდება
მოუპოვა. ხალხი დღესაც აჰპატივობს ამ მეფე-ქალის სახე-
ლით, იხსენიებს არა ერთ პოეტურს და გულ-გონების მომზიბ-
ლავს ლეგენდებში და მის მოღვაწეობას აწერს ყოველ დიდე-
ბულს საქმეს და საქართველოს დიადს ნაშთებს. საქართველოს
ყოველს კუთხეში ნახევარ-მიფური სახე თამარისა ხალხს სხვა-
და სხვა ნაირად აქვს წარმოდგენილი და სთვლიან რაღაც უმა-
ღლეს და მიუწდომელ არსებად. მაგალითებრ, სვანეთში, სადაც
ისტორიულ პირთაგან მხოლოდ თამარი-და დარჩენილა ხალ-
ხის ხსოვნაში, იგი შეიქნა რელიგიურ თაყვანის-საცემელ პი-
რად და მომზიბლელ და გრძნეულ სილამაზის იდეალად. სვანურ
სიმღერებში იგი იხსენიება ოქროს დიადემით, ბრწყინვალე ტანი-
სამოსით და ძვარფასის თვლებით მორთული, — და ეს არის უმა-
ღლესი წარმოდგენა, სადამდინაც კი შეეძლო მიეღწია ხალხის
უეშმაკო ფანტაზიას. გარდმოცემანი მოგვითხრობენ, რომ თამა-
რი დიდსულოვანი და გულუხვი ყოფილა, და ერთი ამ გარდმოცე-
მათაგანი გვაუწყებს შემდეგს: ერთ დღესასწაულ დღეს, როდესაც
თამარი გელათის ტაძარში მიდიოდა და თავის თავის მორთუ-
ლობას ძვირფას ლალებს უკეთებდა, მოახსენეს — გლახა დედა-

მათ წინაღმდეგ რვა ასი ათასი ჯარი, რომელშიაც მარტო ცხენოსანი ასი ათასი კაცი იყო. ალექსო ნუგედიძე ბინა თამარს, რომ საომრად მოვლივარო და თუ შენ ჩემს ცოლ-ობაზედ დასთანხმდები და შენი ქვეშერდომნიც ისლამის სარწმუნოებას მიიღებენ, მაშინ შენს ქვეყანას ალარ ავაობრებო. როდესაც მოციქულმა გამოუცხადა ეს სურვილი სულტანისა, მაშინ, როგორც ამბობენ, ზაქარია მზარგძელმა პასუხის მაგივრად ისეთი სილა შემოჰკრა, რომ მოციქული იქვე უსულოდ დაეცა. დაიწყო ომი. ქართველები, შეხვდნენ თუ არა ბასიონში სულტანის ურიცხვ ჯარს, პირველად თვითონ ეკვეთნენ და საშინელის ბრძოლის შემდეგ სრულიად დაამარცხეს. როგორც გარდმოცემა ამბობს, ქართველებს იმდენი ტყვე ჩაუვარდათ ხელში, რომ თითო მემარზედ ოცი ტყვე მოდიოდა; ურიცხვი ალაფით აივსო გამარჯვებულთა ბანაკი და მას შემდეგ მეფის სუფრაზედ თუ არა ოქრო-ვერცხლის ჭურჭელი — სხვა არა იხმარებოდა-რა; ძვირფასი თვალ-მარგალიტები ხომ საწყაოთი გაიყვეს.

თამარის მიერ ომებში შეძენილი უთვალავი სიმდიდრე შეიქმნა ომის მიზეზად საქართველოსა და ვიზანტიას შორის. როდესაც ანგარების მოყვარე იმპერატორმა ალექსი ანგელმა გაიგო, რომ თამარი მონასტრებს დიდ საჩუქრებს სწირავსო, ბრძანება გასცა გაეძარცვათ ყველა ის ბერები, რომელნიც საქართველოდან წასულნი კოსტანტინოპოლზედ გაივლიდნენ. გაჯავრებულმა თამარმა ომი გამოუცხადა იმპერატორს და დაიჭირა ტრაპიზონი და სხვა ადგილები, მდებარენი ჩრდილოეთითა შავი ზღვის ნაპირზედ. თამარმა შემდეგში ამ ადგილებისგან შეადგინა ტრაპიზონის იმპერია იმ აზრით, რომ შეეფერებინა მამამდიანობის გავრცელება მცირე აზიაში და კავკასიის განაპირა ადგილებში.

ოც და ოთხის წლის მეფობის შემდეგ თამარი დაქვრივდა; მაგრამ პირადმა მწუხარებამ მაინც ვერ დააბრკოლა ეზრუნა საქართველოს წარმატებისა და დიდებისათვის, სრულიდამდინ არც სამხედრო საქმეებისთვის დაუწეებებია თავი. მის პოლიტიკურს

თავდაქერილობას და გამბედაობას ცხადად გვიხატავს შემდეგი გარემოება. 1208 წელს, დიდ შაბათ დღეს, როდესაც კველანი ეკლესიაში იყვნენ, არღებილის სულტანი შეესია ქალაქ ანს და დიდი სისხლის ღვრა მოახდინა, თორმეტი ათასი მცხოვრები ამოხოცა და ქალაქი სულ ერთიან აიკლო. თამარმა განიზრახა სწორედ ამ ნაირადვე გადაეხადნა სულტანისათვის სამაგიერო. მან მოიკადა იქამდინ, ვიდრე მუსულმანთა მარხვა დადგებოდა და სწორედ იმ ღამეს, როდესაც მთვარე ბადრი გახდა და მინარეთიდან მოლას ძახილმა მართლმორწმუნენი გამოაღვიძა, თამარის ჯარი შეესია არღებილს და სასწრაფოდ დაიპყრო. როგორც ანში თათრებმა, ქართველებმაც თორმეტი ათასი მცხოვრები დახოცეს, ქალაქი აიკლეს და დააქციეს, თვით სულტანიც თავის ცოლებით და შვილებით ტყვედ წამოიყვანეს. ამას შემდეგ თამარის ჯარმა გაილაშქრა ირანზედ, აიღო თავრიზი და აიკლო ხორასანში გურგანი, სადაც იმოდენა ნადავლი იშოვნა, რომ ომის განგრძობა ველარ შეიძლო და შინ დაბრუნდა. ქალაქები და სოფლები გზა-და-გზა წინ ეგვებოდნენ საჩუქრებით გამარჯვებულთა, რომელნიც დიდის ყოფითა და ამბით შემოვიდნენ ტფილისში.

თამარს შორს ოსეთშიაც ჰქონდა გავლენა, კავკასიონის მთის იქით; დაუცხრომელნი მთიელნი ემორჩილებოდნენ თამარის ძლიერებას და ქრისტეს სარწმუნოებას ღებულობდნენ. ქართველს ჯარს ფეხ-და-ფეხ უკან მისდევდა ქართველი მღვდელი და ვაჟარი სომეხი, მტკვრისა, ალაზნისა, ლიახვის და თერგის მიდამოებში ქრისტიანობრივი მოქალაქობა და სიცოხლე სდუღდა.

თამარის მეფობა მარტო სამხედრო ძლიერების მეფობა არ იყო, იგი ითვლება მწერლობისა და განათლების ოქროს საუკუნედ. ამ დროს ცხოვრობდა გამოჩენილი შოთა რუსთაველი, ეს საქართველოს გამოჩენილი პომეროსი, რომელმაც შექმნა უკვდავი პოემა „ვეფხვის ტყაოსანი“, ეს უმაღლესი განძი ქართულის პოეზიისა.

ლევანდარული ისტორია, რომელიც საქართველოს ყველა დიდებულ ნაშთებს თამარს აწერს, — სინამდვილეს მოკლებული არ არის, ამისთვის რომ უმეტესი ნაწილი ამ ნაშთებისა სწორედ მისგან არის დატოვებული. თამარმა ყველგან დასტოვა თავის მოღვაწეობის წაუბლალაღი კვალი და როგორც ამბობს ერთი მენისტორი: „ქვებით აღბეჭდა თავის სახელი საქართველოს მთებსა და მდებლობებზედ“. მიუდგომელს მთებში და ხეობებში, შავისა და კასპიის ზღვის ნაპირებზედ აღგებულნი არიან ტაძარი და ნიშნი, მღუმარე მოწამენი თამარის დიდებისა და ძლიერებისა.

ქართლის ხეობაში დღესაც კიდევა სჩანს ნანგრევი თამარისაგან აშენებულის ტაძრისა, რომელიც უფრო იმით არის შესანიშნავი, რომ ერთს დროს იქ ინახებოდა სასწაულთ მოქმედი ხატი ივერიის ღვთის-მშობლისა, და თამარმა აჩუქა ოსებს, როგორც თავის ქმრიდან მონათესავე ხალხს. ეს ტაძარი ორჯელ შემუსრა ცეცხლმა, მაგრამ ღვთის-მშობლის ხატი ორჯელვე უვნებელი იპოვნეს ნანგრევებში. ექვსასი წელიწადი იმუაფებოდა ეს ხატი ქართლის ხეობაში. მაგრამ როდესაც მაჰმადიანობა შეესია კავკასიის მთებს და რუსის მთავრობამ გაქრისტიანებული ოსები მოზღოკში მიიწვია, თერგის იქით, — ივერიის წმინდა ხატი რუსეთის წმინდანად შეიქმნა. ვარდმოცემა გვიამბობს, რომ როდესაც, 1793 წელს, ოსები მოზღოკში მივიდნენ ამ წმინდა ხატით, მოზღოკის მაშინდელი ეპისკოპოსი მიეგება წინ ჯვრითა და დროშებით და შეასვენა ეკლესიაში; ღვთის-მშობელმა სასწაულ-მოქმედებით აუწყა ეპისკოპოსს, რომ ხატი ქალაქს გარედ უნდა დარჩეს, იმ ადგილს, სადაც წინად იყო და ღამე ჩერქეზის ურემზედ გაატარაო. ამ ადგილზედ მაშინ ნიში ააშენეს, შემდგომი კი ხის ტაძარი დადგეს ღვთის-მშობლის მიძინებისა. დღესაც მოდიან აქ სალოცავად რუსები მთელი კავკასიიდან და რუსეთის შორეულ ადგილებიდან.

ყველაზედ მშვენიერი და პოეტური ძეგლი თამარისა არის ვარძია, „ვარდების ციხე-დარბაზი“. ზემო ქართლი თამარს

ვარძია, ახლ კახეთის ციხე დარბაზი

მიიჩნდა თავის გვირგვინის ერთ უძვირფასეს მარგალიტად, ამისათვის ახალციხის ახლოს ერთ ფრიადო კლდეში, რომელიც 360 ოთახი იყო. მოგზაურს დღესაც შეუძლიან ნახოს ნაშთი ამ დიდებულის ციხე-დარბაზისა, რომლის სივანეთა და ტალანთა შორის მიწაში შენახულა საკმაოდ დიდი ტაძარი; კედლები შემკული აქვს სხვა-და-სხვა მხატვრობითა, აქვე მთელის ტანით დახატულია მფეიური თამარ-დედოფალი და რაღაც გამოურკვეველს და გულის საკლავ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზედ. ტაძრის ერთ გვერდზედ არის ქვის ბაღდაზინი, რომლის ქვეშაც დამარხული უნდა ყოფილიყოს თამარ-დედოფალი, გარდაცვალებული თავის საყვარელ „ვარდთა ციხე-დარბაზში“ 1212 წელს. ნამდვილი იმის საფლავი კი დღესაც არავენ იცის. ზოგის აზრით თამარი დამარხულია გელათის ტაძარში; ზოგნი კი იმის საფლავს სივანეთში უჩვენებენ. საქართველოს სხვა-და სხვა თემის ხალხს ადვილად არ ეთმობოდათ თავეთი საყვარელი დედოფალი და ყველა მათგანი მის საუკუნო განსასვენებელ ადგილს თავის სათემოში უჩვენებდა. საქართველოს ეკლესია თამარის სახსენებელს დღესასწაულობს მენელსაცხებელთა კვირიაკეში.

უნებლიედ იპყრობს კაცის გონებას ის ფაქტი, რომ საქართველოში, ამ ნახევრად აზიურს ქვეყანაში, სადაც საზოგადო ცხოვრებაში ქალს მკირე უფლება აქვს მინიჭებული, კაცის უმაღლესი იდეალი ქალის არსებაში განხორციელდა. წმინდა ნინო იდეალია მალაღის ზნეობისა, მეფე თამარი—იდეალია გამირობისა და ბრძნულის მმართველობისა. ეს ორი სახელი მეტად საყვარელი სახელია ქართველი კაცისათვის.

ჩაესვენა თამარი სამარეში და მასთან ერთად ჩაესვენა საქართველოს დიდებაც, ბედნიერნი დღენი თავის ქვეყნისა თითქოს ამ საოცარმა დედაკაცმა წარიღო თანა. შემდეგი ორი მეფობა—თამარის შვილისა და ქალისა,—საესე შინაურის არეულობით და შფოთით, თითქო მომასწავებლნი იყვნენ იმ დიდის უბედურებისა, რომელიც საქართველოს მალე თავს დაატყდა. თამარის შვილის გიორგი IV უკუღმართ მეფობის

დროსვე გამოჩნდა მოწინავე რაზმი მონგოლებისა. ერთი ბრძოლა ჩინგის-ხანის ჯარსა შემოვიდა საქართველოში და მდინარე ბერჯუჯის ნაპირებზედ საშინლად დაამარცხა ქართველების ჯარი, რომელიც თამარის დროს დამარცხებას ჩვეული არ იყო. მაგრამ რადგანაც თათრებს ნაბრძანები არა ჰქონდათ საქართველო დაეპყროთ, ამისათვის ეს ქვეყანა გრიგალივით განვლეს და დროებით აზიის შუაგულ უდაბნოებში დაიბანაკეს. ათმა წელიწადმა აღარ გაიარა, რომ ჩინგის-ხანის მოადგილემ, გიუქ-ხანმა მთელი აზია თავის ჯარით მოჰქინა; თათრები ხელახლად გამოჩნდნენ უბედურ საქართველოშიაც, რომელიც ის-იყო თათრების წინად არაბებმა ააოხრეს ჯელალედინის წინამძღოლობით. მონგოლებმა ღვთის რისხვასავით განვლეს მთელი საქართველო და მთლად კავკასიის ხალხს თავისი ბარბაროსული უღელი დაადეს. გიუქ-ხანს თან მოჰყვა საზარელი ბატია, ამან ხომ სრულიად დაიმონავე საქართველო; შოახდინა ხალხთ აღრიცხვა და დატვირთა მძიმე ხარჯით. მონგოლებისგან მიყენებულს უბედურებას ზედ დაერთო სხვა უფრო დიდი უბედურება, ნაყოფი თათრების ცბიერის პოლიტიკისა: ამ დროს, 1259 წელს, საქართველო ორ დამოუკიდებელ ნაწილად გაიყო — ქართლისა და იმერეთის სამეფოდ.

მონებამ მალე გამოიღო თავის ჩვეულებრივი ნაყოფი: როგორც ერთს დროს რუსეთში, აქაც უღირსნი მეფენი მხოლოდ თავეთი პირადი სარგებლობისათვის ზრუნავდნენ და სამშობლოს ბედნიერება აინუშიაც არ მოსდიოდათ, მამულის საუკეთესო შეიღნი კი შაჰების თვითმნებელობის მსხვერპლნი ხდებოდნენ. თათრების ურდოში რუსეთის წამებულ თავადებივით ეწამა ქართველების მეფე დიმიტრიც, თავდადებულად წოდებული. არგუნის ხანს ენას უზიდავდნენ დიმიტრის ორგულობაზედ, ხანი საქართველოს სამზღვრებზედ იღგა იმ განზრახვით, რომ ქართველების ჯავრი ამოეყარა. მეფე თავისთან დაიბარა. დიმიტრიმ კარგად იცოდა ხანის მრისხანების და უსაფუძვლო ცილის-წამების მიზეზი, ამისათვის განიზრახა თავის თავი გაეწირა და თავის ქვეყანა კი აოხრებისგან გადა-

ერჩინა. ხანის იქვეულოობის გასაღებად მეფემ თავის მცვერულ წლოვანი შვილი დავითი თან წაიყვანა. მაგრამ ვერ მოუღბო გული ექვით შეპყრობილს მტარვალს, დიმიტრი ციხეში დააპატიმრა და თავი მოაკვეთინა 1289 წელს. მასთან-მყოფ ქართველთ ოქრო-ვერცხლით გამოისყიდეს ყარაულები-საგან გვამი წამებულის მეფისა და საილუმოოდ მოასვენეს მცხეთაში.

ეს ის უბედურება იყო, რომელიც რუსეთმაც გამოსცა-და. ამისათვისაც „ვერც ერთ ხალხის გულში, ვერც ერთი რუსი ვერ იპოვის ისეთს გულწრფელს ძმურს სიყვარულს და მეგობრობას, როგორსაც ქართველის გულშიო“, ამბობს ერთი მწერალი*). რუსეთიცა და საქართველოც იმ საერთო უბედურების დროს დამეგობრდნენ, როდესაც ორივენი ძვირფას საჩუქრებს ეზიდებოდნენ ურდოში და აქ ერთმანეთს ხედებოდნენ. და უბედურობის დროს დამყარებული მეგობრობა ხომ უფრო მტკიცეა და შეურყვევლი.

მონგოლოებისაგან მიყენებული უბედურობა გაგრძელდა გიორგი ბრწყინვალემდინ (1318—1346), ეს მეფე საქართველოს საუკეთესო გვირგვინოსანთ აგონებდა. გიორგი წინა-პირველად შეუდგა ოსების დასჯას, რომელნიც სარგებლობდნენ ქვეყნის უბედურებით და წამ-და-უწუმ არბევდნენ სოფლებსა და ქალაქებს; ოსები თავის მოხარაკედ გახადა. მეფე კარგად ხედავდა, რომ მონგოლოების სამეფო ნაწილ-ნაწილად დაყოფის გამო თან და თან უძლურდებოდა, ამით ისარგებლა გიორგიმ და თათრები განდევნა საქართველოდან. იმერეთის ტახტის მძიებელთა შორის შფოთმა და წეწა-გლეჯამ კიდევ მისცა მას მიზეზი სხვა უფრო უდიდესი საქმე შეესრულებინა. კარგად იცოდა, რომ სამეფოს ძლიერებას ერთობა შეადგენდა, ამისათვის ისარგებლა ხელის შემწყობი გარემოებით, იმერეთი თავის სამეფოს შემოაუერთა და კვალად შეიქმნა მეფე მთლად ივერიის მიწა-წყალისა.

*) ი. დ. პოპკა.

გიორგი ბრწყინვალის და მისი მემკვიდრეების დროს, დაიწყო წყო კურნება საქართველოს წყლულისა, დანგრეულობის კვალად აშენება, ტაძრების აგება, ციხეების განახლება, ეტყობოდა, ბევრი უბედურების შემდეგ მრავალ-ტანჯულ საქართველოს უნდა დაესვენა. დიად, უნდა დაესვენა, მაგრამ იმსთვის კი, რომ ძალა მოეკრიბა ახალ უბედურობათა ასატანად. მონგოლთა შემოსევაზედ უფრო საშინელი შემოსევა მოელოდა საქართველოს: შეძრწუნებულს აზიის ჰორიზონტზედ გამოჩნდა თემურ-ლენგი. გიორგი ბრწყინვალის შვილის - შვილმა ბაგრატ დიდმა 25 წელიწადი მეტად ბედნიერად იმეფა, მხოლოდ ამ დროს ახლო და შორს მდებარე სამეფოთა შემსუსვრელმა ქართვეხილმა საქართველომდინაც მოაღწია. მაგრამ მრისხანე თემურ-ლენგს აქ ისე ღონივრად შეებრძოლნენ ქართველები, რომ ასეთი ძლიერი წინააღმდეგობა, როგორც ჰმოწმობენ თვით მონგოლთა თქმულებანი, მაშინაც არავის გაუწყვეია თემურისთვის, როდესაც პირველ ამბობდა ისეთ ძლიერ სამეფოებს, როგორიც იყვნენ ჩინეთი, ქაბული, ბუხარა და სპარსეთი. თემურ-ლენგი შემოვიდა ქართლში 1387 წელს ყარსის მხრიდან და ყველაფერი შემუსრა და ააოხრა, არც ერთი ციხე, არც ერთი კოშკი დაუნგრეველი აღარ გაუშვა; სადაც კი მას გამოეველო, ყველაფერი გადაბუგული და მიწასთან გასწორებული იყო, მინდორველი მოფენილი იყო დახოცილებითა, აქა-იქ კაცის თავების კოშკები იდგა. მეფე ბაგრატმა დაატყო, რომ საზარელ მტერთან პირისპირ ბრძოლით ვერაფერს გახდებოდა, ამისათვის ტფილისის ციხეში გამაგრდა. მტერი ნახევარ წელიწადს ედგა ციხეს და ამ ხნის განმავლობაში სისხლის ღვრა არ შეწყვეტილა; მაკრამ ვაჟკაცობა სიმრავლემ დასძლია; თემურს მეფე ტყვედ ჩაუვარდა. თემურმა ტფილისში ჯარი დააყენა და თვითონ ყარაბაღში წავიდა, თან ტყვეები წაიყვანა და საქართველოს მრავალი სიმდიდრე წაიღო. ყარაბაღიდან მან კვლად გაგზავნა ქართლში თავის ჯარი და უბრძანა: „ყოველისფერი ძირიანფესვიანად დაენგრიათ“. ვიდრე თათრები თავიანთ მბრძანებლის სურვილს შეასრულებდნენ, თემურმა ცეცხლით და ხმლით გან-

ეს არის კვალი იმათი ხოცვა-ჟლეტისა, რომელთაც მაშინ შთებ-
ში დამალვა ვერ მოასწრეს. თემურ-ლენგს ჩვეულებად ჰქონდა,
როდესაც რომელიმე ქვეყნის მცხოვრებთ ამოჟლეტავდა,
დახოცილების თავებს ერთად აგროვებდა და მათის რაოდენო-
ბით ზომავდა თავის ძლიერებას და მეფურს დიდებას. იმ დროს
მოკლულთა თავებიც ერთად შეაგროვებინა კოშკის მსგავ-
სად სწორედ იმ ადგილას, სადაც ებლა ქვები აგროვია. ამ ად-
გილს დღევანდლამდინ ბაშ-ყალას ეძახიან, ესე იგი კაცის თავ-
ვების კოშკს.

თემური თუ დიდებს ხოცავდა, არც პატარებს იბრალებდა.
ერთხელ უბრძანა პატარა ბავშვები შეეკრათ და დაეწყათ კა-
ლოზე ისე, როგორც თათრები აწყობენ ხოლმე ძნას გასა-
ლეწად. ძნის გასალეწად თათრები ხმარობენ კევრს, რომელიც
ქვევიდან პირიანი წვრილი კოხის ქვით არის მოქედილი;
ამ კევრს ატარებენ ძნაზედ და მარცვალს აყრევიან. ასე-
თი ბარბაროსული სალექავით გააწყვეტინა ბავშვები. შეორედ
კიდევ, როგორც მოგვითხრობს იმ დროის ერთი დამსწრეთაგა-
ნი, თემური საშინლად იყო გაბრაზებული ერთს ქალაქზედ,
მცხოვრებთ თავიანთი შვილები გაგზავნეს პატრობის სათხოვნე-
ლად. ბავშვები გზა-და-გზა ყორანის ლოცვებს გალობდნენ.
დაინახა თუ არა ისინი, თემურს საშინელმა ამოწყვეტის ტინმა
მოუარა, შეერია მათში ცხენით და თავის ცხენოსან ჯარსაც
უბრძანა უკან გაჰყოლოდნენ. საბრალო შშობელნი ქალაქის
კედლებიდან უყურებდნენ თავიანთი შვილების გამჟღავნებას.

თემურლენგს ტყუილად არა ჰქონდა დავარდნილი საში-
ნელი დიდების ხმა აღმოსავლეთის ქვეყნებში და ტყუილად არ
უკავშირებენ იმის დაბადებას საზარელს ლეგენდას. ეს ლეგენ-
და მოგვითხრობს, რომ როდესაც თემური დაიბადა ხელში
გამხმარი სისხლი ექირა და დაბერებულ კაცსავით თმებიც
გათეთრებული ჰქონდაო.

თემურ-ლენგის შემდეგ ჯერ გიორგი და მერე მისი ძმა კოს-
ტანტინე ამაოდ ცდილობდნენ თავიანთი ქვეყნის მოღწიერებას,
უკანასკნელი ტყვედაც ჩაუვარდათ ოსმალებს და საშინლად

აწამეს. მეტი არ იქნება მოვიხსენიოთ, რომ იგი ვარძიის ტაძარში შია დამარხული და იმის საფლავი ბევრს დიდებული საფლავი ჰგონია.

კოსტანტინეს შვილი ალექსანდრე I (1414—1442) ვაქეალობითა და მოღვაწეობით ქართველთა უწინდელ მეფეებსა ჰგავდა. მტრებზედ ძლევა-მოსილმა ალექსანდრემ ბევრი იზრომა თავის ქვეყნის წყლულის გასაკურნებლად და ხალხის განათლებისათვის; ამის მეოხებითვე განახლდა ცხეთის დანგრეული ტაძარი, მაგრამ თავის სიცოცხლის უკანასკნელ დროს მეფურის მოღვაწეობით დაღლილმა ალექსანდრემ ბერძნულ შვიმოსა და მონასტერში შევიდა, სამეფო ტახტი კი თავის შვილს ვახტანგ IV გადასცა. რომელმა მონასტერმა შეიფარა იგი თავის მყუდრო საფარველს ქვეშე—ამაზედ ისტორია არაფერს მოგვითხრობს. გარეჯის მონასტერში უჩვენებენ ამ მეფე-ბერის საფლავს; მაგრამ მცხეთის სიგელებშიაც სწერია, რომ „მეფე ალექსანდრემ თვით აიშენა საუკუნო განსასვენებელი ადგილი, რადგან ვერ გაბედა თავის მიერ განახლებულს ტაძარში დასაფლავებაო“.

ალექსანდრე სამი წლის შემდეგ მიიცვალა და დიდ ხანს არ გაუფლია, რომ მისი შვილი ვახტანგიც გამოესალმა ამ სოფელს. საქართველო დაობლდა. კვალად დაიწყო ამ ქვეყნის უბედურობა, მაგრამ არა ისეთი უბედრობა, რომელიც აღვიძებს ხალხისგულში ერთობისა და სამშობლოს მტკიცე სიყვარულს, არა, ეს უბედურება ის იყო, რომ სამეფო გვარეულობათა შორის და თვით ხალხშიაც შუღლი და უთანხმოება ჩამოვარდა. ათმა წელიწადმა არ გაიარა, რომ ალექსანდრეს მეორე შვილის გიორგი VIII წინააღმდეგ აღრევა მოხდა და საქართველო ოთხ სამეფოდ გაიყო, ამან ხომ უფრო ბოლო მოუღო უბედურს ქვეყანას და ხალხი ძალ-ღონიდან დაკარა. ამ აღრეულობის დროს კინალამ თვით გიორგი არ შეიქმნა მსხვერპლი შეთქმულობისა. იგი გადაარჩინა იოთამ ზედგინიძის თავ-განწირულებამ; მან შეიტყო მემამოხეთა განზრახვა, რომელთაც უნდოდათ მეფე ერთ ღამეს ლოგინში მოეკლათ. ზედგინიძე თვით ჩაწვა მეფის ლოგინში და იმავე ღამეს ნაჭერ-ნაჭერად აკუწეს, მეფე კი გადარჩა.

აი დაარსდა ოთხი ერთიერთმანეთზედ დამოუკიდებელი სამეფო: ბაგრატი დააარსა იმერეთის სამეფო, დავითმა კახეთისა, ყვარყვარე ერისთავმა სამცხე-საათაბაგო და გიორგი კი მართო ქართლის მეფედ დარჩა. ამავე დროს ოთხი სამთავროც ცალ-ცალკე გავიდნენ, იმათგან სვანეთს და აფხაზეთს შარვაშიძეს გვარეულობა განაგებდა, სამეგრელოს და გურიას დადიანები და გურიელები. ამ დროიდან ერთ დროს შეერთებული საქართველო თავის თავისუფლების დასაცველი ასპარეზი კი აღარ იყო, არა, იგი შეიქმნა საცილობელ ასპარეზად ოსმალთა და სპარსთა შორის. ამ პატარა ქვეყანაში სამეფო სამეფოზედ იბადებოდა და ამბოხება ამბოხებას მოსდევდა; ამით სარგებლობდა მტერი და ხან სპარსეთი შემოესევოდა ხოლმე, ხან ოსმალეთი, დაქსაქსული ქართველები მათ წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდნენ; საქართველომ თან-და-თან ჩრდილოეთისკენ დაიწყო ცქერა, მფარველობას რუსეთისაგან მოელოდა. საქართველოს გამირობით საფე ისტორია მხოლოდ შემოსევისა და აკლების ისტორიად გადაიქცა.

რამდენიც დრო ვადიოდა, იმდენად უფრო საცილობელ საგნად ხდებოდა საქართველო ოსმალთა და სპარსთა შორის. ოსმალნი ესეოდნენ იმერეთის მხრიდან და შავი ზღვის ნაპირებიდან, სპარსელები კი კახეთიდან და ქართლიდან, — და ამ ორ სამეფოს შორის ბრძოლამ ისეთი ზედგავლენა იქონია საქართველოზედ, რომ ერთისაგან განთავისუფლება მეორის შემოსევას მოასწავებდა. მაგალითად, 1518 წელს ტფილისი სპარსელებმა აიღეს და ეკლესიები შეჩითებად გადააქციეს; 1578 წელს ამასვე სწადიან ოსმალნი, რომელთაც სპარსელები საქართველოდან განდევნეს. ყველა ამ უბედურობას ზედ დაერთო ის უბედურობაც, რომ ძველმა მტერმა ლეკებმა ისარგებლეს საქართველოს უღონობით და ხშირ-ხშირად შემოესევოდნენ ხოლმე. ათი ათასობათ ლეკი ჩამოდიოდა მთიდან ბარში და სძარცვავდნენ საქართველოს ორი მხრიდან: ან ალაზნის ვაღმა გადიოდნენ სიღნაღისკენ და იკლებდნენ კახეთს, ან განჯისა და

ერევნისკენ მთა-მთა გადადიოდნენ ახალციხეში და სომხეთსა და ქართლს აოხრებდნენ.

მრავალ მეფეთა შორის თუ რომ თითო ოროლა ღირსეული მეფე გამოერეოდა ხოლმე, როგორც მაგალითად ლევან I კახეთისა (1520—1574), რომელმაც რამდენსამე წელს თავის სამეფოს კეთილ-დღეობა მოუპოვა, ისინიც ველარას აწყობდნენ და ველარა სცვლიდნენ საზოგადო საქმის მიმდინარეობას და არც იმდენი ძალა მოსდევდათ, რომ დაეხსნათ ქვეყანა მტერთა შემოსევისა და შინაურ განხეთქილებისაგან.

ამ შავსა და ბნელს დროს ერთი უცნაური საქმე მოხდა: საქართველომ დაიწყო ომი იმ აზრით, რომ ქრისტეს საფლავი თათრის ერთი სექტისათვის წაერთმია და მეორისათვის მიეცა. ეს ჯვარსანთა ომი მოხდა 1524 წ. ოსმალეთის სულტანის სულეიმანის თხოვნით, რომელიც იწვევდა ქართველ მეფეებს იერუსალიმში „ურწმუნოთა ხელიდან“ ქრისტეს საფლავის გამოსახსნელად; იგი ურწმუნოთა აღბად შიიტის სექტის თათრებს ეძახოდა. საქართველოს მატიანეს თქმულებით კახეთის ჯარის უმთავრესი სარდალი მეფე ლეონი იყო, რომელსაც იმერეთისა და ქართლის მეფენიც შემწეობას აძლევდნენ. ეს ჯვაროსანთა ლაშქრობა რომ ნამდვილად მოხდა, ამას დამტკიცება აღარ უნდა, ამისათვის რომ დიდი ლეონის სახელი გოლგოთის მარმარილოს ქვაზედ სწერია. მატიანე დასძენს მოკლედ, რომ წმინდა საფლავი გაანთავისუფლეს, მეფეებმა დიდ-ძალი საუნჯე შესწირეს ამ წმიდა ადგილებს და დიდებით დაბრუნდნენ თავთავიანთ სამშობლოშია.

როგორც უკვე ვთქვით, საქართველო რამდენსამე სამეფოდ დაიყო და ამას ზედ დაერთო ის უბედურობაც, რომელმაც ივერიის მეფენი იძულებულ ჰყო მიემართათ რუსეთისათვის; ჯერ ისევე კახეთის მესამე მეფე ალექსანდრე I (1492—1511) რუსეთის მეფე იოანე III სთხოვდა შემწეობას და ჰხადიდა „ქრისტიანობის იმედად და საბრალოთა ნუგეშად“. გაიარა ასმა წელიწადმა, კახეთში ალექსანდრე მეორე გამეფდა (1574—1605), ოსმალებს მიუდგა და ამით სპარსეთი გაარისხა; მეფემ კარ-

გად იცოდა, რომ სპარსეთი სამაგიეროს გადაუხდოდა, ამისათვის საიდუმლოდ გაგზავნა მოსკოვში სასულიერო და საერო პირნი და კრემლის ფრკვევით ეხვეწებოდა მეფე თეოდორე იოანოვიჩს კახეთი თავის მთარეელობის ქვეშ მიეღო და ამით გამოეტაცნა იგი ურწმუნოთა ხელიდან. „საშინელი დრო დაუდგა ქრისტიანობას, — სწერდა იგი: — ჩვენ ერთგულნი მოძმენი ქრისტიანობისა ურწმუნოთაგან ვიტანჯებით; მხოლოდ შენ, მართლმადიდებელთა გვირგვინოსანო, შეგიძლიან დაიხსნა ჩვენი სიცოცხლე და სული; უმდაბლესად თავს ვიდრეკავ წინაშე შენსა და შენი ვიქნებით უკუნითი უკუნი სამდე“.

ალექსანდრე II დროს სპარსეთის ტახტზედ დაჯდა შაჰი აბას დიდი, რომელმაც ბატიასი და თემურ-ლენგის დრო მოაგონა საქართველოს.

უბოქა სპარსეთის მფლობელობისა საქართველ აშა

(შაჰ-აბასი)

სპარსეთის უდიდესი შაჰი შაჰ-აბასი იმ დროს იჯდა სპარსეთის ტახტზედ, როდესაც XVI საუკუნე ილეოდა და XVII იწყებოდა. ისტორია და ხალხი ამ შაჰს „ირანის ლომს“ უწოდებს. იგი ერთი იმ ისტორიულ პირთაგანი იყო, რომელსაც ბედი წილად არგუნებს ხოლმე მოახდინოს დედა-მიწის ზურგზედ ცვლილებანი, დაანგრიოს და დააფუძნოს სამეფოანი. მისი მნიშვნელობა საკუთრივ საქართველოსათვის ისე დიდი იყო, რომ ქართველმა ხალხმა მისი სახელი არა ერთსა და ორს დიადს ლეგენდაში მოიხსენა. ხალხის წარმოდგენით თვით ამის დაბადებაც კი მომასწავებელი იყო მომავალის უბედურობისა.

სწორედ იმ ღამეს და იმ წამს, როდესაც შაჰ-აბასი დაიბადა, დიდმა მიწის ძვრამ, ნიშნად ღვთის განრისხებისა, დაანგრია საქართველოს წმინდა გიორგის უძველესი მონასტერი, რომელიც თელავის ახლო იმყოფებოდა ოცი ვერსის მანძილზედ.

ამ მიწის ძვრას იხსენიებენ მატიანენი XVI საუკუნისა და იმდენად ადგილობრივი ყოფილა, რომ თვით თელავშიც კი გავუგიათ. მეფე ამ დროს სანადიროდ იყო. მყუდრო და მოწმენდილ სალამოს თავის ამალით მონასტრის ახლო გაიარა; ტყესა და მთებს ზურნის ხმა ამზიარულეზდა; აზარტეშა ხელიდან ხელში გადადიოდა და არაფერ აღარ უყურებდა მოხუც ბერებს, რომელნიც მონასტრიდან გამოსულიყვნენ მეფის მისაგებებლად. უცერად დედა-მიწის გულიდან გრგვინვა მოისმა, დედა-მიწა შეინძრა და საუკუნეებში გამოვლილი შენობა ივერიის მფარველის წმ. გიორგისა გვერდ-გვერდზე წავიდა, საზარლად დაიგრიალა და დაინგრა. ძნელია ასაწერად, თუ რა მოხდა მაშინ მეფის ამალაში. ბევრი მათგანი ცხენიდან გადმოვარდა; ზოგნი კიდევ თავის ცხენებით ძირს დაეცნენ; მეფეც ამათ რიცხვში ერია და ძლიერ დაშავდა. ბინდმა დაჰკრა, მთებიდან საშინელი ქარიშხალი წამოვიდა, თელავი ჯანღმა დაჰფარა, მეფის დასახვედრად გამოსული ხალხი შეძრწუნდა და დაიშალა. მაშინ ხალხიდან მოისმა ვინმე ბერის შემადრწუნებელი ხმა. მან ამხილა ხალხს:

— „თავადნო, ნაცვალნო და ხალხო!“ — დაიძახა მან: — „თქვენ თვალწინ მიწასთან გასწორდა უდიდესი ტაძარი ჩვენის ქვეყნისა. მას საუკუნეების ქარიშხალმა ვერა დააკლო-რა და ეხლა კი ამ მოწმენდილს და მყუდრო სალამოს, როდესაც დამავალი მზე ჯერ კიდევ ისროდა მკრთალ სხივებს, იგი შეიმუხრა და მიწასთან გასწორდა. ქეშმარიტად ეს ჩვენი უბედურების მომასწავებელია, ჩვენი ტაძრების სიმაღლეს ჩვენი ცოდვანი აღემატნენ. სწორედ ამ დროს ირანში დაიბადა ქურუმი, მომელიც მოვა და ჩვენს თავისუფლებას შემუხრავს, მისგან გამოვლილი გზა ჩვენი სისხლით იქნება შეღებილი. სტიროდეთ ქართველნო! შაჰ-აბასი დაიბადა!“

გაიარა რამდენიმე ათმა წელიწადმა და შაჰ-აბასი ირანის შბრძანებელი შეიქმნა (1585—1628). გენიოსმა პოლიტიკოსმა და უდიდესმა სარდალმა კარგად იცოდა, რა მნიშვნელობაც ექნებოდა სქართველოს სპარსეთისათვის ოსმლებთან ომის დროს.

ამისათვის ყოველს ღონის-ძიებას ხმარობდა, რომ სპარსეთის გავლენა საქართველოზედ არამცთუ შემსუბუქებულიყო, არამედ უფრო გაძრვილებულიყო; იგი სულ იმის ზრუნვაში იყო, რომ საქართველო სრულიადაც შეეერთებინა სპარსეთისათვის და მის ხალხში გაეფრცვლებინა სპარსეთის მაჰმადიანთა სარწმუნოება, ენა, ზნე და ჩვეულებანი. მაგრამ ქართველი ხალხი დიდს წინაღმდეგობას უწევდა, ამისათვის კავკასიის მთის კალთებზედ მაჰმადიანნი კი არ დაასახლა, როგორც თემურ-ლენგმა, პირიქით, ააოხრებდა თუ არა ქალაქებს, იქ მცხოვრებ ქრისტიანებს შუაგულ სპარსეთში გადაასხლებდა ხოლმე. ისპაღანის ახლო დღესაც არის რამდენიმე სოფელი ქართველებისა და სომხებისა, იქ მცხოვრებთ თუმცა სარწმუნოება დაუკარგავთ, მაგრამ თავიანთ მამა-პაპათა ენა კი შეუნახავთ. შაჰი ცდილობდა საქართველოს მეფეები თავის სასახლესთან დაეახლოვებინა, ტახტის მემკვიდრენი ხშირად შაჰის სატახტო ქალაქში იზრდებოდნენ, რომელნიც სპარსთა ზნესა, ჩვეულებებს და ზოგჯერ სარწმუნოებასაც ღებულობდნენ.

კახეთის მეფე ალექსანდრე II უფრო ოსმალეთისკენ ეკირათვალი და რუსეთის მეფე ბორის გოდუნოვთანაც ჰქონდა მიწერ-მოწერა, ეტყობოდა შაჰ-აბასის პოლიტიკის წინააღმდეგი იყო. შაჰ-აბასი მტკიცედ მისდევდა ამ აზრს: „გააცალო-ცალკევე და მერე უბრძანეო“. თავის მოწინააღმდეგის დასამარცხებლად ყოველთვის ამ საშუალებას ხმარობდა. ოსმალებთან ომის დროს დარწმუნდა, რომ ალექსანდრე სანდობი კაცი არ იყო, ამისათვის ისე მოახერხა, რომ მეფეს მისივე შეილები გადაჰკიდა.

ამ მაგალითიდან ცხადად სჩანს, თუ რა ნაირად გახრწნიდა შაჰ-აბასი საქართველოს ერის ზნეობას და რა უეჭველად შეისრულებდა თავის პოლიტიკურს სურვილს, თუ რომ წრეს გადასულის მოქმედებით ქართველთა გულში წრეს გადასული წინააღმდეგობა არ გამოეწვია. ჩვენ შემდეგ ვნახავთ, რომ შაჰ-აბასის დროს საქართველოს გამოუჩნდნენ დიდსულოვანი შვილნი, რომელთა გულშიაც ჯერ კიდევ არ გამქრალიყო სიქველე, ვაჟკაცობა და მამულისათვის თავის დადება; ამ მხნე მამულის

შვილთ დაიხსნეს საქართველო შაჰ-აბასის ყოვლად გამბრუნების პოლიტიკისგან.

შაჰისგან ალექსანდრეს ოჯახში ჩამოგდებულმა მტრობამ და მოლაღატობამ წაყოფი გამოიღო: მისმა უფროსმა შვილმა, ბატონიშვილმა დავითმა, შაჰის ნება-დართვით, თავის მამა ალექსანდრე და ძმა გიორგი ციხეში დააპატიმრა და თვით დაიპყრო საქართველოს ტახტი (1605). როდესაც იგი იმავ წელს გარდაიცვალა, ალექსანდრეს მეორე შვილი—კოსტანტინე, რომელიც შაჰ-აბასის დროსვე გათათრდა, სპარსეთის ჯარით შემოვიდა კახეთში, თავის მამა და ძმა მოჰკლა და თვითონ გაშეშდა. არა მარტო ამ საზიზღარის საქციელით დაიპყრო კოსტანტინემ საქართველოს ტახტი, არა, იგი დაჰპირდა შაჰს, რუსეთთან ყოველსავე კავშირს მოესპობ და კახეთს შენს მოხარჯედ გავხდო. ამ ეპიდ საქართველო დაიხსნა ქეთევან დედოფალმა, დავით II ქვრივმა; მან დაამარცხა კოსტანტინეს მომხრენი, თვით იგი მოჰკლა და ქვეყანას თავის შვილის თეიმურაზის სახელით განაგებდა. ცბიერმა შაჰმა თითქოს დასთმო თავის ყურ-მოჭრილ მეფის მოკვლა და, როგორც ამბობენ, ეთქვა კიდევ, რომ „მამის მკვლელი ღირსია სიკვდილისაო“; კახეთის მეფედ შაჰმა თეიმურაზი დაამტკიცა, რომელიც ამ დროს სპარსეთის სასახლეში იმყოფებოდა. „წადი კახეთში და ეცადე ამ ქვეყანაში ამოხეება აღარა მოხდეს-რაო“, —უთხრა თეიმურაზს.

ამავე დროს ქართლის მეფე გიორგი X შხამით მოწამლეს, რადგანაც მამამდიანობა არ მიიღო, მისი ტახტი შაჰ-აბასმა იმის შვილს ლუარსაბ II მისცა (1605). მაგრამ ლუარსაბის მეფობის პირველ წლებშივე მოხდა შემთხვევა, რომელმაც ფაქტობრივი მნიშვნელობა მიიღო. ჯერ ისე გიორგი X მამის, სვიმონ I მეფობის დროს, როდესაც ქართლი დღე-დღეზედ ომს მოელოდა და შინაურის განხეთქილებით ქვეყანა ქუცმაცდებოდა და უძლურდებოდა, გამოჩნდა ერთი ღარიბი აზნაურ-შვილი ვინმე გიორგი სააკაძე, რომელსაც საქართველოს ერისათვის დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. იგი მშვენიერი შეხედულობის ვაჟკაცი იყო, დიდი მკვერ-მეტყველი, ახოვანი,

მხნე და გამბედავი; მან ბრძოლის ასპარეზზედ გამოსვლის უმაღლესე მიიქცია ყურადღება. სვიმონ მეფემ მას თარხნობა და მისმა მემკვიდრემ გიორგი X კიდევ თავადობა და მორაეობა მისცა, ასე რომ ახალგაზდა სააკაძე ჯერ ოც და შვიდი წლისა არ იყო, რომ მეფე ლუარსაბის დაახლოვებული პირი შეიქმნა. საქართველოს ამაყმა დიდ-კაცობამ ვერ მოინელა უბრალო აზნაურშვილის ასე უეცრად ამაღლება და იღუმალად დევნა დაუწყო, თვით მეფე ლუარსაბსაც კი მოსთხოვეს მოურავი მოკალიო; სააკაძე უსათუოდ მსხვერპლი შეიქნებოდა ამ დიდკაცობის სურვილისა, თუ რომ ერთ გარემოებას არ გადაერჩინა: სპარსეთიდან დაბრუნებული ოსმალოს ურიცხვი ჯარი თრიალეთის მთებიდან აპირობდა საქართველოში შემოსევას. მტერთან საბრძოლველად გაგზავნილი მოწინავე ჯარი სულ ერთიან გასწყდა ვიწრო ხეობებში ომის დროს და ამ ჯართან ერთად დაიღუპა ქართველების ორი საუკეთესო სარდალი — ზაქარია და იარალი. მტერმა მანგლისი და ქველთა დაიჭირა. ქველთაში ოსმალებმა შეიპყრეს მღვდელი თევდორე, განთქმული მწერლობითა და სიკვდილს უქადილდნენ, თუ რომ მათ იქ არ მიიყვანდა, სადაც ლუარსაბი იმყოფებოდა; მათ მეფის შეპყრობა უნდოდათ. „საუკუნო ცხოვრებას დროებით ცხოვრებაზედ არ გავცვლი, არ შევიქნები მეფის მოლალატეო“, სთქვა თავის გულში ქართველთა სუსანიანმა, ოსმალების ჯარი შეიყვანა გაუვალს ღრე-კლდეში და მეფე ამით გადარჩინა, თითონ ის კი მტერმა საშინელის ტანჯვით მოჰკლა ერთაწმინდის ტაძრის პირ-და-პირ. მაგრამ ქვეყანას ამით განსაცდელი არ ასცდა და მეფე ცხირეთის ციხიდან განწირულებით გასცქეროდა მტრის ურიცხვ ჯარს; აი ამ გაჭირვების დროს, როდესაც ამაყ დიდ-კაცობას კჳუა-გონება დაებნა და აღარ იცოდა რა ექნა, სააკაძემ თავს იდვა საშობლოს დახსნა, მხოლოდ თხოულობდა, რომ მარტო იგი ყოფილიყო სრული გამგებელი ბრძოლისა.

მეორე დღეს, ხერთვისის ხეობაში, მტკვრის ნაპირზედ, დაიწყო ომი. თუმცა ქართველები ცოტანი იყვნენ, მაგრამ ისე

გაბრაზებულნი იყვნენ მტერზედ და ისეთი ვაეკაცობის სული შთაბერა მათ სააკაძემ, რომ მისვლის უმაღლვე ხმალ-და-ხმალ ეკვეთნენ მტრის რაზმებს, თვითონ მოურავიც ლომივით იბრძოდა ჯარის წინა რაზმებში. ოსმალებიც არ შედრკნენ. მაგრამ ამ დროს მამაცმა ზაალ ციციშვილმა გააპო მტრის ჯარი და მათ სარდალს დელი-მამედხანს პირისპირ შეხვდა, ცხენიდან გადმოაგდო და ვიდრე ოსმალოს ცხენოსანნი მიეშველებოდნენ, გადმოხტა ცხენიდან და თავი მოსჭრა. ციციშვილმა ფაშის თავი წვერებიდან კბილებით დაიჭირა, კვალად გამოაპო მტრის ჯარი და მოჭრილი თავი თავის მეფეს წინ გაუვკორა, თვით ციციშვილიც ზალად სისხლით იყო შეღებილი. ამ გმირის ვაეკაცობამ გადასწყვიტა ბრძოლა. სიხარულის ყიყინი გაისმა მთლად ქართლის ჯარში. ამის მნახველი ოსმალნი შეძრწუნდნენ და გაიქცნენ, ერთმა მუქა ქართველებმა იგინი სრულიად ამოწყვიტეს.

მეფე და მთელი მისი სასახლე მესამე დღეს სააკაძეს ეწვივნენ. ამ წვეულების დროს ლუარსაბმა ნახა მეტის-მეტად მშვენიერი და სააკაძისა და ისე მოეწონა, რომ მისი ცოლად შერთვა გადასწყვიტა. მოურავმა კარგად იცოდა, რომ ეს შეუფერებელი ქორწინება კარგს არაფერს მოასწავებდა და ურჩია მეფეს ამ განზრახვისათვის თავი დაენებებინა, ამასვე ურჩევდა თავის დედაც და ხალხიც, მაგრამ სულ ამოდ, — მეფემ თავის განზრახვაზედ უარი არა სთქვა და ქორწინება მოხდა. თავადებს ძლიერ ეწყინათ მეფის ასეთი საქციელი, აუჯანყდნენ და ავრცელებდნენ ხმებს, რომ მას აქედ, რაც მეფემ უბრალო აზნაურ შვილის დაზედ ჯვარი დაიწერა და საქართველოს დედოფლად გახადა, სამეფო ტახტს ხალხში პატივი დაეკარგაო; ამისათვის მათ არამც თუ განქორწინება მოითხოვეს მეფისაგან, არამედ მთლად სააკაძის გვარეულობის ამოწყვეტაც-საიდუმლო შეთქმულობა მოხდა.

ერთხელ სააკაძე მეფემ სანადიროდ მიიწვია; მაგრამ მივიდა თუ არა ქალაქ გარედ აშენებულ მეფის სასახლესთან, ერთმა თავის ერთგულმა ვაქმა შეატყობინა მზაკვრული განზრახვა შეთქმულთა. საა-

კაქემ დრო აღარ დაჰკარგა, მაშინვე მოახტა უბელო ცხენს და თავის ციხე-დარბაზისკენ გაქუსლა, რომ თავისთან ერთად თავის ცოლშვილიც გადაერჩინა განსაცდელისაგან. მაშინვე მღვდარი დაადევნეს უკან, მაგრამ სააკაქე შინ აღარ დახვდათ. ერთი ღამის განმავლობაში მას კარგა დიდი მანძილი გაევლო და თავის სიამამს არაგვის ერისთავს შეხიზნებოდა. მოურავის ციხე-დარბაზი ჯერ გაძარცვეს და მერე დასწვეს და დაანგრის.

საქართველომ დიდის ხნობით დაჰკარგა ერთი თავის საუკეთესო შვილთაგანი, რომელსაც შეეძლო გაქირვების დროს დიდად გამოსდგომოდა. შეურაცყოფილმა გმირმა ველარ ჰპოვა თავშესაფარი ადგილი თავის სამშობლოში და ამისათვის უღალატა მას: იგი წავიდა სპარსეთში და შაჰს ქართლის დაპყრობა ურჩია, — და ან კი სხვას რას დაჰპირდებოდა, თუ არ ქართლის მოღალატობას? ამბობენ, ერთხელ, სიბრაზის დროს, მოურავმა თურმე წამოიძახა: „ვთქვამს ქართლს! მას არ ექნება მოსვენება, ვიდრე მეფე ლუარსაბი ცოცხალი იქნებაო“. შაჰი მალე მიხვდა, რა სასარგებლო იქნებოდა სპარსეთისათვის, თუ რომ ქართლს მოაშორებდა ერთადერთ იმედს და სანუგეშო კაცს, ამისათვის სააკაქე დიდის პატივით მიიღო. მაგრამ შაჰი ჯერ საჭიროდ არა ხედავდა მოურავი ქართლის წინააღმდეგ ემოქმედებინა, რადგან ეშინოდა ვთუ თუ თავის სამშობლოს შეურიგდეს და იქვე დაბრუნდესო. შაჰმა გაგზავნა მოურავი ინდოელებთან და ოსმალებთან საბრძოლველად, ორივენი საშინლად დაამარცხა. მოურავის ძლევა შემოსილი სახელი მთელს ირანში გაითქვა; მის დედებას დამღეროდნენ მგოსანნი, ამ სიმღერებმა ტფილისამდინაც მოაღწიეს და აქ მცხოვრები სპარსელები მღეროდნენ ქართლის მთა და ბარში მეფის და მცხოვრებთა შესაძრწუნებლად.

ესრედ, ქართლიცა და კახეთიც, რომელნიც უფრო ძლიერნი იყვნენ საქართველოს სამეფოთა შორის, სპარსეთმა ფეხ ქვეშ ამოიღო, ამის მიზეზი ის იყო, რომ თვით მეფეები სუსტნი იყვნენ და ვინც მამულის საუკეთესო შვილი იყვნენ — ისინი კიდევ ღალატობითა და ვერავობით იღვევებოდნენ სამშობლოდან. შაჰ-აბასმა იცოდა, რომ დაუძლეურებულს სამეფოებში წინააღმდეგ

გობას ველარავენ გაუწევდა; მაგრამ ისიც კარგად იცოდა, რომ ქართველი ხალხი მტკიცედ იღვა თავის სარწმუნოებაზე და სათვის ჯერ-ჯერობით მხოლოდ შეფეთა და თავადთა გამაჰმადიანებითაც კმაყოფილდებოდა, ხალხი კი ხმლითა და სპარსეთში გადასახლებით უნდოდა დაემორჩილებინა და ომის მიზეზს ეძებდა. 1615 წელს შაჰი განჯაში მოვიდა, აქედან კახეთის მეფეს თეიმურაზს სააკაძის რჩევით შეუთვალა, რომ განზრახვა მაქვს ოსმალებს ომი გამოუცხადო და შენი შვილი მძევლად გამომიგზავნო იმის დასამტკიცებლად, რომ ომის დროს ოსმალთ არ მიემხრობიო. მეფემ კარგად იცოდა შაჰკერული პოლიტიკა შაჰისა და ისიც იცოდა, რომ არავითარ ომს არ აპირობდა, ამისათვის მძევლის მიცემაზედ ჯერ უარი განაცხადა; მაგრამ შეშინებული კახელების ძალდატანებით მძევლად უმცროსი შვილი გაუგზავნა და თავის დედა ქეთევანიც თან გააყოლა.

— მე ხომ ძიძა არა ვარ, რომ ბავშვები გავზარდო“, შემოუთვალა მეფეს შაჰმა და ისევ უფროსი შვილი მოსთხოვა. თეიმურაზი დათანხმდა. მაშინ შაჰმა თვითონ მეფეც დაიბარა. რადგან ქართლის მეფე ლუარსაბის დახმარების იმედი ჰქონდა, ამისათვის თეიმურაზმა შაჰთან წასვლაზე უარი განაცხადა; მაგრამ შაჰს ყოველი ღონისძიება უკვე მიღებული ჰქონდა. თეიმურაზს რომ ქვეშევრდომნი ასჯანყებოდნენ, სპარსელებს უბრძანა მცხოვრებლებს ტყბილად მოექცეით და არავითარი საჩუქრები და პატივისცემა მათთვის არ დაიშუროთო. შაჰს მალე შეუსრულდა განზრახვა. თეიმურაზს და ლუარსაბს მართლა ვადუდგნენ თავიანთი ქვეშევრდომნი და შაჰ-აბასს მიემხრენ, მეფენი იძულებულნი შეიქმნენ იმერეთში გაქცეულიყვნენ. შაჰმა თეიმურაზის დედა და შვილები შირაზში გაგზავნა, თვითონ კი კახეთი და ქართლი გაიარა და გორიდან მოლაპარაკება დაუწყო იმერეთში გაქცეულ მეფეებს. ლუარსაბის ყურამდინ მისაღწევად შაჰმა გაავრცელა ხმა, რომ იგი მას ძალიან უყვარს და თუ მასთან მივიდოდა, უხვად დაასაჩუქრებდა. ხოლო თეიმურაზი კი ჩემი დაუძინებელი მტერიაო. იმერლებსაც დაუყვავა, რა-

დგანაც მათის პირით ჰქონდა მეფეებთან მოლაპარაკება და იმერეთის დიდებულთ აჩუქა თავის ძვირფასი ოქროს მუქე-დილი ხმალი და სთხოვა, რომ ეს ხმალი, როგორც საჩუქარი, მრავალძალის წმ. გიორგის ეკლესიის კედელზედ დაეკიდათ. რასაკვირველია შაჰ-აბასს ეს ქრისტიანობის სიყვარულით არ მოსდიოდა. როგორც ამბობს ერთი მოგზაურთაგანი, ის ხმალი 1745 წელსაც ხსენებული ეკლესიის კედელზედ ეკიდა, მაგრამ შემდეგში რა იქნა—არაინ იცის.

ლუარსაბი მოსტყუვდა და თეიმურაზის ჩუმი იმერეთი-დან წამოვიდა. შაჰმა აღერსიანად მიიღო და ტფილისში დასტოვა, თვითონ კი წავიდა. ამბობენ, როდესაც შაჰი ქართლის დედა-ქალაქს სტოვებდა, ხილთან შესდგა, გადახედა ქალაქის მშვენიერს ადგილებს, მის აბანოებს და უთხრა მეფეს: „რომ შეიძლებოდეს ამ მშვენიერს ადგილებს აქედან წავიღებდიო; ყველაზედ ძვირფასი სიმდიდრე შენი სამეფოსი და ქალაქისა—ეს აბანოებიაო“. ლუარსაბმა მიუგო: „დიდებულო შაჰო, მეცა, ჩემი სამეფოც და ეს მშვენიერი ადგილებიც შენ გეკუთვნითო“. მაგრამ მეფე დიდ ხანს არ იყო თავისუფალი-შაჰმა იგი სანადიროდ მიიწვია ყარაბაღში, აქედან ნადირობის სახელითვე წაიყვანა მაზანდარანში და როდესაც აქ ვერც მუქარითა და ვერც დაყვავებით თათრის სჯული ვერ მიაღებინა, შირაზში გაგზავნა და იქ, დიდი ხნის პატიმრობის შემდეგ, შვილდის ლარით დაარჩობინა (1622). ლუარსაბის სიკვდილით მოისპო პირ-და-პირი ჩამომავლობა ქართლის მეფეებისა. ქართლის მეფედ შაჰმა გამაჰმადიანებული ბაგრატ V დანიშნა (1616—1619).

იმ დროს, როდესაც მეფე ლუარსაბი მსხვერპლი შეიქნა შაჰის პოლიტიკისა და თეიმურაზიც ფაქტიურად გადაყენებული იყო ტახტიდან, კახეთში სპარსეთის ჯარი იდგა და უფროსად ჰყავდათ სჯულის მოლაღატე ბატონიშვილი იესე, მაჰმადიანობაში ისა-ხანად წოდებული, იგი თეიმურაზის ბიძაშვილი იყო. როცა შაჰი საქართველოდან გავიდა, ისა-ხანი სამი თვის შემდეგ შეთქმულებმა მოჰკლეს და თეიმურაზიც თავის

სამეფოში დაბრუნდა. შაჰმა გადასწყვიტა თავის ურჩობას, სხსტრეჰ:]]
კად დასჯა, და ამ დროიდან დაიწყო სპარსელებისაგან საჭირო
თველოს დარბევა და აკლება.

შაჰმა თავის ჯარის ნაწილი წინ გავზავნა, რომ თეიმურა-
ზისათვის იმერეთისკენ გასაქცევი გზა შეეკრა; მაგრამ თეიმურა-
ზი პირველად თვითონ დაესხა მტერს თავს და უკუაქცია.
შაჰ-აბასის უმთავრესი ჯარის მოახლოვებამ კი სულ სხვა-
ნაირად დაატრიალა ომის საქმე; სპარსეთის მოწინავე ჯარის
სარდლად სააკაძე იყო და ხალხმა ვაიგო თუ არა ამ გმირის
ყოფნა სპარსეთის ჯარის სარდლად, სულითა და ხორცით დაეცა,
სასოწარკვეთილებას მიეცა: ყველამ იარაღი დაჰყარეს და მთებში
გაიქცნენ. თეიმურაზიც კვალად იმერეთში წავიდა.

1617 წელს შაჰ-აბასის ჯარი კახეთში შემოვიდა, გზა-და-გზა
ყველაფერი გაანადგურა, ყველაფერი ხალხის სისხლით მორწყო,
ქალაქები მიწასთან გაასწორა, მონასტრები დაანგრია, ხატები
და ჯვრები მიღეწ-მოღეწა და მათი სამკაული თავის ჰარამ-
ხანის შესამკობად შეინახა. იმის მაგივრად, რომ მტრისთვის
წინაღმდეგობა გაეწიათ, ქრისტიანები ეკლესიაში იკრიბებოდ-
ნენ, ლოცულობდნენ და სასიკვდილოდ ემზადებოდნენ, სპარ-
სელებიც ანგრევდნენ ეკლესიებს და მათ ქვეშ ქრისტიანებს
ათასობით აყოლებდნენ. შაჰისავე ბრძანებით ლეკებიც ხოცა-
დნენ და ატყვევებდნენ ყველა იმით, რომელნიც იმათ მთებში
გარბოდნენ დასამალავად. გარდმოცემას წმინდად შეუწახავს ის
სისხლის წყურვილით გამოწვეული მტარვალობა შაჰისა, რომ-
ელიც მან ჩაიდინა გარეჯის უდაბნოში. ამ მონასტრის ნან-
გრევ ქვეშ, შიგ საკურთხეველში, დღესაც ისევე სდგას ტრა-
პეზი და მაზედ საეკლესიო ავეჯეულობის მაგივრად ჯვარის
მსგავსად შეკრული კაცის ძვლები აწყვია. აი ამ ძვლებისაგან
წარმოსდგება სახელი მთელის ლავრისა, რომელსაც მოწამეთი
პქვიან, ე. ი. ლავრა წამებულთა. შაჰის ბრძანებით ზედ აღდ-
გომა ღამეს აქ ექცნა ათასი ბერი ამოსწყვიტეს. ჩვეულებისამებრ, გა-
რეჯის უდაბნოს თორმეტი სავანის ბერები აღდგომა ღამეს ამ ლა-
ვრაში იკრიბებოდნენ ხოლმე, რადგანაც ის ყველაზედ უფრო დი-

დი იყო; ამასთანავე ამ ლავრის ტაძრის დღეობაც აღდგომა დღეს მოდიოდა. აი ექვსი ათასი ბერი ანთებულის სანთლებში ღვთისმშობლის გარშემო მთის წვერზედ აშენებულს ეკლესიას და მხიარულად გალობენ „ქრისტე აღსდგას“, ის კი არ იცოდნენ, რომ იმ ღამეს უკანასკნელად ესწრობოდნენ ამ დიდებულს დღესასწაულს. შორს, მტკვრის იქით, ყარაიის დიდი მინდვრის განაპირას, ერთ ღამეს შაჰ-აბაზმა დაანახა არა ჩვეულებრივი შუქი — მთის წვერზედ რაღაც ცეცხლნი მოძრაობდნენ და ბეუტავდნენ, მაშინ როდესაც ამ ადგილას მას ცარიელი მინდვრის მეტი არა ეგონა-რა. „ეს რა ჩირაღდანია?“ იკითხა გაკვირვებულმა შაჰმა. „გარეჯის ბერები თავით პასექს დღესასწაულობენო“, მოახსენეს. — „გაწყვიტეთ სუყველანი!“ — ამოდ ცდილობდნენ მახლობელნი პირნი დაეჯერებინათ შაჰი, რომ მეუღაბნოენი უჩიარალონი არიან, არავის ბოროტებას არ უშვრებიათ, პირიქით, მტერთათვისაც კი ლოცულობენო, რომ თვით ჩვენი მაჰმადი გვიწერს მლოცველთა შეწყალებასაო. შაჰი ყურს არავის უგდებდა. განთიადისას მტრის ცხენოსანი ჯარი მონასტერს მიადგა. წირვა იდგა და ის-იყო ბერები საიდუმლოს მისაღებად ემზადებოდნენ, რომ ამ დროს სპარსელები შეცვივდნენ ტაძარში და რამდენიმე წამის შემდეგ ექვსი ათასი ბერი დახოცილი ეყარა ეკლესიის სისხლით მორწყულს ფილაქანზედ. მას აქედ ამ მონასტრის მრავალი საფანე დაცარიელდა. ეკლესიამ დახოცილი ბერები წამებულთა შორის შერაცხა და ყოველ წელიწადს აღდგომის მეორე დღეს იხსენიებს მათ. მეფე არჩილმა ამ წამებულთა ძვლები ერთს ადგილას შეაგროვა და ზედ პატარა ეკლესია ააშენა.

ამავე დროს შაჰმა მცხეთაც დაიპყრო და ხელში ჩაიგდო უდიდესი ამპარტავენება ქრისტიანობისა, წმინდა კვართი უფლისა, რომელიც შემდეგ მოსკოვის მეფეს გაუგზავნა. ნაწილ-ნაწილად დაყოფილი კვართი უფლისა დღევანდლამდინ დაცულია მოსკოვის მიძინების ეკლესიაში და პეტერბურგის ალექსანდრე-ნეველის ლავრაში.

შაჰ-აბაზმა საქართველო იმით დაიმორჩილა, რომ ხალხს სრულიად ამოწყვეტას ემუქრებოდა. კახეთის მმართველად ვის სარდალი დააყენა და სპარსეთის ჯარი მისცა, ამავე დროს თვით სპარსეთში მრავალი ქართველი გადაასახლა. „ირანის ლომმა“ საქართველოს მეფეებთან ზავი შეკრა და პირობა მისცა, რომ საქართველოს ხარჯით აღარ შეაწუხებდა, არც ეკლესიებს და არც სარწმუნოებას შეეებოდა და არც მეჩითებს ააშენებდა აქა, თუ რომ ქართველთა მეფენი მაჰმადიანები იქნებოდნენ, თუნდაც რომ იგინი ქართველთა ჩამომავლობისანი ყოფილიყვნენ. ამ ზავის შეკვრით შაჰმა საქართველოს სამეფოებს მხოლოდ გარეგანი დამოუკიდებლობა შეანარჩუნა. მეფეები გამაჰმადიანებულები იყვნენ და დიდ-კაცობაც უარს არ იყო მაჰმადიანობის მიღებაზედ, მხოლოდ ერი იღვა უარზედ, რომელმაც თავის მტკიცე სარწმუნოებით და სამშობლოს სიყვარულით დაიკვა სულიერი დამოუკიდებლობა საქართველოსი და არ გადიწყვიტა იმედი მისი ხელ-ახლად აღდგენისა. ხალხიდან კვლად გამოვიდა ძლიერი სასულიერო წოდება, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია მეფეებსა და გამაჰმადიანებულს დიდ-კაცობაზედ; ამ წოდების მოთავე კათალიკოსი შემდეგში არა ერთხელ ყოფილა სული და გული ხალხის მოძრაობისა საქართველოს გასანთავისუფლებლად. მადლიერი ერი ხშირად იხსენიებს თავის ლეგენდებში სასულიერო წოდების მოღვაწეობას.

ამ მარად მომკმედმა ერის სულიერმა ძალამ თავი იჩინა შაჰ-აბაზის დროს და ამ ერის მოღვაწეობაში ნათლად გამოსქვირს უძლეველი და განუსაზღვრელი სიყვარული სარწმუნოებისა და მამულისადმი. არის ხალხისაგან შექმნილი ლეგენდარული ისტორია (ამას გვიამბობს ი. დ. პოპკა), რომელიც გვაუწყებს, რომ ერი შაჰს გამარჯვებულად კი არა, დამარცხებულად სთელიდა, თითქო ჰგრძნობდა, რომ შაჰი ვერ დასძლევდა მის ძალას, გამსკვალულს სამშობლოს სიყვარულით:

აი ეს ლეგენდა:

როდესაც შაჰ-აბაზმა დაიპყრო მთლად კახეთი და მომეტებული ნაწილი ქართლისა, იგი ერთხელ თავის კარვის წინ

იჯდა, რომ ამ დროს კარის კაცმა მოახსენა, საქართველოს მეფეს საჩუქრები გამოუგზავნიანო. მის წინაშე წარსდგა მალაღობ-და-ჩინარივით მოყვანილი ქართლის თავადი. შაჰის წინ ახალი ხილით საესე კალათა დასდგა, შაჰს ხილი ძალიან მოეწონა. — „ჩობ-ლიუზელი!“ (ძალიან კარგი) იძახოდა იგი, მერე ამოარჩია ყველაზედ დიდი ვაშლი, შექამა, მისი კურკები ხელის გულზედ დაიყარა და უბრძანა ლახვარი მოეტანათ. ლახვრით ამოჩიჩქნა მიწა, შიგ კურკები ჩაყარა და უთხრა თავადს. „მადლობა მოახსენე მეფეს და უთხარ ჩემს მაგიერად, რომ ვიდრე ამ კურკებიდან დიდი ხეები არ ამოვა და იმათ ხილს არა ვქამ—შენი ქვეყნიდან არ გავალ-თქო, რადგან მე აქ უფრო კარგად მჩინავს, სინამ ჩემს ქვეყანაში-თქო“. — „ბალი!“ (კარგი), მიუგო თავადმა. როდესაც უკან გამოზრუნდა, საშინლად აღელდა თავის მეფის და სამშობლოს დამცირების გამო და ჩაფიქრდა: „გავწირავ ჩემს საყვარელს, ჩემს გულის სწორს ხორეშანს—სამშობლო ცოლზედ ძვირფასია!“. ამ თავადს სახელად შიო ერქვა; მისი სახლი კახეთისა და ქართლის საზღვარზედ იდგა. თვითონ იგი ქართლელი იყო, ცოლი კი კახელი; ცოლ-ქმრობის პირველი ნეტარების დრო ჯერ კიდევ არ გასულიყო.

ისიც უნდა ვთქვათ, რომ შაჰ-აბასმა საშინელი ბრძანება გასცა: მუდამ მთვარის გამოცვლის დროს ქალაქებსა და სოფლებში ორმოც და ათი ლამაზი ქალი უნდა მოეკრიბათ და სპარსეთის ბანაკში მიეყვანათ. შაჰი თვითონ ურიგებდა მათ თავის სარდლებს. მაგრამ იყო ერთი ხანი, სახელად ალავერდო, რომელიც არა კმაყოფილდებოდა „მთვარის ძმის“ საჩუქრებით და თავის-თავადაც იღებდა ხალხისგან ამისთანა ხარჯს. იგი ყველაზედ ძლიერი ხანი იყო და უფროსი თათრის ცხენოსანი ჯარისა, რომელიც სპარსეთის ლაშქრის საუკეთესო ჯარი იყო (თვითონ სპარსელები ყოველთვის ლაჩარნი იყვნენ). ალავერდ-ხანი ცალკე იყო დაბანაკებული თელავის ახლო და რადგანაც ასაკლები აღარაინ იყო, ყოველ დღე სანადიროდ დადიოდა მიმინოებით, ღამ-ღამობით კი ვინმე ლამაზი ქართველი ქალი მიერთმეოდა ხოლმე.

საქთველოს მეფე თავადებითა და დამარცხებულისა ჯარის ნაშთით მცხეთის ახლო იდგა, გამაგრებული ადგილად. მტკვრისა და არაგვის შესართავთან. როცა საქართველოს სამხედრო ძალა დამარცხდა და განადგურდა, მაშინ გამოჩნდა სხვა ძალა, რომელსაც იარაღი ვერაფერს აკლებდა. სასულიერო წოდება გამოვიდა ასპარეზზედ და თვითონ მოჰკიდა ხელი სამშობლოს განთავისუფლების საქმეს. მან მტრად გადაკიდებულნი თავადნი ერთმანეთთან შეარჩია, ყველანი მეფის დროშის ქვეშ დააყენა, სულით მაშვრალნი გაამხნევა და შექმნა ძალა იქ, სადაც იგი აღარ მოიპოვებოდა; ყველანი ერთმანეთს ეხვეოდნენ და უფლის კვართზე ფიცულობდნენ ერთმანეთისათვის თავი გაეწირათ. იმერეთსა და მოსკოვსაც სთხოვეს შემწეობა. მეფის ჯარი დღითი-დღე მატულობდა, ყველა მოუთმენლად ელოდა მტერზედ თავ-დასხმას. მხოლოდ რუსეთის შემწეობას ელოდნენ თერგისა და დნებრის შირიდან.

ასეთ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც თავადი შიო ცხენით მოიქრა თავის ხორეშანთან და უთხრა:—სამშობლო დაიხსენო!

— რას ამბობ! მე სუსტმა ქალმა როგორ დავიხსნა სამშობლო, როდესაც თვით გამოჩენილ გმირ თავადიშვილებს არაგვისა და მტკვრის შესართავთან უშიშარი ალაგი დაუჭირათ და ვერაფერს კი არიგებენ.

— იქ, სადაც ორი და ერთმანეთს გადახვევიან, სადაც მტკვარი და არაგვი ერთმანეთს ერთვიან და ურთიერთ შორის საუკუნო კავშირი შეუკრავთ, ისე, როგორც მე და შენ, იქ შეერთდა დანაწილებული ძალა ივერიისა. ეს უკანასკნელი ძალაა—მეტი აღარ არის! მაგრამ ქართველობა ერთი მუჰბაა, ყიზილბაშები კი ურიცხვი. რა შეგვიძლიან ჩვენ პატიოსნად სიკვდილის მეტი? მაგრამ ეს სამშობლოს ვერ დაიხსნის, უკანასკნელ თავადთან ერთად სამშობლოც დაილუპება. სადაც გმირნი ვაჟაკნი ვერაფერს გახდებიან, იქ ქალს ყველაფერი შეუძლიან... ღონით კი არა, სიყვარულის უსაზღვრო სიღიადით... გაიწირე თავი!... მიეცი შენი სიყვარული, მიეცი

იგი მცირე ხანს ხან-ალავერდის, ვარსკვლავების ამოყვლიდან განთიადამდინ.

ხორეშანი გაფითრდა.

— შაჰის ურიცვი ყიზილბაშებისა კი არ ეშინიანთ ქართველებს, — განაგრძო აღტაცებით შიომ: — არა, მათი გმირობა ცოტა არ არის აღერბეყანის ლომის ალავერდის წინაშე დრკება. თუ იგი გადაუდგება შაჰს, საქართველო დახსნილი იქნება; უნდა კი დავიხსნათ იგი, რაც უნდა იყვეს, უნდა დავიხსნათ, და ეს მხოლოდ შენ შეგიძლიან არა ძალით, არამედ თავის განწირვით. დადგა დრო უზომოდ თავის განწირვისა, იმგვარად თავის განწირვისა, როგორც არცა თქმულიყოს და არც გაგონილიყოს, ამგვარად თავის განწირვა მხოლოდ სამშობლოს შეუძლიან მოითხოვოს...

დიდ ხანს ლაპარაკობდა კეთილშობილი ქართველი ჭსაოცარი იყო მისი სიტყვები, — ასეთი სიტყვები ჯერ არა სმენია ჭვეყანას. ხორეშანი მიხვდა თავის განწირვის სიღიადეს და თავის განუსაზღვრელ მოსიყვარულე გულში ჰპოვა იმდენი ძალა, რომ გაბედა თავის განწირვა.

ხორეშანი მალე მივიდა სპარსთა ბანაკში და შიშისაგან ფოთოლივით თრთოდა. ამ შიშმა უფრო გააღამაზა იგი, ხანი ალავერდი ფიციულობდა წინასწარმეტყველის წვერს, რომ ამისთანა ლამაზი არას დროს არ მინახავსო. საშინელი ბნელი ღამე იყო. მთებში ქექა-ქუხილი ასტყდა, წვიმამ დაასხა, ქარიშხალი თათრების კარებსა ჰგლეჯავდა. ხანის აბრეშუმის კარავში კი გაცხარებული ხმაურობა ისმოდა. ალავერდი არა თანხმდებოდა იმ ფასზედ, რა ფასსაც ქართველი ქალი თხოულობდა. იგი ყველა თავის საუნჯეს აძლევდა ამ ქალს და შაჰის ღალატზედ კი არა თანხმდებოდა. ხორეშანმა ყოველისფერი უარი ჰყო და მხოლოდ შაჰის ღალატს თხოულობდა. არა ერთხელ გაბრაზდა და გაცეცხლდა ძლიერი ხანი, არა ერთხელ მოუღერა ხანჯალი, მაგრამ ხორეშანი არ შედრკა და არ დაუკლო ფასი.

მეორე დღეს ხანი ჩაფიქრებული და გაბრაზებული იჯდა კარავში. მთელს ბანაკში სიჩუმე ჩამოვარდა და ხმა-მალლა ლა-

პარაკს ვერაინ ჰბედავდა. შუალამისას ხანი დასთანხმდა ხორე-
შანს. ქალმა ფიცი მოსთხოვა და იმანაც თავის წინასწარმეტყვე-
ლის წვერი დაიფიცა.

დილით მთელი ბანაკი ხმაურობდა და მხიარულობდა, ხა-
ნის დაახლოვებულ პირთ დიდი საჩუქრები მიიღეს. მაგრამ აი
მოვიდა შაჰის შიკრიკი და მოახსენა ალავერდის, რომ ქართვე-
ლებს თერგისა და დნებრის ჯარი მოეშველა და უნდათ თავს და-
გვესხნენო. შაჰი უბრძანებდა, რომ ალავერდი სამი დღის გან-
მავლობაში მის ჯარს შეერთებოდა. — „ბალი“, უთხრა ალავერ-
დმა შიკრიკს და ჯარსაც უბრძანა ცხენები დაეკედათ და სა-
ომრად მომზადებულიყვნენ. ხანმა ფიცი დაიფიცა და ხორე-
შანმა გადასწყვიტა თავის გულში იმავე ღამეს თავი მოეჭრა
იმისთვის ფიცის გატეხისათვის. ამ დროს ხორეშანს ჩაეძინა და
საკვირველი ჩვენება იხილა: მას გამოეცხადა მოხუცი, რომელსაც
თოვლივით თეთრი თმა-წვერი ჰქონდა და ბერის ძველი ტანი-
სამოსი ემოსა, სახე წყნარი და გაბრწყინებული ჰქონდა. მო-
ხუცმა გააპყრო ხელი და დაუწყო ხორეშანს დალოცვა.

— „ღირსი არა ვარ, მამაო, — უთხრა მან, — ღირსი არ
არის დალოცვისა ის, ვინც თავი შეიმწიკვლა ურწმუნოს სა-
რეცელზედ და ვინც მზად არის ღალატით კაცი მოჰკლას!“
მოხუცმა ამცნო: „დაუტყვე განზრახვა შენი, ჰოი საკვირველო
ქალო ივერიისა! ხელს ნუ ახლებ ალავერდის, იგი მოწოდებუ-
ლია დიდი საქმის შესასრულებლად: მისი სიციცხლე სამშობ-
ლოს დაიხსნის, მისი სიკვდილი აღადგენს სავანეს, რომლის
ნანგრევებსაც მრავალი წელიწადია დავსტირი. შენს ცოდვას კი
განაქარებს ლოცვა-კურთხევა ეკლესიისა და დიდი ხნის ღვაწლი
მონაზნობისა. ხვალ აუწყე ხანს, რომ შენ იმის ჯამში გინდა
პურის ქამა“... მოხუცმა ერთხელ კიდევ დალოცა მუხლ-მოდ-
რეკილი ხორეშანი და გაქრა.

დილით ხორეშანმა უთხრა ხანს, რომ ჯეირნის ქაბაბი
მინდა და ის ჯეირანი შენის ხელით უნდა იყოს მოკლულიო. ხან-
მა მაშინვე გასცა ბრძანება და მონადირენი ზურნითა და დაი-
რით წავიდნენ ტყეში იმ გზით, საითაც წმ. გიორგის დანგრე-

ული ტაძარი იყო. ნადირი ბლომად დახოცეს. ბოლოს, მიმ-
 ნოებიც გაუშვეს. «დედა-მიწა ავაოხრეთ, ახლა ჰაერზე დაფრთხი-
 როთო!» ყვიროდა გახარებული ხანი. აი მისი საყვარელი მი-
 მინო დურაჯებს მიეტია, მაგრამ ისე ზარმაცად და უხალისოდ,
 რომ დურაჯებმა თავს უშველეს. ალავერდი გაბრაზდა. შიამქე-
 ნებდა ცხენს და მიმინოს ყვირილით აქეზებდა. ამ დროს შორს,
 ალაზანის ნაპირზე წამოხრილ კლდეზედ დაჩოქილი იყო ერთი
 განდევნილი ბერი და მხურვალედ ლოცულობდა მტერთაგან სა-
 მშობლოს დახსნისათვის. V

მიმინო გამხნევედა და ეწეოდა დურაჯს. აი გაამზადა კლან-
 ქები და ნისკარტი დურაჯის დასაქერად, მაგრამ ფრინველი
 ძირს დაეშვა და მლოცველი ბერის კალთას ქვეშ ამოეთვარა.
 მიმინო თავს დასტრიალებდა მოხუცს. ხანმა დაინახა, სადაც
 დაიმალა დურაჯი, მიიჭრა განდევნილთან და დაუყვირა:

— გამოათრინე დურაჯი შენის კალთიდან!

განდევნილი ლოცულობდა.

— შენ გეუბნები, გამოათრინე-მეთქი!

განდევნილი მაინც გულმხურვალედ ლოცულობდა წამე-
 ბული სამშობლოს დახსნისათვის, გული მისი ცად იყო მიმარ-
 თული და ქვეყნიერება თავის მშვენიერებითა და ბოროტებით
 მისთვის თითქო აღარა სუფევდა.

— მაშ შენ არ გესმის ჩემი სიტყვა, თავხედო გიაურო!
 დაუყვირა ხანმა. სატევარმა გაიელვა განდევნილის თავზედ, მა-
 გრამ, შეეხო თუ არა მოხუცის ქალარას, სულ ნაჭერ-ნაჭერად
 იქცა. ხანი ცხენიდან გადმოვარდა და ხელი გაუშეშდა.

განდევნილი კი ლოცულობდა «მოძულეთა და მაწყენარ-
 თათვის»

სასწაულმა და ქრისტიანულმა ყოვლის შემწყნარებელმა
 ლოცვამ ამპარტავანი ხანი დაამშვიდა.

— მომიტევე შეკოდებანი ჩემნი, — ეუბნებოდა იგი მო-
 ხუცს: — მომირჩინე მკლავი, ამ მკლავით ქრისტიან ერს სამსა-
 ხურს გავუწევ.

მოხუცის ლოცვამ გაუკურნა ხელი ალავერდის და პიროველი სხივი სარწმუნოებისა ჩავარდა იმის ბნელსა და მუქებათაში შემპყრობილს გულში.

შემდეგ ლეგენდა მოგვითხრობს, რომ მეფე და შაჰი შეზდენ ერთმანეთს საბრძოლველად და ერთიკა და მეორეც ალავერდისაგან მოელოდნენ დახმარებას. და აი, როდესაც გამარჯვება არც ერთისკენ იყო და არც მეორესკენ, ახლო მთის წვერზედ გამოჩნდა თათრის ცხენოსანი ჯარი. ომის დანახვაზედ ალავერდი უტყვივ მარცხნივ გატრიალდა და ყიზილბაშებს მიეტია. მაშინ მთლად სპარსეთის ჯარი შეძრწუნდა და გაიქცა.

შიო ამ ომში მოკლულთა შორის იპოვეს. მას თავზედ ადგა და დასტიროდა თათრულად შეიარაღებული ახალგაზდა თავადი, — ეს იყო ხორეშანი. ხორეშანი შუბით მიუძღოდა და ამხნევებდა ხანს, როდესაც იგი დაყოყმდებოდა ხოლმე იმაზედ, თუ ვის მიშველებოდა. თვით ალავერდი სასიკვდილოდ დაიჭრა ამ ომში; მაგრამ რამდენსამე დღეს კიდევ იცოცხლა, ნათელ ილო და მოკვდა როგორც ქრისტიანი და როგორც ხორეშანის მეორე ქმარი. სიკვდილის წინად თავის უთვალავი საუნჯე შესწირა წმინდა გიორგის მონასტრის აღსადგენად და მალეც აღადგინეს მთელი თავის უწინდებურის დიდებითა. ხორეშანმა დაუტყვა ქვეყნიერება და დიდის ხნის მონაზნურის მოღვაწეობით შეინანია თავისი დიდად მაღალი, მაგრამ ცოდვილი ღვაწლი.

საქართველოს მემკვიდრე გვიამბობს ამ ლეგენდას და თან დასძენს: „არა ყოფილა და არც იქნება სამშობლოს ისეთი მოსიყვარულე შეილი, როგორც იყო ქართლელი შიო; არა ყოფილა და არც იქნება სამშობლოს ისეთი მოსიყვარულე ქალი, როგორც იყო კახელი ხორეშანი“.

ასეთია ეს ლეგენდა, საიდანაც სჩანს, რომ ხალხის ფანტაზიამ ქართველებს გამარჯვება მიანიჭა და სპარსელებს დამარცხება. მაგრამ ნამდვილად კი სულ სხვანაირად იყო საქმე. აკლებულს ქვეყანაში მთებიდან ჩამოვიდნენ ლეკები და თითქმის უომრად დაიჭირეს მდიდარი და ნაყოფიერი ნაწილი კახეთისა

კავკასიონის მთის და ალაზნის შუა, სადაც შემდეგ ააშენეს ციხეები ქარისა და ბელაქნისა, რომელთა აღებაც რუსებს ძალიან შეეძინა და უჯდათ; ქართლში გამაჰმადიანებული მეფეები იყვნენ; კახეთი კი სულ უმეფოდ იყო — და გაქცეული თეიმურაზი იმერეთში ცხოვრობდა. მაგრამ ვერც ხალხი ურიგდებოდა თათრების გაბატონებას და ვერც თეიმურაზი. გადაყენებული მეფე კახეთისა სულთანისაგან შველას მოელოდა და რუსეთისაგან მფარველობას. 1619 წელს მან ელჩები გაგზავნა მეფე მიხეილ თეოდორეს ძესთან და ასე უწერდა თავის უბედურს მდგომარეობას: «თქვენ, დიდს მეფეს, გატყობინებთ ჩვენს ცრემლებს და სიგლახაკეს, ბრწყინვალეობა ჩვენი სიწყვდიადედ გადაიქცა, მზე ჩვენ უკვე აღარ გვათბობს და მთვარე აღარ გვინათებს, ნათელი დღე ჩვენი ღამეს დაემსგავსა, და მე ეხლა ისეთს მდგომარეობაში ვიმყოფები, რომ უმჯობეს იყო არ დავბადებულოყავ და ჩემის თვალთ არ მენახა ქრისტეს სარწმუნოების და ივერიის აოხრება; ეკლესიებში სახელი ღვთისა აღარ იდიდება და ცარიელნი დგანან...» თეიმურაზი საზოგადო მიხეილ თეოდორის ძეს ეშუამდგომლა შაჰის წინაშე, რომ მისი დედა და შვილები დაებრუნებინა. მიხეილ თეოდორის ძემ მართლასთხოვა შაჰს საქართველო არ შეეწუხებინა. შაჰმა დაამშვიდა რუსეთის მეფე მეგობრულის გრამოტის და უფლის კვართის გაგზავნით, მაგრამ მაშინ თეიმურაზის სახლობის ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო (1625). ამით გათავდა რუსეთის მფარველობა. ამ დროს ქართლში არეულ-დარეულობა დაიწყო. როდესაც ბაგრატ V მოკვდა, იმის ქვრივმა სვიმონ-ხანი II გამოცხადა მეფედ, მაგრამ თავადებმა და ხალხმა გამაჰმადიანებული მეფის შვილის დამორჩილება არ ისურვეს... გაბრაზებულმა შაჰ-აბასმა სვიმონ-ხანს შემწედ სარდალი ყორჩი-ხანი მისცა ძლიერის ჯარით და მათ თან გაატანა გიორგი სააკაძე იმ საიდუმლო მინდობილობით, რომ კახელები ამოეწყურა და ქართლელებმა სპარსეთში გადაესახლებინა. სააკაძემ სვიმონი მეფედ დასვა და თვითონ კახეთში წავიდა, მაგრამ აქ სააკაძეში ზნეობრივი ცვლილება მოხდა, მისმა გულმა სულ სხვანაირად დაიწყო ძვერა.

სააკაძე ჯერ ისევ სპარსეთში იყო, რომ სვინიდისით იტანჯებოდა, როდესაც ხელადედა შაჰისაგან თავის ქვეყნის დამცირებას და მოხრებას. აი ეხლაც კახეთში შეიტყო, რომ დატყვევებული მეფე ლუარსაბიცი ლალატით მოექლათ (1622). ეს იყო უკანასკნელი წვეთი, რომელმაც აღავსო სააკაძის აღშფოთებული სვინიდისის ფიალა. იქნება კიდევ მოაგონდა ყოველივე ის ბოროტება, რაც ლუარსაბს უყო; მან დაივიწყა საშობლოსაგან მიყენებული შეურაცხყოფა და შეუდგა მთლად საქართველოს განთავისუფლების საქმეს სპარსთა მონებისაგან. მოხდა ისე, რომ სააკაძისაგან დაბარებული ზოგიერთა კახელი თავადები ლალატით ყორჩი-ხანის კარავში დაეხუცათ. ამით ისარგებლა სააკაძემ, ხალხი ააღელვა და ააჯანყა, მან თვითონ შესძახა პირველად: «კახელებო, იარალი აისხითო!» სპარსეთის ჯარი დაუყოვნებლივ ამოვლიტეს და მოურავმა თავის ხელით მოსჭრა თავი ყორჩი-ხანს. ამის შემდეგ არაგვის ერისთავის დახმარებით განდევნა კახეთიდან სპარსეთის მთავარმართებელი და ტფილისიცი აიღო, გარდა ციხისა, რომელშიაც მეფე სვიმონ-ხანი ჩაიკეტა დე პატიმარივით იჯდა შიგა. ქართლი და კახეთი განთავისუფლდნენ, ქართლს განაგებდა მოურავისაგან დაყენებული ახალგაზდა ქაიხოსრო, მუხრან-ბატონთა ჩამომავლობის გვარისა. მაგრამ მოურავი მმართველებზედ არა ფიქრობდა, მას მოუვიდა ფიქრად დიდად გონიერული აზრი საქართველოს სამეფოების ერთ სამეფოდ შეერთებისა, ამის გამო უწინარეს ყოვლისა მოიხმო კანონიერი მეფე კახეთისა თეიმურაზი, რომელიც გაქცეული იყო და შავი ზღვის პირას ცხოვრობდა (1623).

მოღვაწეობა გიორგი სააკაძისა ჯერ ეს იყო დაიწყო; მაგრამ ეს მოღვაწეობა ისეთი ბრწყინვალე იყო, საქართველოს ისე დიდ ხანს აღარ ენახა მტერზედ ასეთი გამარჯვება, რომ სააკაძე, წინაღ მისი მოლალატე და თავზარ დამცემი, ეხლა ხალხის საყვარელ გმირად გადაიქცა და მთელს თავის ქვეყანას როგორც უნდოდა ისე განაგებდა. მას ეძახდნენ ხალხის მხსნელს, საშობლოს მამას და ეკლესიის შვილს; ეკლესიებში მის დღეგრძელობისათვის ლოცულობდნენ; დიდკაცობამ თავი მოიხარა

მოურავის დიდებული ღვაწლის წინაშე და დადგა მის ღრ-
 შის ქვეშ, რომელიც ყველგან ამაყად და ძლიერ-მოსილველი
 ფრიალებდა, პოეტნი ზე მგოსანნი აღიდებდნენ მტრის თავზარ და-
 ცემს სახელს მორავისას. სამშობლომ მას ყველაფერი აპატივა,
 ყველაფერი შეუწდო. თითქმის მისი თანამედროვე არჩილ მეფე
 ამბობს, სააკაძის უფლება ისეთი დიდი და ძლიერი იყო საქა-
 რთველოში, რომ სადაც ის იყო, იმის ნება დაურთველად ვერც
 ერთი დიდებული თავადი და ვერც მთავარი ვერ დაჯდებო-
 დაო. მაგრამ მოურავი, როგორც ჰმოწმობს ისტორია, არ ას-
 დევდა ვნებათა ლეღვას და არ ამპარტავენობდა თავის დიდის ღვა-
 წლით. მისმა ზღვა გულმა არ იცოდა შუა გზაზედ შეჩერება რა
 იყო. ერთ ღროში მძულვარებით გამსქვლულს მის გულში ეხ-
 ლა სივეარული ღვიოდა და სხვა იმედით სძგერდა; მას უნდო-
 და გაენთავისუფლებინა თავის სამშობლო მტერთა მონებისაგან.

საკაძეს ღროც არა ჰქონდა თავის მოღვაწეობით გამპარ-
 ტენა,— მან კარგად იცოდა, რომ შაჰი არ შეარჩენდა მოლალა-
 ტობას და სამაგიეროს გადაუხდიდა, სპარსეთიდან შაჰის მუქა-
 რის ამბები კიდევ მოდიოდა. გაიგო თუ არა სააკაძის ლალა-
 ტობა და კახეთში თეიმურაზის კვალად გამეფება, შაჰმა მოა-
 კვლევინა სპარსეთში მყოფი სააკაძის შვილი და ზურაბ ერის-
 თავის ცოლი; თეიმურაზის დედა დიდსულოვანი ქეთევანი კი
 საშინლად აწამებინა. ქეთევანს უთხრეს— ორში ერთი ამოიჩი-
 ეო: ან გამაჰმადიანება და ან სიკვდილიო. ქეთევანმა ჯალათის
 ხელით სიკვდილი არჩია (1624). ხალხით გაქედელს მოედანზედ
 გააშიშვლეს დედოფალი და გახურებული მარწუხებით დაუწყეს
 ხორცის გლეჯა; მაგრამ იგი დიდსულოვნებით იტანდა ტანჯვას
 და ამოდ ურჩევდნენ ქრისტეს უარის ყოფას. მაშინ დაწყლუ-
 ლებულს ტანზედ დააყარეს ნაკვერჩხალი, მაგრამ მაინც ვერ
 დასძლიეს. ბოლოს დახურეს თავზედ გაფარვარებული თუჯის
 ქვაბი და მაშინ კი მიიცივალა ამ საშინელის გვირგვინით დაგვირ-
 გვინებული ქეთევანი. ამ ამბის გაგონებაზედ მეფე ძალიან შე-
 წუხდა, სპარსეთში მყოფი მისი ორი შვილი ხომ აღრევე შეი-
 ქმნენ მსხვერპლნი შაჰის მტარვალობისა: ჯერ ისევ 1620 წელს

შაჰმა ბრძანა მეფის შეილების გასაქურისება, ერთი მათგანი ამ უღეთო ოპერაციის დროს გადაიცვალა, მეორე კი შეჭურვულად შესცდა, რომ სამს წელიწადს კიდევ ეცოცხლა ჭვეყანაზედ უბედურად. რა გასაკვირველია, რომ ყოველივე ამის შემდეგ თეიმურაზის გულში გაელვია ძველს მძულვარებას სააკაძესადმი, რომელიც იყო მიზეზი მისი ოჯახის დაღუპვისა. ქეთევანის სიკვდილმა ხალხზედაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა; მასაც მოაგონდა, რომ სააკაძე იყო მიზეზი ამ სიკვდილისა და იმ აღრეულობისა, რომელიც შეიქმნა მიზეზი შაჰ-აბასის შემოსევისა საქართველოში; ეს მოგონება მოუტრავის წარსული ცხოვრებისა წინ გადაელობა მის ძლევა-მოსილებას და ხალხმა დაჰკარგა ნდობა თავის გმირისა. ეკლესიამ ქეთევანი წამებულითა შორის შერაცხა; მისი ნაწილი ზოგი აღავერდის ეკლესიაშია და ზოგი ბელგიაში, ქალაქ ნემურის ტაძარში;—კათოლიკეთა მისიონერები დაესწრნენ ქეთევანის წამებას, გაჰკვირდნენ მისი დიდსულოვნებით და ნაწილი იმის სხეულისა ვეროპაში წაიღეს.

ქეთევანისა და ახალგაზდა სააკაძის სისხლმა ვერ ჩააქრო მრისხანების ცეცხლი შაჰ-აბასისა და სპარსეთის ჯარი ისა-ხანის სარდლობით წამოვიდა საქართველოზედ. მოუტრავმა მოუყარა თავი თავის დროშის ქვეშ მეფე თეიმურაზს, არაგვის ერისთავის და სხვა თავადების ჯარებს და 12 ივნისს 1624 წელს მდინარე ალგეთის ნაპირზედ სრულიად გაჰფანტა ისა-ხანის ჯარი. ამავე დროს მცირედის რაზმით დაამარცხა ერევნის ბეგი, რომელიც ისა-ხანის მოსაშველებლად მოდიოდა. მაგრამ ხალხის უნდობლობამ და ურთიერთ შორის უთანხმოებამ მოუტრავს მოულოდნელად გამოსტაცეს ხელიდან გამარჯვება. ომში მოკლულთა რიცხვში ერია ვინმე თეიმურაზი, თავადი მუხრანისა; ხმა დააგდეს, რომ მეფე თეიმურაზი ლალიატობით მოჰკლესო, ამის გამო ჯარი აჯანყდა და არეულ-დარული ტფილისისკენ წამოვიდა. სპარსელებმა კარგად ისარგებლეს ამ შემთხვევით: უკან დაედევნენ არეულ ქართველებს, გზა და გზა ხოცავდნენ და ამგვარად მოადგნენ ტფილისს, სადაც სვიმონ-ხანი ისევ ციხეში იყო გამაგრებული.

ქართველების ჯარი აღარ იყო და ქვეყანა ღვთის ანაბრად დარჩა. მაგრამ მოურავი იმედსა და მხნეობას ვერ ვაგვდა. მან დაიწყო პარტიზანული ომი, რომელშიაც უფრო დიდი ნიჭი გამოიჩინა. ერთხელ სამოცი ცხენოსანით თავს დაესხა მთიდან ჩამომავალს სპარსეთის ჯარს და შვიდასი კაცი მოუკლა. მოურავმა არა ერთხელ გაიმარჯვა ამნაირად და მისი სახელი შეიქმნა იმდენადვე საშიშარი სპარსელებისათვის, რამდენადაც თვით სპარსელნი იყვნენ სიმრავლით საშიშარი ქართველებისათვის. ისა-ხანს ეწინოდა პატარ-პატარა რაზმების აქედნიქიდ გავზავნისა, რადგან მოურავი მათ ხშირად მუსრს ავლებდა ხოლმე. ამისათვის განიზრახა მთელი თავის ჯარით ქართლზედ გალაშქრება. ეს გაიგო თუ არა სააკაძემ, მაშინვე შეუდგა მზადებას მტრის დასახვედრად, ღართის-კარში გააკეთა მაგარი სანგლები და უსათუოდ შეაჩერებდა კიდევ მტრს, მაგრამ ყოველმა მომზადებამ ამაოდ ჩაუარა, არაგვის ერისთავმა უღალატა და ხოსრო-მირზა თავის ჯარით თავის საერისთავოზედ გაატარა.

საკაძის წარსული ცხოვრება იყო მიზეზი, რომ მისი პირადი ვაჟკაცობა და სამხედრო ნიჭი უსარგებლო იყო ქვეყნისათვის. ხალხს კარგად ახსოვდა ის ბოროტება, რომელიც მან საქართველოს შეფეებს უყო, ამისათვის წააგებდა სადმე თუ არა ბრძოლას, ხალხი აღარ ენდობოდა ხოლმე; ხოსრო-მირზა, რომელსაც ეხლა ბრძოლას უპირებდა, თვით მოურავისაგანვე იყო გაწოთვნილი. იყო დრო, როდესაც გამაჰმადიანებულ მეფის ნაბიჰვარს ხოსრო-მირზას, ყველისაგან უცნობს და ღატაკს, სპარსეთის სასახლეში ძლიერი მოურავის მფარველობა ენატრებოდა. მოურავმა განიზრახა მოძულეებულ ლუარსაბის მეტოქედ და მემკვიდრედ ხოსრო მოემზადებინა, რადგანაც თვითონ ლუარსაბი შაჰს დაპატიმრებული ჰყავდა. აი რა მოხდა მაშინ: ერთხელ მოურავს მეჯლისი ჰქონდა ღ გარშემო სპარსელები უსხდნენ. მოურავმა რომ ხოსრო-მირზა დაინახა შემოსული, მაშინვე ფეხზედ წამოუდგა, პატივის-ცემით წინ მიეგება და სთხოვა საპატიო ადგილი იმას დაეჭირა, თვითონ კი მოკრძალებით შორს

დაჯდა. სპარსელები გაჰკვირდნენ და მაშინ გაიგეს, რომ ხოსრო-მირზა საქართველოს ბატონიშვილი და ტახტის მემკვიდრე იყო. ამას შემდეგ შაჰ-აბასმაც მიიხმო უცნობი ბატონიშვილი და ისპაღანის გუბერნატორობა მისცა. აი ეს ხოსრო-მირზა შეიქმნა ეხლია მოურავის მეტოქედ და მტრად.

ხოსრო-მირზა ძლიერის ჯარით შეებრძოლა სააკაძეს და დაამარცხა ჯარის სიმრავლით. მოურავი დაემორჩილა ძალას და კვალად დაიწყო პარტიზანული ომი თავის მცირე ჯარით. მოურავმა მრავალჯერ დაამარცხა სპარსელები, მაგრამ ამით ომის მიმდინარეობა მაინც აღარ შეიცვალა. ქსნის ხეობაში სააკაძემ ისეთი ღეთის რისხვა მოუვლინა სპარსელებს, რომ მდინარე ქსანი მოკლულებით შეგუბდა და წყალი სისხლით შეიღება; მაგრამ ურიცხვმა მტერმა მაინც განვლო ხეობანი და ხოსრო-მირზა ტფილისში შემოვიდა. ქართლი დამორჩილდა.

საკაძე თავის საქმეს მაინც წაგებულად არა სთვლიდა. ახლა არა როგორც სარდალი, არამედ როგორც „რაინდი“, მოსიარულე თავის საყვარელ სამშობლოს ნანგრევებზედ, მდგრადად ებრძოდა სპარსელებს რამდენიმე თავ-გამოდებული ვაჟ-კაცით. დღეს ამარცხებდა მტრის რაზმს, ხეალ იღებდა ციხეს და მეციხოვნეთ ქლექტავდა. ამავე დროს ოსმალებს შემწეობას სთხოვდა, არაგვის ერისთავს შეურვიდა და ცდილობდა მიემხრო იმერეთი, სამეგრელო და სხვა სამთავროები სამშობლოს განთავისუფლების ომში მონაწილეობის მისაღებად.

ერთხელ კიდევ გაიკაშკაშა სააკაძის ბედის ვარსკვლავმა ოსებთან ომის დროს; ოსებმა ისარგებლეს საქართველოს გაქირვებულის მდგომარეობით და გადუღვნენ მას. სააკაძემ სასწრაფოდ გადალახა მალალი მთები, რამდენიმე ციხე აიღო, მთელ ოსეთს თავზარი დასცა და დაიმორჩილა. ამ ომის მეისტორიე გვიამბობს ერთს ამბავს, რომელიც მოურავის დიდსულოვნებას ამტკიცებს. ერთს ომში ოსებმა სასიკვდილოდ დასჯეს სააკაძის მეგობარი თავადი მაჩაბელი და უნდოდათ თავი მოეჭრათ; მოურავი შევარდა შუაგულ მტრებში და სისხლში მოსვრილი მეგობარი მხარზედ შეიღო და გამოიყვანა.

მაგრამ მოურავის პირადმა ვაჟ-კაცობამ და ღვაწლმა საქართველო ვერ დაამშვიდა. ხალხი ყოყმობდა და არ იცოდა, მისი ბოდა თავის გმირს მოურავს, თუ სპარსელებს დამორჩილებოდა; საუბედუროდ, რამდენიც დრო გადიოდა, ხალხი იმდენად უფრო რწმუნდებოდა, რომ სააკაძე სპარსეთს ვერ მოერეოდა. გასაჭირი დრო დაუდგა სააკაძეს. მრავალმა დიდკაცობამ შესწყვიტა მასთან კავშირი და დღითი-დღე მოურავს ძალა აკლდებოდა. განუწყვეტელის ომებით დაღლილს ხალხს მშვიდობიანობა სწყუროდა. არაგვის ერისთავმა ზურაბმაც კვალად უღალატა. როდესაც გაბრაზებული სააკაძე მასთან წავიდა საომრად, ზურაბი თიემერაზს შეუერთდა და ბაზალეთის მინდორზედ მომხდარ ომში მოურავი სრულიად დამარცხდა. მაშინ დამაშვრალმა და იმედ-მიხდილმა სააკაძემ ხელ-მეორედ დაუტევა სამშობლო და კოსტანტინოპოლში წავიდა. იქ ამ გმირის სახელმა და დიდებამ ერთხელ კიდევ გაიხმაურა მთელს აღმოსავლეთში. მაგრამ ესევე დიდება შეიქმნა მის დამღუპველ მიზეზად. ოსმალების ჯარების მთავარ სარდლის ცოლმა თავის ქმარს კოსტანტინოპოლის ამბები აცნობა და სხვათა შორის მისწერა: „ეგ ვინ მოურავია აგრეთი გამოჩენილი, რომ შენი სახელი დასჩრდილა? რა არის სიკოცხლე. თუ დიდების შარავანდელით არ არის შემოსილი?“ გაჯავრებულმა ვეზირმა მიიხმო თავისთან სააკაძე და თავი მოაკვეთინა (1629). ამგვარად დაიღუპა ის სარდალი და გმირი, რომელიც თავის სამშობლოში სამართლიანად იწოდება ქართველ აღკვივიდად *).

შაჰ-აბასი სააკაძეზე ერთი წლით ადრე გადაიცივალა...

შაჰ-აბასი მოკვდა (1628 წ.), მაგრამ საქართველოში სპარსეთის მფლობელობას მაინც ბოლო არ მოელო. ამ მფლობელობამ საქართველოში ისეთი სისხლით შესერილი კვალი დასტოვა, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ველარ წაიშალა-

*) გიორგი სააკაძე შეიქმნა მამა-მთავრად ეხლანდელის თავადების თარხან-მოურავებისა.

დადგა დრო გამაჰმადიანებულ მეფეებისა, — ე. ი. სპარსეთის ერთგული მეფეებისა; ესენი სპარსეთში იზრდებოდნენ და ერთ-ერთად კვდებოდნენ, იქვე მიჰქონდათ დასამარხავად.

ამ მეფეების დროს საქართველო სრულიად დასუსტდა და მოუძღვრდა ლონითაც და ზნობითაც. ქართლი და კახეთი გაოხრებული, იყო; ვერც პატარ-პატარა სამეფოები და სამთავროები ასცდნენ აოხრებას, თუმცა იგინი იმათ მიუდგებოდნენ ხოლმე, საითაც გამარჯვებას ხედავდნენ. ამ დროს სამცხე-საათაბაგოც ოსმალებმა დაიპყრეს, მაჰმადიანობა ღიღის სისწრაფით გაავრცელეს და ციხეები ააშენეს. შინაურობაში კვალად ასტყდა ძველი დინასტიური შფოთი და ამბოხება, მხოლოდ ბუნაგი ამ ინტრიგებისა თვითონ თეირანი იყო. რადგანაც საქართველოს ბედ-იღბალი შაჰის ხელთ იყო, ამისათვის იგი სასარგებლოდ ხედავდა საქართველო დაენაწილებინა და მოახერხა კიდევ: ყოველი თავადი და ფეოდალი სულ იმის ცდაში იყო, რომ დამოუკიდებლობა მოეპოვა. ასეთი უკანონობა და თავგადასავლობა შედეგი იყო სუსტი და უღონო მთავრობისა.

თუ რანაირ აბუჩად იყო მეფის უფლება აგდებული, ამას ცხადად გვიჩვენებს თვით მეფე ვახტანგ VI კანონმდებლობა, გამოცემული მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში, სადაც სხვა-ა შორის სწერია: „თუ მეფეს შეფობა შეეძლოს — ქნას, თუ არა და სახელი და საუკუნო სუფევა უნდოდეს. შეუძლებლად მეფობას უქნელობა სჯობს და ხელის აღება, თუ ბედნიერის ხელმწიფის ყანით იყოს ერთი რამე საქმე — უმისოდ ვერ იქმოდეს, და თუ ქნას ის იწუნდეს იმისი საქმე სხვა არის“. ნამდვილად კი უფრო ბევრი ტახტის დაჭერას ცდილობდნენ, ვიდრე უარის ყოფას; სამეფოს მიღებაცა და დაკარგვაც შაჰის სასახლეში გაიმგებრობის წყალობით ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა. მაგალითებრ, კახეთის მეფე თეიმურაზმა შაჰ-აბასის სიკვდილის შემდეგ კვალად შეაერთა ქართლი და კახეთი ერთ სამეფოდ, მაგრამ ერთიცა და მეორეც ისევ მალე გამოაცალეს ხელიდან; ამას შემდეგაც კიდევ დაიბრუნა ტახტი, მაგრამ კიდევ განდევნეს გამაჰმადიანებულმა მეფეებმა, რომელნიც შაჰის

შემწეობით კახეთში გამეფდებოდნენ ხოლმე. ისიც უნდა ეთქვას, რომ თეიმურაზმა ამ გაქირვების დროს არა ერთხელ სთხოვა რუსეთს შემწეობა, მოსკოვშიაც კი წავიდა, მაგრამ თვით რუსეთს ამდროს ომი ჰქონდა შვეციასთან და პოლშასთან და შორს მყოფ ივერიას შემწეობას ვერ მისცემდა.

რუსეთისაგან შემწეობის თხოვნამ ახლა სრულიად სხვა მიმართულება მიიღო. თუ წინად მტრის მოსაგერებლად სთხოვდნენ შემწეობას, ახლა ერთი-ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ სთხოვდნენ. ისტორია მოგვითხრობს ერთს საშინელს ამბავს, რომელიც რუსეთის იმედით მომხდარა. იმერეთის მეფე ალექსანდრე III იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ სამეგრელოს მთავარი ლევან დადიანი მოეგერებინა; ამისათვის რუსეთის მეფეს სთხოვა შემწეობა და იმანაც აღუთქვა. მაშინ ალექსანდრეს უმცროსმა ძმამ მამუკამ, რაკი რუსეთის იმედი ჰქონდა, თვითონ გაილაშქრა სამეგრელოზედ, მაგრამ ლევანს ტყვედ ჩაუვარდა და თავლები დასთხარა, რისაგანაც იგი გადაიკვალა. თუ რა ნაირი სასტიკი და თავდაუქერელი კაცი იყო ლევანი, ეს ცხადად სჩანს შემდეგი გარემოებიდან: მან თავის ცოლს ცილი დასწამა ერთს ვეზირზედ, ორივე ზარბაზნით მოაკვლევინა და თავის ორი შვილი მოაწამლინა.

შვი და ბნელი იყო ეს ეპოქა უძლეურებისა, საქართველო გარეშე მტერს ველარ იგერებდა, იგი ოსმალებმა და სპარსელებმა ბრძოლის ასპარეზად გაიხადეს. გონებრივი და ზნეობრივი მიმართულება სრულიად შეიცვალა. ლიტერატურა სპარსულის გემოვნებისა იყო, მთელს საქართველოში სპარსული ენა გაბატონდა, შვიდობიანობის დროს ქართველები სპარსულს ლიტერატურას სწავლობდნენ; შეძლებულთა და ცნობის მოყვარულ პრით სპარსული წიგნების ბიბლიოთეკები ჰქონდათ. ქართული მწერლობის ნაშთი კი მხოლოდ მონასტრებში იყო დაცული და მარტო იქ ასწავლიდნენ სამღრთო წიგნების კითხვას და წერას, — ამდროინდელი განათლება მხოლოდ ეს იყო. მუსულმანთა შიშით სკოლები აღარ იმართებოდა. არა ერთი და ორი ქართველი ჰგრძნობდა, რომ საქართველოს სარწმუნოება

და გონებითი ძალა ილუპებოდა, რისა გამოც ბევრი მათგანი რუსეთში გადასახლდა.

ამ დროის მეფეთა შორის ყურადღების ღირსია ვახტანგ VI, როგორც შესანიშნავი მემატიანე და კანონმდებელი. იგი სულთ და გულთ ქრისტიანი იყო, მაგრამ გარემოებამ აიძულა გარეგნად მუსულმანობა მიეღო. მთელი თავის მეფობის განმავლობაში კი (1711 — 1724) სულ იმის ზრუნვაში იყო, რომ ქრისტიანობა მკვიდრად დაემყარებინა და ამ მხრივ ბევრიც გააკეთა. იმის სახელთან დაკავშირებულია დასაწყისი იმ საქმისა, რომელმაც სულ სხვა მიმართულება მისცა საქართველოს ისტორიას და დაჰბადა მისი აღსადგენი გარემოებანი. ეს გარემოება იყო ოსმალთა მიერ მთელი საქართველოს დაპყრობა. მათგან დამარცხებული ვახტანგი იძულებული შეიქმნა სამშობლოს განშორებოდა და 1724 წელს პეტერბურგში წავიდა, ოსმალებმა კი საქართველო დაიპყრეს და ოსმალეთის ნაწილად ჩარიცხეს.

თუმცა ძალიან მძიმე იყო საქართველოსათვის ოსმალთა შემოსევა, მაგრამ ამას თავისი კარგი შედეგიცა ჰქონდა. სპარსეთი საქართველოზედ ველარა ბატონობდა და მის ზნეობაზედაც აღარა ჰქონდა გავლენა; 1729 წ. საქართველო ოსმალეთის ნაწილად იქმნა აღიარებული და ამით გამაჰმადიანებულ მეფეებსაც ბოლო მოეღო. ამის შემდეგ განვლო რამდენიმე ათმა წელიწადმა და დადგა დრო საქართველოს მეცნიერებისა და ლიტერატურის აღორძინებისა. სპარსეთი უნდა მიხვედრილიყო, რომ საქართველოსგან გადაქარბებული არაფერი უნდა მოეთხოვა, თუ უნდოდა, რომ მაზედ მისი გავლენა არ შემცირებულიყო; როდესაც შაჰ-ნადირმა ოსმალეთზედ ზედი-ზედ გაიმარჯვა და უკან დაიბრუნა წართმეული ადგილები, საქართველოში 1744 წელს ქრისტიანი მეფეები დანიშნა: ქართლში თეიმურაზ II და კახეთში მისი შვილი ირაკლი II. თეიმურაზს სატახტო ქალაქად ტფილისი ჰქონდა და პირველად ამან აღადგინა ძველი წესი მირონის და გვირგვინის კურთხევისა მცხეთაში.

წარსული საუკუნის ნახევარში, შაჰ-ნადირის სიკვდილის შემდეგ, სპარსეთში დაიწყო ურთიერთშორის ომები ტახტის

მემკვიდრეობის გამო, ამან სპარსეთი ძლიერ დააუძლიურა და საქართველომ კი თავისუფლად ამოისუნთქა. რაკი საქართველოს ორი ძლიერი სამეფო მამისა და შვილის ხელში იმყოფებოდა ამისათვის იგი აღვილად იგერებდა თავის დაუძინებელ შტერს ლეკებს და შინაფრობაშიაც აღრეულობა აღარა ხდებოდა.

მაგრამ თეიმურაზის და ირაკლის შორისაც დაიწყო უთანხმოება, რისგამოც პირველი მათგანი პეტერბურგში წავიდა და იქ გადაიკვალა 1762 წელს სამოც და ათის წლისა. მისი გვაში ასტრახანში გადაიტანეს და ქალაქის ეკლესიაში დაასაფლავეს. მის საფლავის ქვაზედ დღემდის დაცულია შემდეგი ზედწარწერა ქართულად: „თეიმურაზ ნიკოლოზის ძე, მეფე საქართველოსი, ქართლისა და კახეთისა, მოვიდა პეტერბურგს 1761 წელს პატივის-საცემლად მათი იმპერატორებითი უდიდებულესობის სრულად რუსეთის დედოფლისა“. საკვირველია, რომ 90 წლის შემდეგ, 1853 წელს, სიმპერატორო აკადემიის წიგნის მალაზიაში შენახულ თითბრის ფიცართა შორის, იპოვეს საქართველოს მეფის თეიმურაზის სურათი, რომელიც მშვენიერად არის გადახატული ანტროპოვისაგან ნაძდვილიდან. სურათზედ იგივე ზედწარწერაა, რაც საფლავის ქვაზედ.

მამის სიკვდილის შემდეგ ირაკლი შეიქნა მეფედ ქართლისა და კახეთისა (1762). ამ დროს მას გამოუჩნდა რუსეთიდან ტახტის მოცილე ბაქარი, ვახტანგ VI შვილი და ბევრი მომხრეებიც იშოვნა ტფილისში, სადაც ჯერ კიდევ კარგად ახსოვდათ ქართლის მეფის ჩამომავლობა; მაგრამ იგი იძულებული შეიქნა ისევ რუსეთში გაქცეულიყო. მის მომხრეებს სასტიკი სასჯელი მოელოდათ, დღესაც უჩვენებენ ავლაბრის მიდამოში ადგრლს, სადაც ეგზონო კოცონი ბაქარის მომხრეთა დასასჯელად.

რუსებისაგან ტფილისის დაჭერა 1783 წელს

ქართლის და კახეთის ერთ სამეფოდ შემაერთებულ ირაკლი II მეფობიდან საქართველოს ახალი ეპოქა დაუდგა, ბოლოს და ბოლოს სრულიად დამშვიდებული ცხოვრება ელირსა. ეხლაც მოდიოდნენ სპარსნი და ოსმალნი, უწინდებურად ეხლაც ესოდნენ ლეკები, მაგრამ საქართველოს თან და თან რუსეთი უწევდა მფარველობას და ბოლოს ხომ სრულიადაც მოჰკიდა ძლიერი ხელი და ეს უძლიერესი საქრისტიანო ქვეყანა მაჰმადიანთ ხელიდან გამოსტაცა. ეს დრო იყო — დრო ხალხის აღდგენისა,

სარწმუნოების და ზნეობის ნაზრით აღორძინებისა, იმედთა აღ-
ფრთოვანებისა, და ირაკლი თავის სიქველთა და მოტყუებუ-
ბით ქეშმარიტი წარმომადგენელი იყო ამ დროისა.

ჯერ ისევ მაშინ, როდესაც სპარსეთის სასახლეში იმყოფებოდა და შაჰ-ნადირთან ერთად ინდოეთში იბრძოდა, იგი ისე გულგრილიად უყურებდა ამ ზღაპრული ქვეყნის სიმდიდრეს, რომ აღმოსავლეთის მბრძანებელი გასაკვირველობადან გამოდიოდა. ეს კაცი — იდუის კაცი იყო; შაჰმა კარგად იცოდა კაცების ამორჩევა და დაფასება, ამისთვის საზედრო საქმეების შესახებ ირაკლის რჩევას დიდს პატივს სცემდა და ასრულებდა კიდევც ამბობენ. ირაკლის აზრს ინდოელი ქურუმები, ბრამინები და ფაქირებიც დიდს პატივს სცემდნენ და ზოგიერთი მისი სიტყვები ანდაზებად გავრცელდა.

როგორც მეომარი, ირაკლი ნამდვილი მეფე-რაინდი იყო, ხალხისთვის იდეალი მეფისადა სარდლისა. აი როგორ გვიხატავს, მას გარდმოაცემა: როდესაც იგი ჯერ მარტო კახეთის მეფე იყო, 1752 წელს საქართველოში სპარსეთის ბლაშა ჯარი შემოვიდა ჯაერის ამოსაყრელად, რადგანაც ქართველებს სპარსელები ძლიერ დაემარცხებინათ. ერევანთან ქართველები სულ სამი ათასი კაცი იყო და ირაკლის ბევრი უკან გამობრუნებას ურჩევდა, მაგრამ მეფე არ დათანახმდა: „ებლა უკან გაბრუნება გვიანლა არის, — უთხრა მან თავის მხლებლებს, — როგორც კი ერთს ფეხს გადავდგამთ უკან, მტერს ვერც ერთი უსიკვდილოდ ვერ გადავურჩებით“. ჯარს კი შემდეგი გრძნობიანი და გულის გასაგმირი სიტყვით მიმართა: „არ იფაქროთ, — უთხრა მან, — ვითომ მე თქვენ იმისთვის გაღვრევიანებდეთ სისხლს, რომ ჩემი სამულობელო გავიდიდო და უფრო დიდი ძლიერება შევქაძინო; — მივდივარ სამშობლოს და ჩემ ქვეშევრდომთა დასაცველად“. ჯარს უბრძანა უკან გაჰყოლოდა, მაგრამ ომი კი იქამდინ არ დაეწყო, ვიდრე თვითონ არ ანიშნებდა თოჯინის გასროლით; თოჯინის გასროლის შემდეგ კი ყველას ერთად უნდა ესროლიათ მტრისათვის თოფები და მერე ხმალი და ხმალი დარეოდნენ. ირაკლი შეჯდა ცხენზედ და წინ გაუძღვა ჯარს, ერთ ხელში აღვირი ეჭირა და მეორეში თოფი; ამ დროს მის ჯარში მყოფმა თათრებმა ცალკე გასვლა დაიწყეს იმ აზრით, რომ ვინც გაიმარჯვებდა იმას მისდგომოდნენ. ამის მნახველი ირაკლი ძლიერ შეწუხდა, გადმოხტა ცხენიდან, დეღამიწაზედ პირქვე დაემხო და გვარზედ გულმხურვალედ ილოცა,

მაშინ თათრის ჯარის ერთი ბელადი მივიდა მასთან და სთქვა: „ჯვარო! თუ ძლიერება გაქვს, დღეს სასწაულის სპარსელები კი ამ დროს გარშემო შემოერთყნენ ქართველებს და ერთი მათი ხანი წამოდგა წინ და ხმა-მალლა დაიძახა: „სად არის მეფე ირაკლი?“ — „თუ მეფეს ეძებ, — მიუგო ირაკლიმ, — შემომხედე, აი აქა ვარ, შენ წინა“. ხანი შუბით მიესია მეფეს, მაგრამ მან თოფი ესროლა და ძირს დასცა. ქართველებმა ეს მტერზედ თავ-დასხმის ნიშნად მიიღეს; თვითონაც დაცალეს თოფები და მერე ისე ანაზღვეულად ეკვეთნენ მტერს, რომ სრულიად გააქციეს. გამარჯვებულთ ჩაუვარდათ ხელში თორმეტი ზარბაზანი, მთლად დროშები, ათასი აქლემი და მთელი ბნაკი. სასწაულის მნახველი თათრის ბელადი საშინლად გაჰკვირდა სპარსელების დამარცხებით და ქრისტიანობა მიიღო. ასეთი იყო მეფე-რაინდი ირაკლი. მისი სახელი მალე შეიქმნა იმდენად დიდებული და შესაზრი, რომ არა ერთი მეზობელი ხანი ეძებდა მის მფარველობას ქვეშ ყოფნას.

როდესაც მეფე ირაკლი კახეთისა და ქართლის მეფე შეიქმნა, პირველ ხანებში ძლიერ კარგ გარემოებაში იყო. სპარსეთის ტახტზედ იჯდა ირაკლის მეგობარი ქერიმ-ხანი, მეფემაც ისარგებლა ამ გარემოებით, ლეკები დაამშვიდა, მაშფოთარს განჯის ხანს ხარჯი დაადო, ციხე-სიმაგრენი მრავალი ააშენა და ბევრს ზრუნაედა თავის ქვეყნის შინაური ცხოვრების წარმატებისთვის. ასე გაიარა რვა წელიწადმა. იმერეთის მეფემ სოლომონ I ოსმალებს დაუწყო ომი, რომელიც იყო მიზეზი ტოტლებენის გამოლაშქრებისა კავკასიაში; ამ დროს ოსმალები კინალამ კიდევ არ შემოესივნენ საქართველოს; მაგრამ რუს-ოსმალთა შორის შერიგება მალე მოხდა, 1774 წელს; ამ შერიგების ძალით ქართლი და კახეთი დამოუკიდებელ სამეფოებად იქმნენ აღიარებული და სულთანმაც ველარაფერი გაბედა მათ შესახებ. მაშინ სულთანმა სხვა საშუალებას მაშართა — ლეკები ააჯანყა საქართველოს წინააღმდეგ, რომელნიც დრო-გამოშვებით ქართლს იკლებდნენ ხოლმე, ასე რომ ხანდახან ტფილისამდინაც მოდიოდნენ. ამ დროს სპარსეთში ირაკლის მეგობარი შაჰი ქერიმ-ხანი გადაიცვალა და ირანის ახალმა მბრძანებელმა მეფეს დამორჩილება მოსთხოვა. ომებით დამაშვრალმა ირაკლიმ გადაწყვიტა თავის სამეფო რუსეთისათვის გადაეცა და შორს-გამქვრეტელი უგანათლებულესი თავადი პოტემკინის წყალობით ამის შესახებ მოლაპარაკება დაიწყო.

რუსეთის დედოფალმა ეკატერინემ გადასწყვიტა საქართველო თავის სამეფოსთვის შეერთებინა, მაგრამ იმისთვის რომ ამით თავის უამცხოდან დიდი სამეფო გაედიდებინა; არა, მისი ერთადერთი სურვილი ის იყო, რომ დაეხსნა გაჭირვებისაგან უბედური ერთ-მორწმუნე ქვეყანა, რომელიც ასე დიდ ხანს იტანჯებოდა მაჰმადიანთაგან და შინაურის არეულობით. მაგრამ იმასაც ამბობენ, რომ დედოფალს განზრახვა ჰქონდა კავკასიის მთების იქით დაეარსებინა ძლიერი საქრისტიანო სამეფო, რომ ოსმალეთი ყოველთვის ზის ქვეშა ჰყოლოდა და შეესრულებინა თავის უდიდესი პოლიტიკური პროგრამა — ოსმალნი ევროპიდან გაედევნა და ოტომანის იმპერიის ნანგრევზედ დაეარსებინა ბიზანტიის იმპერია.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირობის ქალაქზედ ორივე სამეფოს წარმომადგენლებმა მოაწერეს ხელი 24 ივლისს 1783 წელს ქართლის უძველეს სატახტო ქალაქ გორში; ამას შემდეგ კავკასიის ჯარების უფროსმა გრაფმა ივანე სერგეისძე პოტემკინმა გაგზავნა საქართველოში ორი ბატალიონი კავკასიის ეგერებისა და ოთხი ზარბაზანი, ამ ჯარის უფროსად პოლკონიკი ბურნაშევი დანიშნა. ჯარი მ-ს ნოემბერს შემოვიდა ტფილისში და ხალხი დიდის ალტაცებით მიეგება. ავღრიანი დღე იყო, ცივი ქარი ჰქროდა და თოვლი მოჰქონდა, ქალაქის მცხოვრებნი იძახდნენ: „რუსებმა თავიანთი ზამთარი ჩვენ მოგვიტანესო...“

რუსის ჯარის საქართველოში შემოსვლამ მთელი ანატოლია და მცირე აზია ფეხზედ დააყენა: ცრუ-მორწმუნე მუსულმანები ამას თავის ძლიერების შემუსერის ნიშნად სთვლიდნენ. თუ რა ნაირი თავ-ზარი დაეცემოდათ ხოლმე ყველას, როდესაც კი გაიგებდნენ რუსების მიხლოვებას, ამას შემდეგი შემთხვევა გვიმტკიცებს: ზღვის ნაპირების მცხოვრებნი ტრაპიზონისა სულ ერთიან გაიქცნენ მარტო იმის გამო, რომ ხმა გაეარდა — რუსის ფლოტი შავი ზღვის ნაპირებთან გამოჩნდაო. თუმცა შემდეგში აღმოჩნდა, რომ რუსის ფლოტად ზღვაში მოკურაფი ფრინველების გუნდი მოლანდებოდათ, მაგრამ მცხოვრებნი

მინც ძნელად და უგულოდ ბრუნდებოდნენ დატოვებულს სოფლებში.

რუსების ძლევამოსილმა მოქმედებამ ყირიმში, ბალკანთან და კავკასიაში, და ებლა კიდევ. რუსის ჯარის შეპოსვლამ საქართველოში მოაგანა ისლამის ფიცხი გონების შვილებს გოგი და მაგოგი, რომელთაც უნდა შეემუსრათ მუსულმანთა კურთხეული სამეფონი, იგინი იძულებული შეიქმნენ მიემართათ თვალი თოვლით შემოსილ კავკასის მთების იქით, საიდანაც სამხრელი კაცისთვის აჩრდილთა ქვეყანა იწყობოდა... „მაშალოაბ!“ იძახდნენ მუსულმანები: „აღბად ჩრდილოეთი მართლა საკვირველი ქვეყანაა!“

იმ დროს, როდესაც მთელი აზია ღელავდა საყურადღებო ამბების მოლოდინით, ტფილისში მხოლოდ პოლკოვნიკი ტამარას მოსვლას მოელოდნენ, რომელიც დანიშნული იყო ირაკლის წინაშე რწმუნებულ ვეზირად; ამას უნდა გამოეცხადებინა სახელმწიფო აქტი, რომლის ძალითაც საქართველო საუკუნოდ რუსეთის მფარველობას ქვეშ უნდა ყოფილიყო. ეს ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა 24 იანვარს 1784 წელს.

წინააღმდეგ, მთლად სამეფო რეგალია, ეკატარინეს მიერ გამოგზავნილი და შემკული რუსეთისა და საქართველოს ღერბით, დიდის ამბით გადაიტანეს სასახლეში, სადაც ირაკლი შესაფერის პატარისცემით მიეგება მათ. მეფე თავის სამეფო ტახტთან იდგა, ვარშემო უდგნენ ბატონიშვილები, კარის-კაცი და უმაღლესი სასულიერო წოდება. მეფემ მოისმინა რუსეთის ელჩის მოკლე სიტყვა და თავის ხელით მიიღო მისგან სამეფო ინვესტიტურის ნიშნები. მეფემ სახელმწიფო დროშა და ხმალი გადასცა ორს თავადს, რომელნიც იყვნენ უძველესი გვარეულობის წარმომადგენელნი; ამ ორს გვარეულობას ძველადგანვე ჰქონდა მინიჭებული უფლება დროშაც და ხმალიც მეფესთან ეტარებინათ; მერე დაიდგა გვირგვინი, დაიჭირა სკიპიტრა და წამოისხა სამეფო მანტია. ყოველივე ამის შემდეგ ტამარამ გადასცა ირაკლის საიმპერატორო გრამოტა. ამის მიღების დროს ზარბაზანი ას ერთხელ გაისროლეს.

მეორე დღეს მეფეს და მთლად ქართველ ხალხს ფიქრი უნდა მიეღოთ, რომ რუსეთის ერთგულნი ქვეშევრდომნი ვართ. ზოდნენ. მზის ამოსვლის უმაღლეს დაიგრიალა რუსის ჯარის ზარბაზნმა და ამით აუწყა ხალხს დასაწყისი ცერემონიისა, მთლად ტფილისის ქუჩები ხალხით აივსო. დილის ათ საათზედ რეგალიები სიონისკენ წაიღეს და ირაკლი მეფეც უკან მისდევდა. ტაძარში შესვლის უმაღლეს მეფე მომზადებულ სამეფო ტახტზედ ავიდა და მანტია წამოისხა. კარის დიდებულნი, რომელთაც დანარჩენი რეგალიები ეჭირათ, ტახტს აქეთ-იქით მოუდგნენ, ტახტის კიბეზედ კი მეფის შვილები და შვილის შვილები იდგნენ. აღსავლის კარის პირდაპირ ორი ძვირფასი სტოლი იდგა, სპილოს ძვლით მოკედლილი, ერთზედ რუსეთის დედოფლის გრამოტა იდო და მეორეზედ ირაკლისა. მწირველით ვით საქართველოს კათოლიკოსი იყო. როგორც კი მოიხსენიეს რუსეთის იმპერატრიცა, მაშინვე მთელს ქალაქში ზარების რეკვა ატყდა, მეტეხის ციხიდანაც ზარბაზნებმა დაიგრიალეს და დიდებული ტაძარის კედლები შეანძრიეს. პარაკლისის შემდეგ გრამოტების შეცვლა მოხდა, შემდეგ ირაკლი მეფემ დაიფიცა ჯვარსა და სახარებაზედ, ამ დროს სამეფო დროშა იმის თავზედ ეჭირათ და რუსის ორი პოლკოვნიკი ტამარა და ბურნაშევი აქეთ-იქით უდგნენ. ამ დიდებულ დღეს სასახლეში სადილი იყო გამართული და ტფილისში მყოფი რუსის აფიცრები სულ ერთიან მიწვეულნი იყვნენ. სადილის დროს უკრავდნენ მუსიკას და ზარბაზნებს ისროდნენ*). ხალხი ქუჩებში და შეიღებებზედ მხიარულობდა, მთელ დღეს ზარის რეკვა და ზარბაზნების სროლა არ შეწყვეტილა, კახური ღვინო წყალივით ისმოდა, საღამოზედ კი მთლად ქალაქი და გარემომო მთები მშვენიერად იყო გაჩირაღდებული.

*) რუსეთის დედოფლის სადღევრძელოზედ ზარბაზნი ას ერთზედ გაისროლეს, მეფე ირაკლისა და რუსეთის სამეფო სახლის წევრებისაზედ—თრმოც და თერთმეტჯერ, საქართველოს სასახლის დანარჩენ წევრებისა და პოტემკინის სადღევრძელოზედ კი—ოც და თერთმეტჯერ.

რასაკვირველია, ვერც ოსმალებით და ვერც სპარსებით ამ
ამბავს გულ-გრილად ვერ დაუწყებდნენ ცქერას. ზრდის პერიოდში
პირ ომის გამოცხადების მიზეზი არა ჰქონდათ, სულ იმის
ცდაში იყვნენ, რომ საქართველოს შინაურს ცხოვრებაში არე-
ულობა მოეხდინათ და ლეკების შემოსევის ასპარეზად გაეხადნათ.
უკანასკნელი განზრახვა ძნელი ასასრულებელი არ იყო. მოუსვენ-
ნარმა და ომის მოყვარულმა ლეკებმა იარაღი აიღეს და პირვე-
ლად ყაზახის სოფელ ჩერანს დაესხნენ.

ჩერანი მდებარეობდა ალაზნის მალალ ნაპირზედ, საიდანაც
გარშემო არე-მარე ზელის გულივით სჩანდა; თუმცა ეს ასე
იყო, მაგრამ უზრუნველი ქართველები სრულიად მოუშზადე-
ბელნი დაუხედნენ მტერს. იქვე ახლო მდგომი ქართველი ჯარი
არ მიეშველა, ორი საათის გნმავლობაში მტერმა სოფელი
სრულიად აიკლო, მცხოვრებლები დახოცა და სამოც და
ათამდინ კაცი ტყვედ წაიყვანა.

რასაკვირველია, რუსის ორი ბატალიონი ქვეყანას ვერ
დაიცავდა, თვით მკვიდრნი კი შიშისაგან თავზარ დაცემულნი
იყვნენ, ადგილობრივი ჯარის მომატება კი აუცილებლად სა-
ჭირო იყო. პოტემკინი თვითონ ჩამოვიდა ტფილისში და დაე-
მუქრა ირაკლის, რომ რუსის ჯარს გაეიყვან საქართველოდან,
თუ არაფერს იღონებ და ადგილობრივ ჯარს არ მოუმატებო,
მაშინ ირაკლიმ გადასწყვიტა მილიციის შეკრება, რომ სამზღვარზედ
ახლო მდებარე ლეკების სოფლები მიეცა დაესაჯა. პოტემკინმა
მოიწონა ეს განზრახვა და როდესაც ტფილისიდან გიორგიევს-
კში წავიდა, რუსის ჯარში ითვლებოდნენ, ქართველებს გარდა,
ეგერის ორი ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით, ასტრახანის დრა-
გუნების ესკადრონი და ასი კაცი დონისა და ურალის ყაზა-
ხები. სამოილოვმა ქართველების შეკრებას აღარ მოუცადა და
მარტო რუსის ჯარით გაილაშქრა. 4 ოქტომბერს უკვე ყაზახში
იყო, სადაც სამი დღის შემდეგ ირაკლი მეფეც მივიდა. განსა-
კუთრებით სურსათის უქონლობა უშლიდა ომის დაწყებას;
ლეკები კი თვალ-წინ აოხრებდნენ სოფლებს და მცხოვრებნი
ამაოდ თხოულობდნენ შემწეობას. რუსეთის ჯარის სახელი

დიდ ხანს ველარ აიტანდა საქმის ამ ნაირ მდგომარეობას და სამოილოვმა გადაწყვეტით გამოაცხადა, რომ ომი უნდა დაეწყოს. ირაკლი კი არა ჩქარობდა და რუსის ლენერალი მოთმინებიდან გამოდიოდა. „დიდი უბედურებაა, — სწერდა სამოილოვი ამის შესახებ, — რომ ირაკლიმ თვით იკისრა თავის ჯარის წინამძღოლობა და თავის სარდლები არ გამოგზავნა. იმათ მე ძალას დავატანდი და მეფეს კი მორიდებით ვეჭკვევი. იგი რჩევას ისმენს და აჩქარებით კი არა ჩქარობს...“

ირაკლის შესახებ სამოილოვის საყვედური, რასაკვირველია, მართალი იყო; მაგრამ მეფის აუჩქარებლობა და სიფრთხილე შედეგი იყო დიდი ხნის მტრებთან ომებისა: ირაკლიმ მტრის ძალა იცოდა და რუსებისა კი არა. ამასთანავე მისი ღრმა მოხუცებულებაც იყო მიზეზი, რომ უწინდებური მხნეობა და გამკრიახობა აღარ მოსდევდა.

დრო გადიოდა და სამოილოვი შიშობდა, რომ ომი აღარ მოხდებოდა, რადგანაც ამისათვის საუკეთესო დრო უკვე ხელიდან გაუშვეს. დაიწყო შუაგული შემოდგომა, მშვენიერი ამინდი აედარხედ შეიცვალა, ოთხი დღე და ღამის განმავლობაში გადაუღებლად სწვიმდა და ეს ისე გააფუჭებდა გზებს, რომ მათხედ ზარბაზნების გატარება შეუძლებელი გახდებოდა. მდინარე ალაზანმაც მოიმატა, ასე რომ მალე გასავლელი ფონიკ აღარ იქნებოდა.

ამ დროს ამბავი მოვიდა, რომ ლეკების ძლიერი ბრბო განჯიდან უკან ბრუნდება და მდინარის აქეთა ნაპირზედ გამოივლისო. სამოილოვი შიშობდა ეს დროც არ გაუშვია ხელიდანაო, ამისთვის ირაკლის აღარ მოუცადა და მარტო რუსის ჯარით გავიდა ბანაკიდან, 11 ოქტომბერს 1784 წელს და სოფელ მუჯანლოს ახლო (ალაზანზედ) დაეწია ლეკების ბრბოს. რუსებს განზრახვა ჰქონდათ ლეკებისათვის წყალში გასასვლელი გზა შეეკრათ, ამისთვის გზა გადაუჭრეს და უნდოდათ წინ ეყელნათ, მაგრამ ლეკებმა დროზედ დაინახეს რუსები, აჩქარებით წავიდნენ და მდინარის პირს მდებარე ტყე სამოილოვზე აღრე დაიჭირეს.

გადასწევით ტყე იერიშით აეღოთ. ეგერების ორი კოლონა, ოც-ოცი კაცი საგან შემდგარი საჩქაროდ შემოვიდა ტყეს ორი მხრიდან და ომი დაიწყო. ამ ჯარის უფროსი პოდპოლკონიკი გესენ-რენსფელდსკი იყო. არტილერია მარცხნივ მხარეს დადგა და ტყეს საშინლად დაუწყო სროლა. მარტო ცხენოსანმა ჯარმა ვერ მიიღო ომში მონაწილეობა, რადგანაც ადგილის მდებარეობა ნებას არ აძლევდა და შოლოდ თვალ-ყურს ადევნებდა მეომართ. გვარდა თუ არა ზარბაზანი, ქართველების ჯარიც მოვიდა, მაგრამ ირაკლიმ იგი საზოგადო რეზერვში დააყენა.

ლეკები ხეებზედ ავიდნენ და იერიშით მისულს ჯარს ტყვია წვიმასავით დაუშინეს, მაგრამ ხუთი საათის ცხარე ბრძოლის შემდეგ იძულებულნი შეიქმნენ ტყიდან გასულიყვნენ. მაშინ იგინი მტკვარში შეეკრდნენ გაღმა გასასვლელად და თავის დასაღწევად, მაგრამ რუსის ოთხმა ზარბაზანმა მუსრი გაავლო მათ შიგ წყალში. ალაზნის ზვირთები სისხლით შეიღება და ძღინარე თითქმის შეგუბდა დახოცილი კაცებითა და ცხენებით. ლეკები ისე საშინლად დამარცხდნენ, რომ მარტო ტყეში ორასი მკვდარი დასტოვეს და ჩვეულებისამებრ წაღება ვეღარ მოასწრეს. რუსების მხრივ შედარებით ცოტა დაიხოცა; საშწუბაროდ, პრინცი რენსფელდსკი, რომელიც იყო მიზეზი ამ გამარჯვებისა, სასიკვდილოდ დაიჭრა და მალე გადაიკვალა. მისი გვამი დამარხულია ტფილისის ერთ-ერთს ეკლესიაში. ეს იყო რუსეთის პირველი მსხვერპლი და პირველი სისხლი, დაღვრილი საქართველოს განთავისუფლებისათვის. სამოილოვმა ღამე ბრძოლის ველზედ გაატარა და 20 ოქტომბერს ტფილისში დაბრუნდა.

ამ გამარჯვებამ ყველანი დაარწმუნა, რომ ლეკების დაშვიდებაც შეიძლებოდა და მათი უგუნური ვაჟკაცობის შემუსვრა. გახარებულმა მეფემ რუსის ჯარი დიდის ამბით მიიღო ტფილისში და სამოილოვი პირდაპირ სიონში მიიწვია, სადაც ელოდა მის პატრიარქი პარაკლისის გადასახდელად.

დიდმა თოვლებმა ხეობები შეჰკრეს და ომის გაგრძელება აღარ შეიძლებოდა. მაგრამ დადგა თუ არა გაზაფხულის თვეში 1785 წელს, ახალი ძლიერი ბრძოლა ოსმალებისა ახლა ქართლს შემოესია. მტერმა გაიარა ბორჯომის ხეობა, რამდენიმე სოფელი ააოხრა და ექვსასამდინ ქართველი კაცი ტყვედ წაიყვანა. სურამში იმ დროს მაიორი სენნენბერგი იდგა ბელორუსის ბატალიონის ერთი ნაწილი ჯარით. იგი ორასი ეგერთ და ერთი ზარბაზნით დაეწია ლეკებს ხაშურის ახლო მტკვრის ნაპირზე და გაუფალ ადგილას შეიმწყვდია. ლეკები და ოსმალნი ამოდ ცდილობდნენ იარაღით გზის გაკვლევას, ეგერები მათ უწყალოდ ხოცავდნენ. ეს ბრძოლა ოთხი საათი მეტი გაგრძელდა და გათავდა მტრის საშინელის დამარცხებით. ათას-სამასი მკვდარი დასტოვეს ბრძოლის ველზედ, დანარჩენები გადაცივიდნენ მტკვარში, რომ თავი როგორმე დაეღწიათ, მაგრამ იქ უფრო ბევრნი დაირჩნენ და მათი გვამები წყალს ტფილისამდინაც კი მოჰქონდა. ოსმალნი უფრო ძალიან დაზარალდნენ, მარტო ტყვედ ორასი კაცი ჩაუვარდა რუსებს ხელში.

ლეკებს ვაეკაცობის სახელი გაუტყდათ. მაგრამ იმათ ერთხელ კიდევ სცადეს თავის ძალა, რომ თავიანთი ჩამქრალი დიდება კვლად აღედგინათ და ამის გამო ხელ-ახლად შეესივნენ ქართლს. იგივე მაიორი სენნენბერგი დაუხვდა მტკვრის ნაპირს და ფიცხელი ომი აუტეხა. ომი ქართველმა ცხენოსანმა ჯარმა დაიწყო, მაგრამ ლეკებმა მათ მალე დაატოვებინეს ბრძოლის ველი და ამით წაქეზებული მტერი ახლა რუსის ჯარს მიესია. მათი უგუნური გულადობა აღემატებოდა ყოველსავე, რაც კი შეიძლება კაცმა წარმოიდგინოს, მაგრამ ეს იყო უკანასკნელი სულის კვეთება მათის მხეცურის ენერგიისა, უკანასკნელი შუქი მათის დიდებისა, რომელიც ერთს დროს ლეკების დროშას აბრწყინვალეებდა. მაგრამ რაკი ლეკები ამითაც ვერაფერს გახდნენ და რუსის ჯარს ფეხი ვერ მოაკვლევინეს, მაშინ კი შედრკნენ, აირივ-დაირივნენ და გაიქცნენ, სამასი მკვდარი დასტოვეს ბრძოლის ველზედ.

ჩვენი ჯარის გულადობამ, — სწერდა ამის შესახებ პოტემკინს ბურნაშევი, — უნდა დაარწმუნოს მეფე და ყველა ქართველი თუ რა ბედნიერებაა მათთვის რუსეთის მფარველობას ქვეშ ყოფნა“.

რუსების გამარჯვებამ ქართლსა და კახეთში კავკასია ვერ დაამშვიდა, საქართველოს თავზედ კვლად გროვდებოდა შავი ღრუბლები. აგვისტოში ყოველის მხრიდან მოდიოდა ხმები, რომ სამზღვრებზედ დიდძალი მტრის ჯარი გროვდებოდა. ახალციხეში ლეკები და ოსმალნი შეიკრიბნენ, დალისტნიდან ავარიელი ომარხანი მოდიოდა; შინაური ლეკებიც ღელავდნენ და უნდოდათ საქართველოს გასდგომოდნენ. ჯაშუშებს მოჰქონდათ ეს ამბები და ურჩევდნენ ქართველებს თავიანთ თავი და ცოლშვილი გადაერჩინათ. ყველაზედ ძალიან უფრო ავარიის ხანისა ეშინოდათ, რადგანაც, როგორც ამბობდნენ, ხუთმეტი ათასი კაცით აპირებდა შემოსევას საქართველოში ირაკლი განწირულებას მიეცა. იგი სამზღვრების დაცვაზედ აღარა ფიქრობდა, მცხოვრებლებს უბრძანა ოთხს ადგილას მოეყარათ თავი და მხოლოდ ამ ოთხი ადგილის დაცვაზედ ზრუნედა. ეს ადგილები იყო: ტფილისი, გორი, თელავი და სიღნაღი. ბურნაშევემა ორივე ბატალიონს ტფილისში მოუყარა თავი და აქედან უნდოდა იქით გაელაშქრა, საითაც გაჭირვება იქნებოდა.

რუსეთისა და კავკასიის სამზღვარზედ ისე ცოტა ჯარი იდგა რუსისა, რომ იქიდან ჯარის მოშველება ყოვლად შეუძლებელი იყო. პოტემკინს კი საქართველოს მდგომარეობა ძალიან აწუხებდა. ჩეჩენების და ყაბარდოელების აჯანყების გამო საქართველოსკენ მომავალი გზები შეიკრა და აქ მყოფი ჯარი თავის ანაბარად იყო დარჩენილი.

დიდი ხნის მოლოდინის შემდეგ, 16 სექტემბერს 1784 წელს ტფილისში ამბავი მოვიდა, რომ ავარიის ხანი ალაზნის ნაპირზედ მოვიდაო. ბურნაშევი თავის ჯარით მაშინვე სიღნაღში წავიდა და ურჩევდა ირაკლის — წყალში გამოსვლის დროს ლეკებს თავს დასხმოდნენ. მაგრამ ირაკლიმ ვერ გაბედა გამაგრებული სიღნაღის დატოვება. მაშინ ომარხანი არხეინად გამო-

ვიდა ალაზანში და პირდაპირ ტფილისისკენ გამოსწია, სილ-
ნალის ციხეში გამაგრებულს ქართველების ჯარს ყურადღებულ-
არ მიაქცია. ომარხანის ასეთმა უშიშარმა საქციელმა ირაკლის
სულ გაუცრუა დაწყობილობა და იძულებული შეიქმნა საჩქა-
როდ ტფილისს მოშველებოდა. მაგრამ როგორც კი ბურნაშევი
მოუახლოვდა ავლაბრის ხილს, ომარხანი სხვა გზით გატრიალ-
და და ქართლისკენ გაეშურა, გზა-და-გზა ყველას ხოცავდა,
იკლებდა და აოხრებდა. ამ ამბავმა ისე საშინლად შეაშინა
ქართველების ჯარი, რომ დასახვერაჲადაც ვეღარ გაბედეს მტრის
უკან დადევნება, დიდის სასყიდლით დაიქირავეს კაცები საჭირო
ცნობების შესაკრებად, ეს დაქირავებული კაცები მთებზედ
ადიოდნენ და იქიდან ზვერაჲდნენ მტერს, დალამებისას მეფეს-
თან მიდიოდნენ ამბავის მისატანად, — რასაკვირველია ეს კაცები
ნამდვილს ცნობებს არ მოიტანდნენ და, თუ მოიტანდნენ, იმა-
საც დაგვიანებულს, რადგანაც სინამ ისინი მეფესთან დაბრუნ-
დებოდნენ, ლეკები მთელს საქართველოს გარდი-გარდმო გადა-
სთელავდნენ.

ბოლოს მტრის კვალი იპოვნეს. ავარიის ხანი იმერეთის
სამზღვრამდინ მივიდა და აბაშიძეების ციხეს ვახანს შემოერ-
ტყა, ეს ამბავი ირაკლის შეატყობინეს. რუსის ჯარი მაშინვე
იქით გაეშურა, მეფის ჯარიც აქეთ-იქიდან მოგროვდა. როდეს-
საც ბურნაშევი სურამში მივიდა, ომარხანი ისევ ციხესთან იდ-
გა. რაკი ციხის აღების ღონე არა ჰქონოდა, ომარს ორჯელ
სდომოდა მისა აფეთქება, მაგრამ ვერ მოეხერხებინა. მაშინ
თავად აბაშიძეს შერიგებაზედ დაუწყო მოლაპარაკება; მაგრამ
მივიდა თუ არა აბაშიძე ხანის ბანაკში მოსალაპარაკებლად, მა-
შინვე ტყვედ დაიქირეს. ომარმა ასეთის მუხთალის საქციელით
მაინც ვერ დაიმორჩილა ციხეში გამაგრებულნი, იმათ უფრო
მეტად დაუწყეს ბრძოლა. რუსის ჯარს დიდი მანძილი აღარ
ჰქონდა ციხემდინ გასავლელი, რომ ირაკლის ამბავი მოუყიდა
ციხე მტერს დამორჩილდაო. როგორც აღმოჩნდა, დამორჩი-
ლების მიზეზი ისა ყოფილიყო, რომ ლეკები მოხუც აბაშიძეს
ყოველ დღე თურმე სტანჯავდნენ და მეციხოვნეთ შორიდან

აკტივინებდნენ. მათ აღარ უნდოდათ მისი ტანჯვისათვის ეტკირნათ და მტერს ციხის კარები გაუღეს, ლეკებმა ისინი ერთიან ამოწყვეტეს და ციხე ძირიანად დაანგრიეს. ვახანის ციხის აღებამ ირაკლი ისე საშინლად შეაწუხა, რომ მტერს თავი დაანება და უბრძანა ჯარს უკან დაბრუნებულიყო. ლეკებმაც დაუტევეს ქართლი და თავის ნებით წავიდნენ.

მთელი საქართველო ისე იყო აოხრებული და დანგრეული, რომ შაჰ-აბასის შემდეგ იგი ასეთს მდგომარეობაში არასდროს აღარა ყოფილა. მეფის მწუხარებას კიდევ ის უფრო აორკეცებდა, რომ დედოფალი დარია საქართველოს ახალს უბედურებას სულ რუსების აქ შემოსვლას აბრალებდა. ბევრი სხვა თავადებიც დედოფლის აზრისანი იყვნენ, — და ეს უდიდესი დანაშაული მარტო ირაკლის ატყდებოდა თავს.

ამ დროს რუსეთს მეორედ მოუხდა ოსმალისთან ომი და მთელი თავის ყურადღება დუნაის მიაპყრო. თუ, ვინცოდაა, მტერი ხელ-ახლად შემოესევოდა საქართველოს, ორი ბატალიონი რუსის ჯარისა ვერაფერს გახდებოდა და მხოლოდ მსხვერპლი შეიქმნებოდა ამ შემოსევისა. და რადგანაც ჯარის მომატება რუსეთს აღარ შეეძლო, ამისათვის ბურნაშევს ბრძანება მოუვიდა ტფილისი დაეტოვებინა და რუსეთის სამზღვარზედ დამდგარიყო. ამავე დროს პოტემკინის მიერ საქართველოსკენ მომავალ გზაზედ აშენებული სიმაგრენი სრულიად დაანგრიეს.

თუმცა რუსეთს გაუცრუვდა პირველი გულის წადილი, რომ საქართველოში მკვიდრად და საბოლოოდ მოეკიდებინა ფეხი, მაგრამ ეს წადილი იმის მომასწავებელი იყო, რომ რუსეთი მალე დაიმორჩილებდა მთელს კავკასიას და ასეც მოხდა იმპერატორი პავლეს მეფობაში. „მხოლოდ ესლა დაგვრჩენია სათქმელად, — ამბობს ფადეევი თავის თხზულებაში „წერილები კავკასიიდან“, — მაღლობა ღმერთს, რომ კავკასიის დაპყრობა მოხდა სწორედ პავლეს მეფობის დროს. თუ რომ სამი-ოთხი წელიწადი კიდევ დაგვეგვიანა, — სამართლიანად დასძენს იგი: — მაშინ ალექსანდრეს მეფობის პირველს ხანებში, როდესაც ევროპაში განუწყვეტელი ომები იყო და ბევრი სამეფოს ბედ-ილ-

ბალი სწყდებოდა, ჩვენ კავკასიისათვის აღარ გვეტყობოდა. 1815 წლიდან კი ამ ქვეყნის ყოველი ჩვენი ხელის წაჭანვება ევროპაში ერთს აღიარებდას ასტეხავდა და კავკასიის საქმედ გადაიქცეოდა.

საქართველოს უკანასკნელი უბედურება

(ალა-მაჰმად-ხანი)

საქართველომ თავის ათასი წლის ისტორიულ ცხოვრების განმავლობაში ბევრი უბედურება გამოსცადა და უკანასკნელი უბედურება ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა იყო, 1795 წელს. როდესაც ამ შემოსევამდინ ათი წლის წინად საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა, თვითონ სპარსეთიც, რომელიც აქამდინ საქართველოს ბედს განაგებდა, დიდ გაჭირვებულს მდგომარეობაში ჩაეარდა: მოკვდა თუ არა შაჰ-ნადირი, მაშინვე დაიწყო შინაურობაში შფოთი და ამბოხება და საქართველოს მეგობარი ქერიმ-ხანის შემდეგ ხომ უფრო გაძლიერდა ეს ამბოხება. სპარსეთის ტახტის მოცილებთა შორის ყველაზედ უძლიერესი იყო ალა-მაჰმად-ხანი, რომელიც 90 წლებში შეიქმნა ერთად ერთი მარქანბელი ირანისა. დაჯდა თუ არა სპარსეთის ტახტზედ, მაშინვე ის მოაგონდა, რომ საქართველო სპარსეთის გავლენის ქვეშ აღარ იმყოფებოდა. რუსეთიც კარგად იცნობს ამ ხანს იმ ევრაგულის საქციელით, როგორც იგი მოექცა ვოინოვიჩს.

ექვი არ არის, რომ ალა-მაჰმად-ხანი აღმოსავლეთის ქვეყნების მეფეთა შორის ერთი შესანიშნავი მეფეთაგანი იყო; მაგრამ არც ის არის საექვო, რომ იგი საშინელი კაცი იყო და თითქო ბედს იმისთვის მოემზადებინა, რომ კაცობრიობა სძულებოდა ერთს დროს იმის პაპა, გილანის ხანი, შაჰ-ნადირს მოეცლა, თვითონ ალა-მაჰმად-ხანი გაესაქურისებინა ღ სპარსეთის სასახლეში საბრალო ცხოვრებას ატარებდა. აქ მის გულში თანდა-

თან ლეივდებოდა და ძლიერდებოდა მძულვარება და სხვა ოცნება. რაკი ღონე არა ჰქონდა თავის მტრობაში პირ გამოცეხადებინა, იგი ჯერ ისევ ბავშვობაში ჯიბეში დანას ატარებდა და როგორც კი დროს იზოვიდა სასახლის ძვირფას ხალიჩებს სჭრიდა და ყველაფერს აფუჭებდა, რომ ამით მაინც ევნო საზიზღარი შაჰისათვის. როდესაც შემდეგ ეს ძვირფასი განძეულობა იმის ხელში გადავიდა, დააცქერდებოდა ხოლმე მათ და იტყოდა: „წინაობ, რომ მაშინ ასე ვიქცეოდი, — სულელი ვიყავ, ვერ მივხვდი მომავალში რა იქნებოდაო“.

საქართველოს მემატრიანეთა თქმულობით, მას სახეზედვე ეტყობოდა თურმე, რომ პირ-მქუში და ბოროტი ხასიათის კაცი იყო, დაბალი ტანისა და ხმელ-ხმელი, უწვერო სახე მოღმეკილი ჰქონდა, მტარვალობა და სისხლის-მსმელობა ემჩნეოდა. მისი ღრმად ჩაცვიფნული და სისხლ-მორეული თვალები აბტკიცებდნენ, რომ მისი დამკენარი გული ბუნების წინააღმდეგ ვნებათაგან იყო შეპყრობილი. იგი თავის მტარვალობით სპარსეთის ყველა შაჰებს აღმატებოდა და სიტყვა შებრალება, პატიობა ანუ კაცთ-მოყვარულობა თავის დღეში არ ამოსულა ამ გასაჭურისებულ შაჰის პირიდან. ამასთანავე იგი იყო არა ჩვეულებრივის ჭკუისა, რკინის ხასიათისა და ყოვლის შთანთქმელი ზვავის გულის მექანი კაცი.

როდესაც ყველა თავის მეტოქენი დაამარცხა, ალა მაჰმადხანი იმაზედ კი არა ფიქრობდა, რომ ტახტზედ ფეხი მოემგარებინა, არამედ იმაზედ, რომ სპარსეთისათვის დაებრუნებინა ყოველივე ის, რაც შინაობაში არეულობის დროს დაეკარგა, მან ფიცი დასდო არ მიეღო შაჰის ტიტული იქამდინ, ვიდრე მთელი ირანი მის მბრძანებლობას არ აღიარებდა. იგი საქართველოსაც თავის სახელმწიფოს გამდგარ ნაწილად სთვლიდა და დასჯას უპირობდა, განსაკუთრებით უფრო რუსეთთან კავშირის შეკერის გამო. ამ უბედურობის მოლოდინს უფრო ის გარემოება აძლიერებდა, რომ ირაკლიმ გაბედა და დაამარცხა ალა-მაჰმად-ხანის ჯარი, ერევნის ასაღებად გამოგზავნილი. საქართველო კი ისე მოუშვადებელი არას დროს არა ყოფილა

ომისათვის, როგორც ეხლა. როდესაც 1783 წელს საქართველო რუსეთის მფარველობას ქვეშ შევიდა, რუსის ხანს აღარ დარჩენილა აქა, თვითონ რუსეთს ომი აუტყდა ოს-მალეებთან და აქ მყოფი თავის ჯარი გაიყვანა. შინაურობაში ისევ არეულობა და ამბოხება ჩამოვარდა. ირაკლიმ სამჯერ შეირთო კოლი და უკანასკნელ კოლებთან ნაყოლმა შეიღებმა, დარია დედოფლის ჩაგონებით, არიე-დარიეს ქვეყანა და ტახტის მემკვიდრეობაზედ ჩხუბი დაიწყეს; რასაკვირველია, ასე არეულ-დარეული ქვეყანა შაჰს წინააღმდეგობას ვეღარ გაუწევდა. შაჰი შემოვიდა საქართველოს მომიჯნავე სახანოებში, ბევრმა მათგანმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია ირანის მრისხანე მბრძანებელს და დამორჩილდა. მხოლოდ ყარაბაღის ბატონმა იბრაჰიმ-ხანმა არ მიიღო შაჰის ელჩები, შუშის ციხეში გამაგრდა და საბრძოლველად მოემზადა.

შუშის ციხე ძლიერ მაღალი ჭმაგარი იყო, ფრიალო კლდეებ შორის აშენებული, მარტო ერთი ვიწრო გზა ჰქონდა მისასვლელი, პირდაპირ ომით იმის აღება თითქმის არ შეიძლებოდა. მაღლა მთის წვერზედ აშენებული ხანის სასახლე მშენიერს არე-მარეს გადმოჰყურებდა: სამხრეთით დაჰყურებდა ტყით შემოსილ მთებ შუა მდებარე მინდორს და ცხელს მდელოებს მდინარე არაქსამდინ, რომელიც გველივით მიიკლავნებოდა; ჩრდილოეთით ბრწყინავდნენ თოვლით მოსილი მთები, ეს ბუნებითი მიჯნები კურთხეულის ივერიისა. ხანიც და ყარაბაღელებიც სამართლიანად ამპარტავნობდნენ თავიანთი მაგარის ციხით და დაცინოდნენ ალა-მაჰმად-ხანის ტრაბახობას, რომელსაც ერთხელ ეთქვა, რომ ჩემი ცხენოსანი ჯარის მთარახებით მთლად აევაესებ შუშის ხეობასაო.

ყარაბაღის ხანის ამბავმა დიდ ხანს არ შეაჩერა ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა. რაკი ნახა, რომ შუშის მაგარი ციხის აღება არ შეიძლებოდა, შაჰმა მას თავი დაანება და პირდაპირ საქართველოსკენ გამოსწია. განჯა და ერევანი, რომელნიც წინად საქართველოს მეფეს ეკუთვნოდნენ, ეხლა შაჰის დროშის ქვეშ დადგნენ, რაც კი გზაზედ ხედებოდა შაჰის ძლევა-მო-

სიღს ჯარს, ყველას იმორჩილებდა, ვინც არ ემორჩილებოდა, ხოცავდა და ცეცხლს უკიდებდა. თუმცა ეს ასე მოხდა, ვინაიდან გრამ ირაკლიმ უოვლცივე მოთხოვნილება შაჰისა უარპყო და საომრად ემზადებოდა.

10 სექტემბერს 1795 წელს ალა-მაჰმად-ხანმა აფილისზედ შეიდი ვერსის მანძილზედ დაიბანაჟა.

შაჰის შოწინავე ჯარს ქართველები კრწანისის მინდორზედ შეხვდნენ და ძალიან დაამარცხეს. ტფილისიდან აქეთ-იქით გაგზავნეს მახარობლები, რომ გავიშარჯვეთო. ხალხი მზიარულობდა; მაგრამ სიხარული ჯერ აღრე იყო, რადგანაც ამ დამარცხებამ ვერ დააბრკოლა მტერი და მეორე დღესვე წინ წამოვიდა ქალაქის ასაღებად.

ტფილისის კედლებზედ ოც და თხუთმეტამდინ ზარბაზანი ეწყო და ისე იყო გამაგრებული, რომ შეეძლო მტრისთვის დიდი წინააღმდეგობა გაეწია და დიდ ხანს მაინც არ დამორჩილებოდა. შინაური განხეთქილება ხელს უცარავდა ერთობას, რომელიც ასე საჭიროა ამისთანა გაჭირვებულს დროს: ბატონიშვილები ეჯიბრებოდნენ მამას და არ იძვრებოდნენ საუფლისწულო ადგილებიდან სატახტო ქალაქის მოსაშველებლად, თუმცა მამა მათ მოშველებას სთხოვდა. ქალაქის მცხოვრებლებს კი შიშის ზარი დასცა დედოფლის მოუფიქრებელმა საქციელმა. როდესაც ხმა გავარდა, რომ მტერი შემოსევას აპირობსო, ხალხი შეიკრიბა სასახლის წინ და ევედრებოდა მეფეს არ დაეტოვებინა ქალაქი და მტრისთვის არ მიეცა ასაკლებად, ამასთანავე პირობას აძლევდა, რომ უკანასკნელ სულის ამოსვლამდინ ვიბრძოლებო; მეფეც დაჰპირდა თქვენთან ერთად მოვეცდებო და ყარაულები დააყენა, რომ ქალაქიდან არავინ გასულიყო. მაგრამ დედოფალს დაახლოვებულმა პირებმა ურჩიეს ქალაქიდან გასვლა და იმანაც აიღო მეფისგან ნება და თავისთან ერთად ათიოდე სხვა დიდ-კაცის სახლობაც გაიყვანა. ხალხმა რომ გაიგო ესა, იფიქრა—აღზად მეფეს აღარ შეუძლიან ქალაქის დაცვა, რომ თავის სახლობა გახიზნაო და

თვითონაც აქედ-იქიდ გაიქცა. იოაკლის სულ მცირე ჯარი-ღა შერჩა ქალაქის დასაცველად.

შაჰი კი ფაქრობდა ტფილისი ადვილად არ დამნებდებო. სპარსეთის ჯარს რომ უსაბუთოდ გაემარჯვნა, შემდეგი საშუალება იხმარა. მას ყოველთვის თავისთან ჰყავდა ხოლომე ექვსი ათასი ცხენოსანი თურქმენი, ამათა და სპარსელებს საშინლად სძულდათ ერთმანეთი, თუმცა კი სჯული ერთი ჰქონდათ. ალა-მაჰმად-ხანმა ისარგებლა ამ გარემოებით, თურქმენები უკან დაუყენა თავის ჯარს და უბრძანა ეცემათ და მოეკლათ ყველა სპარსელი, რომელიც კი გაქცევას გაბედავდა. ამ ბრძანებამ ძალიან ასიამოვნა თურქმენები და დიდის გულმოდგინებით ასრულებდნენ შაჰის ბრძანებას. რასაკვირველია, სპარსელები უკან დაწევას ვეღარა ჰბედავდნენ, რაკი იცოდნენ, რომ იქაც სიკვდილი მოელოდათ.

ბატონიშვილი იოანე თავის მოწინავე ჯარით რამდენსამე საათს მაგრად იღგა ამორჩეულს ადგილზედ და ბევრი ჯარიც დაეხოცა, რისა გამოც უკან დაწევა დაიწყო, მაგრამ ამ დროს ბატონიშვილი ვახტანგი მიეშველა ფშაველებისა და ხევსურების რჩეული ჯარით, მოწინავე ჯარმა ხელ-ახლად დაიწყო ბრძოლა; როდესაც ამ ჯარს მეფის ბრძანებით მაჩაბელიც მიეშველა თავის ჯარით, მაშინ თვითონ ეს ჯარი მიეტია სპარსელებს. ეს მაჩაბელი თავის დროს შესანიშნავი პოეტი-საზანდარი იყო. მან დაუკრა ჩონგური, ზედ გულის ასაძგერი ლექსი დამღერა და ისეთის სისწრაფით მიესია სპარსელებს თავის ჯარით, რომ მტრის დროშებამდინ მივიდა და რამდენიმე კიდეც წამოიღეს. ყოველივე ეს თავის თვალით ნახა ალა-მაჰმად-ხანმა და სთქვა: „მე არ მახსოვს, რომ რომელიმე ჩემი მტერი ასეთას გმირობით შემბრძოლებოდესო“. მან წინ წამოაყენა აქამდინ რეზერვში მდგომი მაზანდარანის ქვევითა ჯარი და უბრძანა იერიშით მისვლა. იოაკლიმაც შეიყვანა ომში თავის რეზერვის მცირე ჯარი და მომეტებული მათგანი ამ ურიცხვ მტერთან საშინელს ბრძოლაში დაიხოცა.

ბრძოლამ დილიდან ხშირ-ბინდამდინ გასტანა. სამჯერ და-
დაყარეს სპარსელები ტფილისის კედლებიდან და სამჯერაც
ხელ-ახლად იერიში მიიტანეს, ვიდრე ქართველებმა უკან და-
წვევა არ დაიწყეს. მწუხარებისგან ირაკლის აღარ უნდოდა ბრძო-
ლის ველი დაეტოვებინა.

— ყველა შენმა ქვეშევრდომმა იცის შენი გულადობა და
ისიც იცის, რომ შენ მზადა ხარ მამულისათვის თავი დასდო, —
უთხრეს მხლებლებმა: — მაგრამ თუ რომ მუხთალმა ბედმა გვი-
ლალატა, შენის დაღუპვით მაინც უფრო ნულარ გაახარებ
მტერსა.

მეფე ყურს არავის უგდებდა; სპარსელებმა კი ირაკლის უკა-
ნიდანაც მოუარეს და მთებისკენ მიმავალ გზებს იჭერდნენ, რომ
ჯარს გაქცევა აღარ შესძლებოდა. მაშინ ირაკლი ხმა-ამოუღე-
ბლივ ეკვეთა მტერს განწირულებით და უსათუოდ დაიღუპე-
ბოდა, თუ რომ შვილის-შვილს არ დაეხსნა თავის სახელოვა-
ნი პაპა. სამასი ცხენოსანი ქართველით ბატონიშვილი იოანე
შევარდა მტრის გუნდში და მეფე ირაკლი თითქმის ხელიდან
გამოსტაცა მას. მეფის წასვლით ბრძოლა არ შეწყვეტილა. ბა-
ტონიშვილი დავითი დიდ ხანს ებრძოდა და აჩერებდა სპარსე-
ლებს ვიწრო ადგილებსა და ქუჩებში, მაგრამ როდესაც დაი-
ნახა, რომ მეფისგან დატოვებულს ქალაქს სპარსელები იჭერ-
დნენ, მაშინ იმანაც ქართველების უკან ასკნელ ჯართან ერ-
თად დაუტყვეა ბრძოლის ველი და ჩრდილოეთისკენ დაიწია,
რომ მთა-მთა წასულიყო ღმირ გზით, რა გზითაც თვითონ ირაკ-
ლიც წავიდა.

აღა-მაჰმად-ხანმა დაიჭირა ტფილისი და მისმა ჯარმა ლტოლ-
ვილ ქართველებს მცხეთამდინ წსდია, სადაც სპარსელებმა ქვა-
ქვაზედ აღარ დააყენეს; მხოლოდ შესანიშნავი ტაძარი — ეს
უძველესი ნაშთი საქართველოს წარსულის დიდებისა, გადარჩა
დანგრევას ნახევრის ხანის წყალობით. — „არ უნდა შევმწიკვ-
ლოთ წმინდა ადგილნი და საფლავნი მეფეთა“, უთხრა მან თა-
ვის ჯარს და ტაძარი დანგრევას გადარჩა.

ტფილისი კი, თავის სასახლეებით და დიდებულის ტახტებით, მხოლოდ ნანგრევებს წარმოადგენდა. ამბობენ, რომ მაჰმად-ხანმა პირველად ხელი არ ახლო ტფილისის შესანიშნავ აბანოებს, რომელნიც ასე ძალიან მოსწონდა შაჰ-აბასს, მაჰმად-ხანმა კიდევ და იმედი ჰქონდა, რომ სწეულებისაგან გაიკურნებოდა; მაგრამ რაკი ეერ გაიკურნა, გაბრაზდა და უბრძანა ეს აბანოებიც ძირიანად დაენგრიათ.

ტფილისის მცხოვრებლები საშინლად დასტანჯეს და აწამეს. ტფილისის მიტროპოლიტი სასულიეროს წოდებით სიონის ტაძარში ჩაიკეტა, მაგრამ სპარსელებმა კარები შეამტერიეს, ხატები დასწვეს და გაძარცვეს, მღვდლები დახოცეს და მიტროპოლიტი თავის სახლის აიენიდან მტკვარში გადააგდეს. ექვსი დღის განმავლობაში, თერთმეტიდან ჩვიდმეტ სექტემბრამდინ, სპარსელებს აღარა გადაურჩათ-რა ქალაქში შეუმსრაფი და შეუმწიკვლელი: ქალებზედ ძალას ხმარობდნენ, ტყვეებს ხოცავდნენ, ბავშვებს შუაზედ სხევაფდნენ და ამით ამოწმებდნენ თავიანთ ხმლების სიბასრეს. ივერიის მღვთის-შობლის ხატიც არ გადაურჩათ შეუგინებელი: იგი დაასვენეს ავლაბრის ხიდზედ და ქართველებს ძალას ატანდნენ სასაცილოდ აეგლოთ იგი, თავიანთ ბრძანებრს ურჩებს მტკვარში ჰყრიდნენ, ასე რომ მტკვარი დამრჩვალნი კაცებით შეგუბდა. ოც და სამი ათასი ქართველი ტყვედ წაიყვანეს სპარსეთში.

აღა-მაჰმად-ხანის მეისტორიე ამბობს, რომ ტფილისის აოხრების დროს სპარსეთის გულადმა ჯარმა უჩვენა ურწმუნო ქართველებს ნიმუში ტანჯვისა, როგორსაც უნდა მოელოდნენ განკითხვის დღესაო.

გარდმოცემა ამბობს, რომ ტფილისის აკლების დროს ორმოც და ათი ქართველი, რომელთაც ქალაქიდან გაქცევა ვერ მოასწრეს, შეეფარა წმინდა მამა დავითს და ამ წმინდა მთაზედ— ვინ იცის, იქნება იქაც, სადაც ეხლა გრიბოედოვის საფლავია— ვადარჩნენ მტრის ხელით სიკვდილს და ტყვეობას. სპარსელებმა მთელი ქალაქი აიკლეს და რაღაც განგებით არც ერთხელ არ ავიდნენ მთაზედ, სადაც ძველი მონასტერია აშენებული,

მაშინ როდესაც მძარცველების ხარბი თვალი სწორედ ამ მონასტერს უნდა მიეპყრო. ვინ იცის, იქნება სპარსელებსაც ვინაა, რომ იქ ქართველების ჯარი იქნებოდა ჩასაფრებული; როგორც უნდა იყოს და ამ წმინდა ადგილმა შეითარა და გადააჩინა სიკვდილს ყველა ისინი, რომელნიც მას ჰხადიდნენ თავიანთ მფარველად.

ამბობენ იმასაც, რომ ალა-მაჰმად-ხანისაგან ტფილისის აღების დროს დაიღუპა საქართველოს გამოჩენილი საზანდარი-მგოსანი საათნაფა. ამ ასის წლის წინად, ძველს ტფილისში, საათნაფას სახელი ყველგან ქებით იხსენებოდა, სასახლეშიაც და ლარიბი კაცის სახლშიაც. იგი იყო ერთი ლარიბი სომეხი, ხელობით ფეიქარი და გულით კი საზანდარი; ყმაწვილობაში მოქეიფე მგოსანი იყო, მოხუცებაში — განდევნილი და სიკვდილის დროს ნამდვილი ქრისტიანი, მას ჯვარი ეჭირა ხელში, როდესაც სჯულის მტრებმა შიგ ეკლესიის კარებში მოჰკლეს. თათრის მეიდანის თავზედ სდგას სომხის ეკლესია, რომელსაც ციხის ეკლესიას ეძახდნენ, ამისთვის რომ ტფილისის ციხის შიგნით იმყოფებოდა. ამ ეკლესიის გალავანში, სადაც ეხლა ამქარი იკრიბება სავაჭრო პირობათა დასადებად, 1795 წელს დამარხეს ოთხმოცი წლის საათნაფა. „ამაოდ დაფუწყებთ ძებნას მის საფლავის ქვას, ამბობს გარდმომცემი ამ ლეგენდისა, — მაგრამ იცოდეთ კი, რომ მისი სახე და იქნება იმის ხმაც თვალწინ უდგიათ იმ ძველ კაცებს, რომლებმისთვისაც ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა ჯერ კიდევ გარდმოცემა ანუ ძველი ამბავი არ არის“. როდესაც ტფილისის აილეს საათნაფა ეკლესიაში ლოცულობდა, გაიგო თუ არა მტრის მოახლოვება, აიღო ჯვარი და წავიდა მტრის მისაგებებლად, რომ კარებში შეეჭრებინა. მის გულიდან აღმოხდა ორი სტრიქონი ლექსი თათრულს ენაზედ:

არ ვულალატებ ჩემსა იესოს,
არ დაფუტოვებ ტაძარსა წმინდას.

ესენი იყვნენ საათნაფას უკანასკნელი სიტყვები. გულოვიჩისგან გამოგზავნილი რუსის ორი ბატალიონი

სირახნევის უფროსობით საჩქაროდ მოდიოდნენ საქართველოსკენ, ირაკლის მოსაშველებლად. ხმა დავარდა, რომ ჯარი მთებზედ გადმოვიდა, შაჰმა საქართველო დაუტყვეა და მულანლოს მინდვრებში დაბანაკაო. რუსები დუშეთს აღარ გამოსცილდნენ და, როდესაც ზუბოვის ლაშქრობა გათავდა, ისინიც გიორგიევსკში დაბრუნდნენ.

საქართველოს სამეფოს აოხრების შემდეგ ალა-მაჰმად-ხანი სპარსეთში დაბრუნდა. კარის-კაცნი ურჩევდნენ ირანის გვირგვინი დაედგა თავზედ. შაჰმა ჯარის უფროსნი შეჰკრიბა, გვირგვინი აიღო, მათ წინაშე გამოვიდა და ჰკითხა: ვსურთ თუ არა, რომ ეს გვირგვინი თავს მიშვენებდესო. — ნუ დაივიწყებთ, — უთხრა მან: — რომ ამ გვირგვინის დადგმის შემდეგ უფრო დიდი შრომა მოგელით. მე არასოდეს არ დავთანხმდები ამ გვირგვინის დადგმაზედ, თუ რომ ისეთი ძლიერი არ ვიქნები, როგორც არც ერთი შაჰი სპარსეთისა არა ყოფილიყოს“. ყველამ შეჰტიცეს — მთელს ჩვენს სიკოცხლეს მხოლოდ თქვენს გაძლიერებას შეგწირავთო. ალა-მაჰმად ხანმა მხოლოდ მაშინ იკურთხა გვირგვინი, მაგრამ შაჰ-ნადირის ძვირფას გვირგვინის დადგმაზედ მაინც უარი განაცხადა, რადგანაც ამ გვირგვინს ოთხი ალმასის თვალი უჯდა და ეს ნიშნავდა ამ შაჰისაგან ოთხი სამეფოს დაპყრობას: აფგანისას, ინდოსტანისას, თათრისას და სპარსეთისას. მან დაიდგა მხოლოდ პატარა დიადემა და წელზედ სამეფო ხმალი შემოიკრა; ეს ხმალი ინახებოდა არღებში და იღო მუსულმანთა წმინდანის საფლავზედ, რომელიც სოფიების გვარეულობის მამამთავარი იყო. სპარსეთის ყოველი შაჰი ვალდებული იყო იქ წასულიყო წმინდა იარაღის მისაღებად; ხმალს აკლდამაში სდებდნენ და მთელს ლამეს ევედრებოდნენ წმინდანს, რომ შემწე ყოფილიყო იმ შაჰისა, რომელიც ხმალს შემოიკრავდა. დილით შაჰი ხმალს იკრავდა და შიიტების სჯულის დასაცველად აღიჭურვებოდა.

ამის შემდეგ ალა-მაჰმად-ხანმა მალე გაილაშქრა ხორასანზედ, სადაც იმ დროს ხანად იყო ნადირ-მირზა, შვილის-შვილი შაჰ-ნადირისა, რომელიც საშინლად სძულდა ალა-მაჰმად-

ხანს. უნდა ვთქვათ, რომ შაჰ-ნადირის სიკვდილის შემდეგ ბევრი ძვირფასი საუნჯე გადავიდა იმის ნათესავების ხელში. სხვათა შორის ხორასანის ხანის უსინათლო მამის ხელშიც. ალა-მაჰმად-ხანმა გასცა ბრძანება ეს ძვირფასი საუნჯენი დაებრუნებინათ, რადგანაც იგინი, მისი აზრით, სახელმწიფოს საკუთრებას შეადგენდა და ვინც არ დააბრუნებდა, იგი სამეფოს მოღალატე იქნებოდა; ეხლაც იმისთვის მიდიოდა ხორასანში საომრად, რომ დაესაჯა თავის ბრძანების ურჩი კაცი და მისგან წაღებულნი საუნჯე ხაზინისთვის დაებრუნებინა. ნადირ-მირზა გაიქცა და დასტოვა თავის უსინათლო მამა შაჰ-როქი, რომ ქალაქი სპარსეთის მბრძანებლისთვის ჩაებარებინა. ალა-მაჰმად-ხანმა შაჰ-როქს დიდი ტანჯვა მიაცენა, რომ ეთქმევიებინა სადაც ჰქონდა ძვირფასი საუნჯე დამალული. რამდენსაც უფრო დიდს სატანჯელს აყენებდნენ, ისიც თანდათან უჩვენებდა კედლებსა და კებს, სადაც ძვირფასი საუნჯე ჰქონდა დამალული. როდესაც თავზედ ცომის გვირგვინი დახურეს და გამდნარი ტყვია შიგ ჩაასხეს, მაშინ გამოაჩინა ის არა-ჩვეულებრივი სიდიდის ლალიც, რომლის პოვნაც უფრო უნდოდა შაჰსა და რომელიც ერთს დროს სპარსეთის გვირგვინს უჯდა შიგა. შაჰ-როქი ამ ტანჯვის დროს გადაიკვალა. შემდეგ ალა-მაჰმად-ხანმა უბრძანა დაენგრიათ ლუსკუმა შაჰ-ნადირისა, რომელიც მას საშინლად ეჯავრებოდა და სძულდა, ამ ლუსკუმას შიგნიდან ოქრო ჰქონდა შემოკრული. რაც კი იქ სიმდიდრე იპოვა, სულ ხაზინას დაუბრუნა, თვით შაჰ-ნადირის ძვლები კი თვირანში წააღებინა და თავის სასახლის აივან ქვეშ ჩააფლავებინა. „როდესაც მე ფეხით ვთელამ ამ მტვერს, იტყოდა ხოლმე იგი: ჩემი გულის წყლული ბევრად შემსუბუქდება ხოლმე“.

ალა-მაჰმად-ხანმა ხორასანში გაიგო, რომ რუსის ჯარი სპარსეთის სამზღვრებს შესეოდა. საქართველოს უბედურებით შესწუხებულმა და შაჰის მტარვალობით აღშფოთებულმა ეკატერინე დედოფალმა ზუბოვის სარდლობით გაგზავნა ჯარი, რომელმაც აიღო დარუბანდი, შამახია, ბაქო, სალიანი და განჯა. ასე ბრწყინვალედ დაწყობილი საქმე, სამწუხაროდ, მალე ჩაიშალა დედოფლის სიკვდილის გამო.

შაჰმა კარგად იცოდა, როგორი მტერიც იყო მისთვის რუსეთის იმპერია, ამისათვის რუსეთთან მოსალოდნელი იქნებოდა გამო ისეთ აზრს დაადგა, რომელიც მას დადს გამარჯვებას უქადდა. როგორც ამბობენ, მან შეკრიბა ჯარის უფროსნი და გამოუცხადა, რომ რუსებში ჩემს საბრძანებელში შემოსევა გაბედესო და შემდეგ უთხრა: „ჩემი გულადი ჯარი მათ წინ დაუხვდება; ჩვენ დავესხმით ზარბაზნით აგებულს კედლებს და მათ სახელოვანს ჯარს და ჩვენი ძლევა-მოსილის ხმლით შუა-შუა გავაპობთ“. ჯარის-კაცებმა მოუწონეს შაჰს გამირული გამბედაობა და ფიცი მისცეს, არც ერთს მათგანს სიცოცხლე არ დაეზოგნა, მაგრამ როდესაც ყველანი წავიდ-წამოვიდნენ, შაჰმა მიიხმო პირველი ვეზირი და ჰკითხა: „გაიგონე თუ არა ისა, რაც ჯარის უფროსებს ვუთხარიო“. ვეზირმა მიუგო გავიგონეო.

— „შენა გვონია მართლა ისე მოვაქცევი, როგორცა ეთქვი?“

— უსათუოდ, თუ რომ თქვენი სურვილი იქნება.

— ხაჯი, უთხრა შაჰმა გაჯავრებით:—ნუთუ მე შევეცი? ნუთუ შენც ისე სულელი ხარ, როგორც სხვანი? ისეთმა ჰკვიანმა კაცმა, როგორიც შენა ხარ, როგორ იფიქრე, რომ ჩემს თავს იმათ რკინის კედლებს მივუშვერ და ჩემს განუწყობელს ჯარს იმათს ზარბაზნებსა და განწყობილს ჯარს ამოვაწყვეტინებ? ჩემი საქმე მე უფრო კარგად ვაცი. რუსების ტყვია არასოდეს ჩემამდინ არ მოაწევს და რუსებს ეჭირებათ მხოლოდ ის, რასაც იმათი ზარბაზნის ცეცხლი მისწვდება. იგინი დროს არ დაჰკარგავენ და საითაც უნდათ, იქით წავლენ, მაგრამ მე იმათ მხოლოდ გაოხრებულს უდაბნოს დაუჭოვებ ყველგან.

შაჰს თავის განზრახვის ასრულება აღარ მოუხდა; რუსების ჯარი უკან დაბრუნდა. იმათმა ანაზღიეულად უკან დაბრუნებამ ძალიან გაახარა ალა-შაჰმად-ხანი და მაშინვე გამოგზავნა საქართველოში ფირმანი, „რომელსაც მთელი ქვეყანა უნდა დამორჩილებოდა“.

— „რუსები, სწერდა იგი:—ყოველთვის ვაქრები ყოფილან, მაუდისა და ყირმიზის გამყიდველები, მაგრამ არასდროს

და არავის კი არ უნახავს, რომ იმათ შუბისა და ხმლის ხმარება სკოდნოდეთ. რადგანაც იმათ გაბედეს ჩვენს საბრძანებელში შემოსევა, ამისათვის ჩვენი უმაღლესი ფაქრი ის იყო და უბედნიერესი ჩვენი დროშა მხოლოდ იმისთვის გაფრიალდებოდა, რომ იგინი დაგვესაჯა, ამოგვეწყვიტა. იმათ გაიგეს ჩვენი ასეთი განზრახვა და გაიქცნენ თავიანთ საზიზღარს ქვეყანაშია“.

შურის მაძიებელს ხანს რუსების ჯაგრის ამოყრა უნდოდა, ამისათვის 1797 წელს მთლად საქართველოში გავარდა შესაძრწუნებელი ხმა, რომ ალა-მაჰმად-ხანი ხელ-ახლად აპირობს შემოსევასა. საბედნიეროდ, შაჰის მრისხანება მხოლოდ ყარაბაღს დაატყდა თავზედ. სპარსეთის მრისხანე მბრძანებელს ვერ მოენებებინა ის შეურაცხყოფა, რომელიც მას უღონო ხანმა მიაცენა და არ დამორჩილდა; სპარსეთის ჯარი მოედო არაქსის ნაპირებს და ყარაბაღის არე-მარეს დაუწყო აოხრება. იბრაჰიმ-ხანმა დაუტევა თავის სამეულობელო და ცოლშვილით და რამდენიმე ბეგით გაიქცა. ორი ათასი ცხენოსანი კაცი თავიანთის საუკეთესო სარდლებით დაედევნა უკან იბრაჰიმ-ხანს; ჯარი მდინარე ტერტერში გასვლის დროს მოეწია, მაგრამ იბრაჰიმ ფიცხელად შეებრძოლა, დაამარცხა და თავს უშველა მთებში.

მაშინ ალა-მაჰმად-ხანმა უომროდ დაიჭირა ყარაბაღის სატახტო ქალაქი შუშა და ჩამოხდა ხანის მშვენიერს ერთს ოთახში, რომელსაც უცხო კაცის თვალი ვერ დაინახავდა. გულ-ჩათხრობილი და მოუწყობელი იყო ეს ოთახი; მხოლოდ ძირს იატაკზედ ეშალა ძვირფასი ხალიჩა, რომ დაგებულს თლილს ქვას შაჰის ფეხი არ დაჰკარებოდა, კედელთან შესანიშნავი საწოლი იდგა, რომელიც შაჰისთვის ლოგინიც იყო და სამეფო ტახტიც. ხშირის მარგალიტით და ძვირფასის თვლებით მოქარგული ფარდა საწოლის წინ ძირამდინ იყო ჩამოფარებული. ჩვეულებისამებრ შაჰი ამ ტახტზედ იჯდა ხოლმე მუხლ-მოკეცილი და ტანზედ ძვირფასი წითელი ფერის შალით გადაკრული ქურჭი ეხხა.

სასახლის წინ სპარსელები ირეოდნენ, მეიდანზედ კი შაჰის ცხენოსანი ჯარი იდგა. ყველგან მყუდროება იყო, ყველას ეში-

ნოდა ირანის მბრძანებელისათვის მოსვენება არ დაეთხოვრა და მისი მახვილი ყური ხმაურობით არ გაეკედნა. შუშა შევიწმინდავით და დამლუბველ ადგილად. აი ამაზედ ადგილობრივი გარდმოცემა რას მოგვეთხრობს.

რვა დღე იყო, რაც შუშა დაეჭირათ. ერთს ღამეს, როდესაც ალა-მამად-ხანი ლოცულობდა, მის ოთახში შევიდა მთლად სპარსეთის ცხენოსანი ჯარის უფროსი სადიხ-ხანი და კარებში ჩუმად დადგა. შაჰმა ლოცვა გაწყვიტა, სახეზედ საშინელი სიბრაზე და ბოროტება ეტყობოდა.

— „როგორ გაბედე, მონავ, ჩემთან შემოსვლა, როდესაც მე შენთვის არ დამიძახნია!“ ჰკითხა სადიხს.

— შენმა უღირსმა მონამ აღასრულა სურვილი თავის მბრძანებელისა, საფარ-ალიმ მითხრა შაჰი გიბრძანებსო, მიუგო მან და მძიმედ თავი დაუკრა.

შაჰმა საფარას დაუძახა.

— „მე შენ როდის გითხარი სადიხ-ხანს დაუძახე-მეთქი?“

— ამ ნახევარ საათის წინად.

— „სტყუი, ძაღლო!“ დაუყვირა ალა-მამად-ხანმა და დამბაჩა პირ-და-პირ გულში დაუმიზნა, მაგრამ მალე ისევ ძირს ჩამოიღო...

— ვერ გაბედავს უბრალო მატლი იცრუოს ღვთისა და ქვეყნიური მზის წინაშე! იქნება ბოროტმა სულმა მოატყუა ჩემი ყური და მე ვერ გავიგე ბრძანება ჩემის მბრძანებელისა.

— „თუ შენს ყურებს სმენა დაჰკარგეთ, მაშ ისინი ჩემთვის საჭირონი აღარ არიან... წადი! დაე მოგკრან იგინი!“

საფარ-ალის მაშინვე მოსკრეს ყურები.

ღამეა. შაჰის ოთახს ვერცხლის ლამპარი ოდნავ აშუქებს. შაჰი საწოლზედ წევს და არ სძინავს კი. უეცრად ჩურჩული და ჩუმი ტირილის ხმა მოესმა. შემკრთალმა თავის მოსამსახურეებს დაუძახა. საფარ-ალის თავი გასისხლიანებული ხელსახოცით ჰქონდა შეხვეული და აბას-ბეგს ნაცრის-ფერი ეღო, ორივეს საშინლად ეშინოდათ.

— „განა ტირილსაც ჰბედევ დედაკაცივით, უთხრა შაჰმა საფარას:— მაშინ, როდესაც კიდევ უნდა გიხაროდეს, ლობა მოვიღე და სიკაცხლე მოგანიჭე! შენ, აბას-ბეგ, შენ როგორღა გაბედე ჩემი საწოლის ახლო ჩურჩული და ამით ჩემი ძილის გაფრთხობა! თქვენ ორივე მეტნი ხართ ქვეყანაზედ და მზის ამოსვლის უმაღლვე არც ერთს თავი აღარ გებმით. თქვენსავით უვარგისნი რამდენიმე კიდევ არიან, ხვალ მე ყველას გავასამართლებ და მათის თავებით შამქორის მინარეთზედ უფრო მაღალს მინარეთს ავაშენებ. გაიგონეთ? წადით!“

პარასკევი დღე თენდება, იმ ღამეს შაჰმადიანები ჩვეულებისამებრ ლოცვაში ატარებენ და შაჰი იძულებული შეიქმნა თავის განაჩენის აღსრულება გადაედო. შაჰმა დაიძინა, მოსამსახურეებს კი არ ეძინათ, რადგანაც იცოდნენ, რომ შაჰის განაჩენი უეჭველად ასრულდებოდა. მხოლოდ გაუგებარი ის არის, როგორ მოხდა, რომ სიკვდილით დასასჯელი მოსამსახურეები იმ ღამეს ისევ შაჰთან დარჩნენ, მაგრამ იქნება ამის მიზეზი შაჰის ჭკუაზედ არევა იყო, როგორც უკვე ხალხში ხმა დადიოდა. მოსამსახურეებს ორში ერთი უნდა ამოერჩიათ: ან უნდა თავიანთ სიკვდილს მოლოდებოდნენ და ან შაჰი უნდა მოეკლათ. შაჰის მოკვლა არჩიეს. ხანჯლებით შეიარაღებული ორი მოსამსახურე ტალანში ჩუმად შევიდნენ და ფარჩის ფარდასთან დადგნენ, რომელიც შაჰის საწოლის წინ იყო ჩამოფარებული. ეტყობოდა სპარსეთის მბრძანებელს ღრმად ეძინა. ორივე მკვლელი სიფრთხილით შევიდნენ და საწოლის წინ შედგნენ. ხანჯალმა გაიღევა და ღრმად ჩაერქო მძინარე შაჰის გულში.

შაჰმა წამოიწია, მიმქრალეებული თვალები მიაჩერა მკვლელს და წარმოსთქვა: „უბედურო! შენ მოჰკალ ირანი!“ და თავი მისი უნუფემოდ დაეშვა ბალიშზედ.

მკვლელებმა შაჰის გვირგვინიდან ამოიღეს ძვირფასი თვლები, ნუხაში გაიქცნენ და შეკინის ხანს შეეფარნენ; აქედან დავარდა ხმა, რომ ორივე მკვლელი ამ ხანისგან იყვნენ მოყიდულნი. როდესაც ბანაკში შაჰის სიკვდილი გაიგეს, კარის

კაცებმაც ხელთ იგდეს შაჰის საუნჯე, ჯარმაც ისარგებლა რითაც შეეძლო, დაუტოვეს ყარაბაღი და სპარსეთში წაიღებინა.

მოკლულს ალა-მაჰმად-ხანს თავი მოსჭერეს და იბრაჰიმ-ხანს გაუგზავნეს, რომელმაც ლირსეულის პატივით დამარხა სოფ. ჯარში, უთაო სხეული კი თეირანში გაგზავნა და იქ სპარსეთის შაჰთა შორის დამარხეს.

აი ასეთი ბედი ეწია ალა-მაჰმად-ხანს.

ალა-მაჰმად-ხანის სიკვდილთან ერთად არ იქნება არ მოვიხსენოთ სიკვდილი გამოჩენილის პოეტის ვაკაფისი, რომელიც შაჰის შესევის დროს შუშაში ცხოვრობდა. მან ვერ მოასწრო იბრაჰიმ-ხანთან ერთად გაქცევა და ტყვედ ჩაუვარდა თავის მოსისხლე მტერს ალა-მაჰმად-ხანს.

ამბობენ, რომ შუშაში პირველად შესევის დროს ალა-მაჰმად-ხანმა უბრძანა ისე გაესროლათ ისარი, რომ მტრის ბანაკში ჩაეარდნილიყო, ისარს ზედ ება ქალაღდი, რომელზედაც შემდეგი სიტყვები ეწერა ლექსად: „ზეციური ქვათა მსროლელი მანქანა საშინელს ქვებს ისვრის და შენ კი სისულელით შუშის ციხეში ჩამჯდარხარ და გინდა ამით თავი გადაიჩინო...“ იბრაჰიმ-ხანის ისარმა ასეთი პასუხი მოუტანა: „თუ ის, ვინც მე მრწამს, ჩემი მფარველი იქნება, შუშასაც დაიფარავს და ქვებს არ გაატეხინებს“. ალა-მაჰმად-ხანმა იკითხა, — ამ სიტყვების დამწერი ვინ არისო, მოახსენეს ვაკაფიო; მაშინ მან დაიფიცა, რომ ვაკაფის უსათოდ მოვეკლავ, როგორც კი შუშას ავიღებო.

პოეტი და ერთი ყარაბაღელი სატანჯავად მიჰყავდათ. პოეტი გულ-დამშვიდებული იყო. მას თითქო გულმა უგრძნო, რაც მოელოდა, თავის უბედურების ამხანაგს მიუბრუნდა და უთხრა: „ჩემო მეგობარო, ეხლავე ვიწინასწარმეტყველებ, რომ მე ვერას დროს ვერა ვნახავ ალა-მაჰმად-ხანს და იმისგან ცუდს არაფერს მოველო; შენ შესახებ კი რა მოკახსენო“.

სალამოზედ ორივე ტყვე შუშაში მოიყვანეს, შაჰმა ყარაბაღელი მაშინვე მოაკვლევინა, ვაკაფი კი ციხეში დააპატიმრებინა, რომ მეორე დღით საშინლად ეწამებინა და ისე მოეკლა. მაგრამ იმ ღამეს საფარ-ბეიმ თვით შაჰი მოკლა და ვაკაფი განთავისუფლდა.

მაგრამ პოეტს იქ დაემართა უბედურება, სადაც მას სრულიად არ მოელოდა. იბრაჰიმ ხანის ძმისწულმა, მუხამედ-ბეგმა დაარსებულა კანონიერი ხანის იქ არ ყოფნით და ყარაბაღის დაქვერთვა განიზრახა. ვაკაფიც იმათ რიცხვში ერია, რომელთაც კანონიერს ხანს არ უღალატეს, ამისათვის იგი თავის შვილით ერთად მოჰკლეს. შუშის ციხის გარედ, ერთ მაღლობ მდებლობედ, სადაც ხალხი დროს ატარებს ხოლმე, დღესაც უჩვენებენ მამა-შვილის საერთო საფლავს.

აღა-მაჰმად-ხანი დაიღუპა. მეორე წელიწადს, 1798 წელს იანვრის 11-ს, გარდაიცვალა ირაკლი მეფეც, რომელსაც ღრმა სიბერეში, როდესაც მისი სიცოცხლის დღენი დათვლილი იყო, საშინელი უბედურება მიაღდა.

დღემდინ დარჩენილია ერთი გულის საკლავი ამბავი, რომელიც შეეხება იმ დროს, როდესაც ირაკლი ნახევრად დანგრეულს ანანურის მონასტერში იმყოფებოდა, როდესაც დამარცხებული და ყველასგან დატოვებული მეფე იძულებული იყო ამ მონასტერს შეჰფარებოდა. „ერთს ძველს სენაკში, რომელიც მონასტრის გაღაფის კუთხეში იყო აშენებული, — მოგვითხრობს ეს ამბავი: — ნახავდით კედლისკენ პირ-მიბრუნებულს და ცხერის უბრალო ქურქ წამოსხმულს მოხუცს. ეს იყო საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე, — ერთს დროს თავ-ზარ დამცემი მთელის კავკასიისა. მას გვერდით ჰყავდა ძველი მოსამსახურე, ჩამომავლობით სომეხი.

— „ვინა სდგას იმ კუთხეში“? კითხულობდნენ გამელეონი.

— „ის, ვისაც ეხლა შენა ხედავ, — ოხვრით ეუბნებოდა სომეხი, — ერთს დროს დიდებული კაცი იყო და მის სახელს მთელი აზია დიდის პატივით იხსენიებდა. იგი იყო საუკეთესო მმართველი თავის ქვეყნისა, მაგრამ სიბერემ დააძაბუნა და ყველაფერს ბოლო მოეღო. მას ეშინოდა — ჩემი სიკვდილის შემდეგ ჩემს ოჯახში არეულობა არ ჩამოეარდესო, ამისათვის უნ-

დოდა უკანასკნელად ერთი სიკეთე კიდევ ექმნა თავის ხალხისათვის და თავის სამეფო თავის შვილებს გაუყო. საწყობი კლი მოტყუვდა. ალა-მაჰმად-ხანი საქურისი იყო თამაზ-ყული-ხანისა (შაჰ-ნადირისა) მაშინ, როდესაც ირაკლი სპარსეთის ჯარის უფროსი იყო; ეს გასაქურისებული კაცი ეხლა იმისთვის შემოესია საქართველოს, რომ მოხუცებისაგან დაუძღურებული ირაკლი დაამარცხოვს. თავის საკუთარი შვილები არ მიეშველნენ სამშობლოს დასახსნელად, ამისთვის რომ იგინი ბევრი იყვნენ და ყველა მათგანი ფიქრობდა სხვისთვის მე თავი რად შევიწუხოვია. საქართველოს მეფე იძულებული იყო იმერეთის მეფისთვის ეთხოვა შემწეობა, მაგრამ თუ შენ ტფილისში იყავ, დაინახავდი, რა სამარცხვინოდ მოიქცა იმერეთის ჯარი. ირაკლი ერთი მუქა ჯარით შეებრძოლა ასი ათასს კაცს და დაჰკარგა ტახტი იმისთვის, რომ შვილები არ მიეშველნენ და მსხვერპლად მისცეს ხელში იცი ვისა? — გასაქურისებულს კაცს, რომელიც წინად მონასავით ფეხ-ქვეშ ეგებოდა ირაკლის. გაჰქრა მისი დიდი ხნის დიდება, სატახტო ქალაქი დაუნგრის და ხალხის კეთილ-დღეობა შეიმუსრა. აი ამ სენაკის ჭერ-ქვეშ შენ ხედავ სასართველოს დიდებულს მეფეს, რომელიც ყველასგან უნუგეშოდ არის დატოვებული და ხალხს თვალს არიდებს. იმ კარის კაცთაც დაანებეს თავი, რომელთაც იგი ყოვლის სიკეთით ავსებდა; არც ერთი მათგანი თან არ გამოჰყვა თავის ბატონს, მხოლოდ მე, ერთმა უბრალო მისმა სომეხმა, არ დავანებე თავი და თან გამოვეყე“.

გულ-მოსაკლავი ამბავი ირაკლისა უნებლიედ გაგანებთ იმ შავ-ბნელს ეპოქას, რომელშიაც შექსპირის დიადმა გენიამ ჰპოვა დიდებული სახე სხვა ტანჯულის მეფისა, — უბედურის ლირისა, ამანაც ირაკლისავით თავის სამეფო თავის შვილებს გაუყო და იმისავით ბევრი უბედურობა გამოსცადა იმათგან, ვინც უფრო დავალებულნი იყვნენ. მაგრამ შექსპირი — დიდი მემატინეა სამუდამოდ წარსულის საშუალო საუკუნეებისა, — კაკალიაში კი ამ საუკუნეებმა თითქმის ჩვენ თვალ-წინ განვლეს.

აღა-მაჰმად-ხანი რომ საქართველოდან გავიდა, ირაკლი თელავში დაბრუნდა, ტფილისის შემდეგ ეს ადგილი ყველაზე დალიან უყვარდა. თელავთან იყო დაკავშირებული მისი ცხოვრების საუკეთესო დრონი. ჯერ ისევ სულ ყმაწვილი იყო, რომ ლეკების დამარცხებით და განჯისა და ერევნის დამორჩილებით გულადობის სახელი დაიმსახურა; ამის შემდეგ მთელმა კავკასიამ იცოდა, რომ ეს პატარა თელავი სატახტო ქალაქი იყო კახეთის მრისხანე მეფისა, რომელსაც ბედმა წილად არგუნა მთელი საქართველოს შეერთება. აი განვლო მისი მეფობის ორმოც და თორმეტმა წელიწადმა და იგი კვლად ბრუნდება იმავე თელავში, მაგრამ მხოლოდ იმისთვის, რომ აქ დალიოს თავის უკანასკნელნი დღენი მაშინ, როდესაც მისი ბედის ვარსკვლავი ჩაქრა და ხნოვანობით და მწუხარებით დატვირთულს ველარ შეეძლო დანგრეული ტფილისის ნახვა.

ნაღვლიანად განვლეს მოხუცებულის გვირგვინოსანის დღეებმა. მართალია, იგი გარეგან დიდებას მოკლებული იყო, როცა გადაიკვალა, მაგრამ მთელმა საქართველომ კი დაიტირა თავის ტანჯული მეფე, იმ საქართველომ, რომელსაც ჯერ კიდევ სული არ მოედგა აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის შემდეგ.

უძველეს, ერთს დროს სატახტო ქალაქ მცხეთის ათ თორმეტთა მოციქულთა ტაძარში, სწორედ აღსავლის კარის წინ, დღემდის დაცულია მარმარილოს უბრალო ქვა, რომელიც აჩვენებს ადგილს, სადაც განისვენებენ ძვალნი ტანჯულის მეფისა. ქვის ზედ - წარწერა გვაუწყებს: «აქ განისვენებს მეფე ირაკლი, დაიბადა 1716 წელს, კახეთის ტახტზედ ავიდა 1744 წელს, ქართლის ტახტზედ 1762 წელს და მიიკვალა 1798 წელს. რომ დაუფიწყარ იყოს სახსენებელი ამ მეფისა, რომელმაც ორმოც და თოთხმეტი წელიწადი სახელოვანად იმეფა, მათი იმპერატორებითის უდიდებულესობის აღექვსანდრე I ბრძანებით, საქართველოს მთავარმართებელმა მარკიზ პაულიჩმა ალაგო ეს ძეგლი 1812 წელსა.»

ქართველ ხალხს კარგად ახსოვს თავის ტანჯული გვირგვინოსანი, მას თვალ-წინ უდგას იგი, როგორც გმირი, რომე-

ლიც ისტორიულმა გარემოებამ ომისაგან მომხდარ უბედურებას და დამარცხებას პირისპირ დაუყენა. აქ მოვიყვანთ ხალხურს ლექსს, რომელშიაც ცხადად იხატება ხალხის სიყვარული ირაკლისადმი:

აღსდევ გმირთ გმირო, ნუ გძინავს, მტერთა ისმიან ხმანია,
გრძლად ძილსა ჩვეულ როდის ზარ, მიგვიხმე უნჯნი ყმანია;
არ განხოს მტერმან ძაბუნად, ვასდვენოთ, ვაკვეცნოთ თმანია,
ვართ ბრძოლად მათდა მოსულნი, ზოგ-თაგან ოთხნი ძმანია.

გაშალე დროშა მძლეველი, წვერ-მახვი მტერთა ზარია,
მოყმეთა ნახონ ფრიალნი, მუნ მოსქდეს მთა და ბარია;
ქუხდეს მავარი, შაშანა, ვით ზეცით მეხის გვარია,
განეფანტოთ მტერნი ჩვეულად, ვასვით სასმელი მწარია.

განიფრთხე ძილი, აღსდეგი, შთაიცი წვრილ-თელა რკინისა
აღილე ხელთა მავარი, მტერთა განმზნევი ტვინისა;
წინ მივალთ შენნი მეჭვრენი, ვითა მეგონნი ღბინისა,
შევჰსევამთ სისხლსაცა მტერთასა, უტკებეს კახეთის ღვინისა.

მტერს წინ წარვიტყვეთ დიაცებრ, უკან იხედნენ ვეღარა,
ყოველთვის ყოფილა ეს ესრედ, ვინ შენზედ დაიკვებარა,
წარუღებთ სრულად საუნჯეთ, მთად ვჭგზავნით, დიაცთ ეზარა,
არ განიღვიძებ, ბატონო, მოყმეთა რამე გაეზარა.

აღვიღოთ, ძმანო, ფარ-ხმალნი, ვასმინოთ ჩაჩქანთ ჩხერანი,
დავსბდეთ, დავიწყოთ ღრეობა, უყვარდის ჩვენნი მღერანი,
ცხენი მზად უდგას გმირთ გმირსა, კაზმული ტურფად მერანი,
არ განიღვიძებს, მოსრულ-არს ბედისა ჩვენის წერანი.

მეფე ერეკლე ჰსოცხლებდინ აწცა და უკუნისამდე,
მტერთა თაე-მტეხი მეხისა, მოყმეთა მცველი აქამდე;
აწ სძინავს ბრძოლით მაშერალსა და განიღვიძებს დილამდე,
თუ სადმე წარეალს, წაგვიყვანს, არღა გაგვიშვებს შინამდე.

გათენდა დილა, ბატონო, დრო არის მტერთა დასხმისა,
აღკაზმა ცხენთა და ჯორთა და მათი აღვირ-ასხმისა;
კვეთა თაე-მკლავთა მტერთასა და სისხლის ველად დასხმისა,
უბრძანე ბუკთა ტარციალი, ბანაკით ჯართა განსხმისა.

მზეცა აღმოხდა ქვეყანად, მაგრა ჩვენთვის კი ბნელია,
თუ შენ არ განაბავთ კაზმულსა, ჩვენი შინ წასვლა ძნელია;

არ ჩვენ ვასკრებლვობთ მარტონი, სტირს შენთვის მთა და ველია,
დავლევწნეთ, ძმანო, ფარ-ხმალნი, რადლა გვეყრების ხელნი.

ვიგლიჯნეთ თმა და უღვაშნი, თავშიგან ვიკეთ ლოდებით
მირულებია ნეტარსა, წარსულ-არს ღვთისა წოდებით,
შეგბლავლოთ სრემლთა ფრქვევითა, თუმცა ისმინოს გოდებით,
აწ წარზდა ჩვენი ცხოვრება, გულითაც დაეკოდებით.

რალამდე გვეკიდავენ ფარ-ხმალნი, უმისოდ ცუდი ბარგია,
დამიწდნენ თოფნი და შუბნი, მიწათ შესკამნეს კარგია;
იგი არა გვეავს საჭერეტლად, სხვა ვილა ვსძებნეთ ვარგია,
ჰე წარზდი, ჩვენო ნუგეშო, დიდებავ, დაგვეკარგია.

წარვიდეთ პირთა ხოკითა, სახლთა მიუთხრათ გლოვანი,
ვაგლოვნეთ მთანი და კლდენი, დაეობდლით ჩაღმა წოვანი;
ჩვენთანა ფშენი, ხეესურნი, ყრმანი ჭაბუკნი მსკოვანნი,
ნუ შეგეშრინ სრემლნი თვალთავან და გულთა მისი ხსოვანი.

დაშინენ მას ძენი, ძის ძენი, მათსა ვიტყოდეთ კებასა,
გმირნი მამაცად აღზრდილნი, ჰყოფენ კეთილსა ძმობასა;
მტერთა მისკემენ პასუხსა, მოყმეთა თანა-ხნობასა,
აწ-ლა გამოვსკნათ, მოამწენო, ვინმცა იქმს ერეკლობასა.

წუბოვას გაღაშქრება სპარსეთზედ

1796 წელს ყიზლიარში აგროვებდნენ რუსის ძლიერს ჯარს, რომლისგანაც უნდა შემდგარიყო ორი ქვევითი და ორი ცხენოსანი ბრიგადა. ამ ჯარის უფროსებად, თვით დედოფლის განკარგულებით, ისეთი კაცები იყვნენ, რომელთაც უკვე გმირობის სახელი ჰქონდათ მოპოვებული, ესენი იყვნენ გენერალ-მაიორები: თავადი ციციანოვი, ბულაკოვი, რიშსკი-კორსაკოვი, ბარონ ბენილსენი, გრაფი აპრაქსინი და მათე ივანეს ძე პლატოვი. მთავარსარდლად კი ლენერალ-პორუჩიკი გრაფი ვალერიან ალექსანდრეს ძე წუბოვი იყო. ყოველივე ეს იმისთვის მზადდებოდა, რომ გაეღაშქრათ სპარსეთზედ—ამ „ლომთა ტყეზედ“, როგორც უწოდებენ მას სპარსეთის მეისტორიენი. სპარსეთიც დიდი ხანია ელოდა ამას, რადგანაც იცოდა, რომ რუსეთი ვე-

რაგულს საქციელს არ შეარჩენდა და სამავგიეროს გადაუბრუნებდა. 1795 წელს საქართველო რუსეთის მფარველობას ქვეშ იმყოფებოდა და აღა-მაჰმად-ხანმა თავის შემოსევით რუსეთს შეურაცხყოფა მიაყენა და იძულებული ჰყო ომი დაეწყო.

მაგრამ ამჟამინ, რომ ამ ომს მტკიცე კავშირი ჰქონდა შესანიშნავს პროექტთან, რომელიც საპერძნეთს შეეხებოდა და გრაფი პლატონ ზუბოვის რედაქციით იქნა განახლებული. ეს პროექტი იმაში მდგომარეობდა, რომ გრაფს ვალერაან ზუბოვს სპარსეთი უნდა დაემარცხებინა და, რაკი ზურგს უკან მტერი აღარ ეყოლებოდა, ანატოლიაც უნდა დაეჭირა და მცირე აზიის ნაპირებიდან კოსტანტინოპოლი მიშ ქვეშ უნდა ჰყოლოდა, ამავე დროს სუფოროვიც წავიდოდა ბალკანეთზე და აღრიანოპოლზედ, თვითონ ეკატერინეც ფლოტზედ იქნებოდა პლატონ ზუბოვთან ერთად და ზღვიდან ოსმალეთის სატახტო ქალაქს გარს შემოადგებოდა.

მთავარსარდალი გრაფი ზუბოვი ამ დროს ოც და ოთხის წლისა იყო. იმის ასე სწრაფად ამაღლების მიზეზი, რასაკვირველია, მისი ძმა თავადი პლატონ ზუბოვი იყო, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა ეკატერინეს მეფობის დროს; მაგრამ ისიც უეჭველია, რომ მან დედოფლის ნდობა დაიმსახურა პირადის ვაჟკაცობით და სახელმწიფოსათვის სასარგებლო მოღვაწეობით, რაკი ცხადად დამტკიცდა სპარსეთზედ გამარჯვებით. როგორც ყველა ყმაწვილს კაცს, ამასაცა ჰქონდა ნაკლულევიანება, მაგრამ ამისთანავე ისეთი ღირსებაც ჰქონდა, რომლითაც იგი რუსის ჯარს თავს აყვარებდა—საღდათები აღმერთებდნენ თავის ახალგაზდა უფროსს და ცეცხლსა და წყალშიაც რომ წასულიყო უკან გაჰყვებოდნენ.

ახალგაზდა ზუბოვის სამსახურში დაწინაურება მეტად შესანიშნავი იყო. 1785 წელს ოფიცრობა მიიღო, არ გაიარა ოთხმა წელიწადმა, რომ პოდპოლკოვნიკობა მისცეს და ამ ჩინით მონაწილეობას იღებდა ოსმალეთთან ომში, როდესაც რუსის ჯარის მთავარ-სარდალად პოტემკინი იყო; ბენდერის აღების გამო დედოფალმა პოლკოვნიკობა

და ფლიგელ-ადიუტანტობა უბოძა; იზმაილის სიმაგრის აღდგენის გამო წმ. გიორგის მეოთხე ხარისხის ჯვარი მისცეს. აქედან შემდეგ მალე ღენერლობაც მიიღო და სუფოროვთან ერთად პოლშაში გაიგზავნა. აქ ამ გამოჩენილი სარდალის ყოველს გამარჯვებაში მონაწილეობას იღებდა და ოც და სამი წლისა იყო, როდესაც დედოფალმა უბოძა სიასამურის ძვირფასი ქურქი, გენერალ-პორუჩიკობა, წმ. გიორგის და წმ. ანდრია პირველწოდებულის ყელის-ჯვარი. ერთს ბრძოლაში, სახელდობრ ბუღში გასვლის დროს, ვარშავაზე ოც ვერსზე მოშორებით, მტრის ზარბაზნის ტყვიამ ზუბოვს ფეხი მოსწყვიტა. ამის შემდეგ იგი სამზღვარ გარედ წავიდა მოსარჩენად და იქ ხელოვნური ფეხი გააკეთებინა და ისეთი კარგი ფეხიც, რომ ცხენზედ ჯდებოდა და ზოგჯერ მთელი დღე-და-ღამის განმავლობაში არ ჩამოხდებოდა ხოლმე. შემდეგში სპარსელები და მთიელები „ყოზილ აიალს“ ეძახდნენ, ე. ი. ოქროს ფეხიან ღენერალს. ყიზლიარში ზუბოვი აპრილის დამდეგს მოვიდა და რაკი ჯარი საომრად მომზადებული ნახა, მაშინვე გაილაშქრა დალისტინსკენ, სადაც საველიევიც იყო თავის ჯარით. საველიევი, რომელსაც კავკასიაში გმირობის სახელი ჰქონდა დავარდნილი, შეიხ-ალი-ხანის საბრძანებელს დარუბანდს შეესია და შეუთვალა სპარსეთის წინააღმდეგ საგერებელ და თავ-დასასხმელომის შესახებ პირობის შეკვრა. მაგრამ თვრამეტის წლის ახალგაზდა ყმაწვილმა პასუხი არ შემოუთვალა და რუსის ჯარი მიუახლოვდა თუ არა ქალაქს, მაშინვე ზარბაზნები დაუშინა.

საველიევიმ დარუბანდის კედლებთან ახლო დაიჭირა ადგილი, მაგრამ იერიშით მისვლა კი ვერ გაბედა, რადგან იცოდა, რომ ქალაქში ათი ათასამდინ მეომარი იყო; რადგანაც რუსის ჯარის დიდ ხანს უსაქმოდ ყოფნა მტერს გაამხნევებდა, ამისათვის ზუბოვიმ მისწერა საველიევის ქალაქს მოშორებოდა, მაგარი ადგილი სადმე დაეჭირა და უმთავრესი ჯარიც მისვლისათვის მოეცადნა. მაისის ორს მთავარ-სარდალი მთელის თავის ჯარით დარუბანდთან მივიდა. ქალაქზე ოთხი ვერსის მოშორებით ყაზახებს მთებში და ღელეებში ჩასაფრებული მტრის

ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი დაუხვდა და სროლა აუტეხა. ოთხი საათის განმავლობაში თოფების სროლის შემდეგ მტერი უკან დაიხია და ციხეში გამაგრდა, რუსის ჯარი კი ქალაქს შემოერტყა და სროლა დაუწყა.

მაშინდელი ზარბაზნები ბევრს ვერას აკლებდნენ ციხეების კედლებს, ამისათვის მთავარ-სარდალმა, დროს მოსაგებად, უბრძანა ვორონეჟის პოლკის ბატალიონს და გრენადერის ორსროტას ციხის წინა კოშკი იერიშით აეღოთ. თუმცა დიდის თავგამომეტებით იბრძოდა რუსის ჯარი, მტერმა მაინც უკუაქცია. ბატალიონის უფროსი კრიეცოვი და თითქმის ყველა ოფიცრები დაიჭრნენ; სალდათებს ას კაცზედ მეტი დააკლდათ, გენერალი რიშსკი-კორსაკოვი იძულებული იყო უკან გამობრუნებულიყო და ისევ ძველს ადგილზედ გამაგრებულიყო.

სამს მაისს ქალაქს ძლიერ დაუშინეს ზარბაზნები. ხუთს დღეს რუსის ზარბაზნების სროლა არ შეწყვეტულა, ჯარი მეორედ აპირობდა იერიშით მისვლას გენერალი ბულგაკოვის წინამძღოლობით.

ამ ხანად იერიშით მისასვლელ ჯარს მიემატა იგივე ორი როტა ვორონეჟის პოლკისა და მესამე ბატალიონი კავკასიის ეგერების ჯარისა. 7 მაისს გრაფმა ზუბოვმა თვითონ დაათვალიერა ჯარი და გამოუცხადა, რომ „კოშკი უსათუოდ უნდა ავიღოთო, იერიშით მისვლას მთელი დარუბანდი დაინახავს და ჩვენი გაუმარჯვებლობა გაანხნევენს სპარსელებს, რომელნიც ჩვენგან ძველადვე არიან დაშინებულნიო“. შემდეგ იგი დადგერთს ამალღებულს ადგილზედ, საიდანაც შეიძლებოდა ომისათვის თვალ-ყური ედევნებია და ჯარს კოშკზედ მისვლა უბრძანა.

საყვარელი მთავარ-სარდლის ომში დასწრებით ჯარი გამხნედა, ვორონეჟის რაზმი თოფის გაუსროლელად საჩქაროდ მიუახლოვედა კოშკს და არ გასულა რამდენიმე წამი, რომ პორუჩიკი ჩეკრიშევი კოშკის კედლებზედ იდგა და გაცხარებული იბრძოდა. კოშკის ზემო სართულის გუშაგნი სულ დახოცეს; მაშინ რუსის ჯარმა ზემო სართულს ქერი ახადა და ფიცრებთან

ერთად ქვევით სართულში მყოფ მტრის ჯარს თავზედ დაეცა და ხიშტებით დახოცა.

ვიღრე გრენადერები ციხეში იბრძოდნენ, ეგერების ერთმა ბატალიონმა იერიში მიიტანა კოშკის ეზოზედ და სპარსელები გამორეკა, ასე რომ შუადღისას წინა სიმაგრენი რუსის ჯარის ხელში იყო. ამის შემდეგ რუსები კლდე-კლდე ჩავიდნენ ძირს და ქალაქის სიახლოვეს სანგლები გააკეთეს. ორის დღის განმავლობაში რუსებმა კიდევ დაუწყეს ქალაქს ზარბაზნების სროლა და ამან შეარყია დამცველთა ვაეკაცობა; 10 მაისს ციხის კედელზედ თეთრი ბაირალი გაშალეს და ცოტახნის შემდეგ თვით შეიხ-ალი-ხანიც მოვიდა რუსის ბანაკში, ყელზედ ხმალ-ჩამოკიდებული, რაიცა დამორჩილებას ნიშნავდა. ქალაქის მცხოვრებთ პატიობა ითხოვეს, იარაღი დაჰყარეს და რუსის ჯარს წინ მიეგებნენ. მთავარ-სარდლის დანახვაზედ მთელმა ხალხმა მის წინ დაიჩოქა. 120 წლის მოხუცმა ზუბოვს გამარჯვება მიულოცა და ვერცხლის ლანგრით ქალაქის გასაღები მიართვა. ეს ის მოხუცი იყო, რომელმაც ამ 74 წლის წინად იგივე გასაღები ამავე ადგილას იმპერატორ პეტრე დიდისათვის მიერთმია.

დარუბანდის აღების დროს რუსებს მოუკვდათ თერთმეტი აფიცერი და ას შვიდი სალდათი, თვითონ ჩაუვარდათ ხელში ოც და რვა ზარბაზანი, ხუთი ბაირალი და თერთმეტი ათასი თოფი. იმავე დღეს დარუბანდის ციხის უფროსად საველიევი დაინიშნა, ოთხი ბატალიონი რუსის ჯარი შევიდა ციხეში მუხიკითა და გაშლილი ბაირალებით. ზუბოვის დიდის აზრით შესვლა კი რამდენიმე დღით გადაიდო, რომ ქალაქი წესიერად მოეწყოთ. 13 მაისს მთავარ-სარდალი მთელის თავის ამალით ბანაკიდან ქალაქისკენ გაემატა და პატივსაცემლად ციხიდან ზარბაზნებს სროლა დაუწყეს. ბეგები და ქალაქის უფროსი კაცები პურ-მარილით წინ მოეგებნენ. აქვე იდგა სომხების სასულიერო წოდება და მოღვაწეები, რომ ხალხი რუსეთის ერთგულებაზედ დაეფიცებინათ. ზუბოვმა თავს ამალით მოიარა ქალაქი, რომელიც მორთული იყო ძვირფასის ხალიჩებით და ბაირაღე-

ბით და პირდაპირ საველიევის ბინისკენ წავიდა, აქ სამხედრო ტაძარი დადგეს და ზუბოვმა სამადლობელი პარაკლიტი დააფუძნა. ხადა, დარუბანდი რუსეთის იმპერიის ნაწილად იქმნა აღიარებული.

სამთავროს მოკლებული შეიხ-ალი-ხანი რუსის ბანაკში ტყვედ დარჩა. მაგრამ მას დიდი თავისუფლება ჰქონდა მინიჭებული და მის მისვლა-მოსვლას ადგილობრივ მცხოვრებლებთან ყურადღებას არაეინ აქცევდა. ამით სარგებლობდა შეიხ-ალი-ხანი და გასაქცევად ემზადებოდა. ერთხელ ჯირითობით ყველას თვალი მიიპყრო და სწორედ ამ დროს გაიქცა მთისკენ, სადაც ვილაც ცხენოსანი კაცები მოჩანდნენ, და უკან აღარ დაბრუნდა. მორიგმა აფიცერმა ამაოდ დაადევნა უკან ყაზახებში, მის კვალს ვერ მიავგნეს და ხანი დაიშალა თითქმის მთელი ჯარის თვალ-წინ. ხანის გაქცევას ჯერ დიდს მნიშვნელობას არ აძლევდნენ, მაგრამ იგი მალე დაღესტანში შივიდა და ბევრი ავნო არამცოთუ ზუბოვს, არამედ მის მოადგილეებსაც.

დარუბანდის აღებისათვის იმპერატორიკამ უბოძა ზუბოვს წმ. გიორგის ორდენი მეორე ხარისხისა, ბრილიანტის კალამი-ქუდზედ გასაკეთებლად და ალმასის ორდენები წმ. ანდრია პირველ წოდებულისა; დანარჩენმა ღენერლებმაც ანსს ლენტები მიიღეს, პორუჩიკს ჩეკრიშევს კი, კოშკზედ პირველად ასვლისათვის, ებოძა წმ. გიორგის ორდენი მეოთხე ხარისხისა.

დარუბანდის აღების ხმა მთელს დაღესტანში გავარდა და მთის მთავრები ერთიერთმანეთზედ მოდიოდნენ რუსის ბანაკში და დამორჩილების სურვილს აცხადებდნენ.

თითქმის დარუბანდის აღებისათანავე აღებულ იქმნა ბაქო და ყუბის სახანოებიც, პირველი გენერალ-მაიორმა რახმანოვმა აიღო, მეორე კი ბულლაკოვმა. რუსის უმთარესი ჯარი დარუბანდთან ორი კვირა იდგა, შემდეგ კი წინ გაილაშქრა და დაიმორჩილა შამახია, რომლის მთავარმაც მუსტაფა-ხანმა შირვანისამ სპარსელებს შეათარა თავი. ეს ხანი შემდეგ ისევ უკან დაბრუნდა და რუსებს ბევრი კარგი სამსახური გაუწია.

ზუბოვმა ქალაქში მშვიდობიანობა ჩამოაგდო და სახანოს მართვა მიანდო ხანის ღვიძლ ბიძას კასიმის, რომელიმე მართლები ლემა გამოუყვანდა რუსეთს, მაგრამ როგორც კი დრო იწავა, მაშინვე ისევ გადუღდა.

უნდა ვთქვათ, რომ თვით რუსების ბანაკში დიდი ხანია ლალატობას დაებუდნა. შაჰის ძმას, ნურ-ალი-ხანს, ერთი მდიდარი მაზრის მფლობელს, ალა-მაჰმად-ხანის შურის-ძიებისა ეშინოდა იმის გამო, რომ ოთხი ათას ბაჯალლოდ ნაყიდი კვიცი არ დაუთმო და პეტერბურგში გაიქცა შემწეობის სათხოვნელად. როდესაც გრაფი ზუბოვი, როგორც მთავარსარდალი, ყიზლიარში მოვიდა, ნურ-ალი-ხანიც თან მოჰყვა და სპარსეთის ტახტის დაქერის იმედი ჰქონდა, თუ, ვინიცობაა, რუსები გაიმარჯვებდნენ. რუსების ბანაკში მას დიდს პატივსაცემდნენ: ამალად ასამდინ სპარსელი ჰყავდა და რუსეთის მთავრობისაგან დიდს ჯამაგირს იღებდა; ამასთანავე, რაც კი დარუბანდის ხანს სიმდიდრე დარჩა ბანაკში, ზუბოვმა სულ ერთიან იმას აჩუქა. პატივის-ცემამ და სიმდიდრემ ნური მაინც ვერ გააკეთილშობილა. როგორც ნამდვილს სპარსელს, მას ზნეობრივის კეთილშობილებისა არა გაეგებოდა-რა და ყოველთვის მზად იყო რუსებისათვის ელაღატნა.

შეჰინისა და ყარაბაღის ხანებს ეშინოდათ ჩვენც შირვანის სახანოს დღე არ დაგვადგესო, ამისათვის იღუმალად შეკრეს პირობა, რომ რუსეთის წინააღმდეგ ემოქმედნათ, კასიმ-ხანიც მალე მიემხრო იმათ. ყარაბაღის ხანის ქალის სილამაზით შესყიდულმა ნურმა მონაწილეობა მიიღო შეთქმულებაში და ზუბოვის მოკვლა თვითონ იკისრა. დანიშნეს დღე, როდესაც ნური მთავარსარდალის კარავში უნდა შეპარულიყო და ზუბოვი თავის ხელით მოეკლა; ამ განზრახვის ასრულება მით უფრო ადვილი იყო, რომ ზუბოვს თავის კარავთან არას დროს ყარაულები არ ეყენა ხოლმე. ახალ-გაზდა მთავარ-სარდალის სიკვდილის შემდეგ ხანები რუსის ბანაკს უნდა დასცემოდნენ და აეკლოთ, ნურ-ალი-ხანს კი მთელი ყარაბაღის უმშვენიერესი ქალი უნდა რგებოდა ჯილდოდ.

ეს საშინელი შეთქმულობა ერთმა უბრალო შემთხვევამ გამოაქვეყნა. იმ დღეს დილით, როდესაც ზუბოვი შეთქმულობის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო, ნური ჯირითობდა თავის საყვარელი ცხენით, ქუდი გადმოუვარდა და იქიდან ბარათი გამოვარდა. ის ბარათი ერთმა ყაზახმა იპოვა და მთავარ-სარდალს წარუდგინა. ერთის შეთქმულის წერილი იყო. ნური მაშინვე დაატუსაღეს და ასტრახანში გაგზავნეს, შეკინისა და ყარაბაღის სახანოები რუსებმა დაიჭირეს. ზუბოვს ხანების გასამტყუნებლად ნამდვილი საბუთები არა ჰქონდა ხელში, ამისათვის თავ-თავიანთი სახანოები ისევ მათ ჩააბარა, მხოლოდ ამანათები გამოართვა და რუსეთის ერთგულებაზედ ფიცი მიალებინა.

რუსის ჯარი ასცდა ამ განსაცდელს, მაგრამ ახლა სხვა განსაცდელი მოელოდა დალისტნიდან. იქ გაქცეულმა შეიხ-ალი-ხანმა ააღელვა ლეკები და ყაზიყუბუხის სურახი-ხანთან შეჰკრა პარობა, რომ ქალაქ ყუბას დასცემოდა და გენერალი ბულლაკოვის ჯარი ამოეწყვიტა.

29 სექტემბერს ღამე საკმაოდ დიდი გუნდი ლეკებისა სამურიდან სოფელ ალბანში შემოვიდა ჩუმად და ვიწრო ხეობის შესავალი კარი დაიჭირა, მხოლოდ აქედან შეიძლებაოდა ყუბანის სახანო მინდორზედ მთებიდან ჩამოსვლა. ბულლაკოვმა დროზედ შეიტყო ეს ამბავი. მტრის დასაზვერად გაგზავნილი ეერთა რაზმი ალბანის ხეობაში შეხვდა მტერს და შესდგა, ვიდრე ჯარი მიეშველებოდა. ბაკულისმა ძალე მიაშველა სამი რაზმი ჯარი, ასი ყაზახი და ორი ზარბაზანი. ის ხეობა, რომლის წინაც ეხლა რუსის ჯარი იდგა, მთლად ჩინარის ტყით იყო დბურული. მიუხედავად ამისა ბაკულისმა გადასწყვიტა წინ წასვლა, რომ განთიადისას მტერს თავზე დასხმოდა. აფიცრებმა მოიწონეს ეს განზრახვა და ბნელს ღამეში მთელი ჯარი შევიდა ტყეში, რომელიც რამდენიმე საათის შემდეგ მათ საფლავად უნდა გამხდარიყო. საშინელი ოღრო-ჩოღრო და დახრამული გზები იყო, ცხენები ძლივსა ზიდავდნენ ზარბაზნებს და ზოგჯერ თვითონ ჯარს გადაჰქონდა ზურგით.

ბოლოს, გაქენდა და სოფელი აღზანი გამოჩნდა, რომელიც მდებარეობდა შთის კალთაზედ და წინ ღრმა ხეობაშია. გზა ეხლა უფრო კარგი იყო. მაგრამ როგორც კი რუსის ჯარი გავიდა, თხუთმეტი ათასი ლეკი დაესხა თავს. ეს თავ-დასხმა ისეთი მოულოდნელი და სწრაფი იყო, რომ რუსებმა ზარბაზნების გასროლა ვერ მოასწრეს, მტერი შემოერთყა გარშემო და დაუწყაო ელეტა. ბაკულისნი და მომეტებული ნაწილი აფიცრებისა დაიხოცა; ვინც გადაჩინენ, ისინი ხეებს ამოეფარნენ და მტერს იგერებდნენ იქამდინ, ვიდრე მთლად უღლიცის პოლკი ოთხის ზარბაზნით არ მიეშველა. ამ ჯარის უფროსად სტოიანოვი იყო. ბრძოლით ვახურებულმა ლეკებმა მხოლოდ მაშინ შენიშნეს რუსის ახალი ჯარი, როდესაც ამ უკანასკნელთ ტყვია წვიმასავით დაუშინეს და საშინლად დაამარცხეს. ბულდაკოვი ამას არ დასჯერდა და ჯარს უბრძანა ყაზიკუმუხის ხანის სამფლობელო აეკლო; როგორც კი ჯარი ყოველი მხრიდან მთას შეუდგა, სურახი-ხანი მივიდა რუსების ბანაკში, ყოველგვარ პირობაზედ დათანხმდა და ამით თავის სახანო აკლებას გადაარჩინა. მან შეიხ-ალი-ხანი გასდევნა თავის სამფლობელოდან, ამანათები მისცა და რუსეთის ერთგულობაზედ დაიფიცა.

ბაკულისნი ჯარის ამოწყვეტა გამარჯვებად ჩასთვალეს და თერაწამა, ალა-მაჰმად-ხანის ბრძანებით, დიდის აშბით იდღესასწაულა.

ამ ამბავმა მთელი რუსის ჯარი თითქმის ექვსი კვირა შამახიაში დააბანდა. მხოლოდ, როცა დალისტანი დამშვიდდა, ზუბოვმა შესაძლოდ სცნო სამი ათასი ჯარი, ლენერალი კორსაკოვის სარდლობით, საქართველოს მეფე ირაკლისათვის მიეშველებინა და ამ ჯარს დაავალა გზაზედ განჯის სახანოც აეღო.

კორსაკოვი განჯაში 13 დეკემბერს მივიდა, ხანი წინ მიეგება და უომრად დამორჩილდა. ეს იყო ჯავათ-ხანი, რომელსაც ტფილისის აკლებას შიაც მიეღო მონაწილეობა და ბოლოს ხომ თავად ციციანოვს დიდი წინააღმდეგობა გაუწია.

როდესაც კორსაკოვი განჯისკენ მიდიოდა, რუსის უმთავრესი ჯარიც ჯვრათში გადავიდა, რომელიც მდებარეობდა და არაქსის შესართავთან. აქ ზუბოვს უნდოდა გამაგრებული ქალაქი აეშენებინა და ეკატერინესერდი დაერქმია. ამის მოლოდინში რუსის ჯარმა დაიბანაკა მტკვრის ნაპირს მდებარე დიდს ველზედ, რომლის იქითაც მულანლოს მინდორი იწყებოდა. მთლად ცხენოსანი ჯარი მდინარის ვაღმა გავიდა და მტრის დასაზვერად გილანამდინ მიდიოდა, მაგრამ მტერი არსადა სჩანდა. შაჰი სალაშქროდ იყო წასული და რუსის ჯარს შეეძლო, როგორც უნდოდა, ისე ეუფლა სპარსეთის ახლო მდებარე სახანოებში. ასე მცირე ხნის განმავლობაში რუსეთს დამორჩილდა ყაზიყუმუხისა, დარუბანდისა, ბაქოსი, ყუზნისა, შირვანისა, ყარაბაღისა, შექინისა და განჯის სახანოები; მთელი კასპიის ზღვის ნაპირები თერგის შესართავიდან მტკვრის შესართავამდინ და აგრედვე მულანლოს მინდორიც სულ რუსის ჯარს ეჭირა; მთლად გაუმაგრებელი ადერბეიჯანიც მათ წინ ედოთ; თეირანისკენ მიმავალი გზა თავისუფალი იყო და რუსის მოწინავე ჯარი გილანამდინ მიდიოდა.

ბრძოლა მოკებული იყო. მხოლოდ საქირო იყო იმის შედეგით ესარგებლათ, მიეთვისებინათ სახანოები, რომელნიც თითქმის სისხლის დაუღვრელად დამორჩილდნენ. რუსეთის დედოფალს აღბად ესა ჰქონდა სახეში, რომ ზუბოვს ღენერალან შეფობა უბოძა და გუდოვიჩის მაგივრად კავკასიის მთავარმართებლად დანიშნა; მაგრამ ნოემბრის ექვსს დედოფალი უცრად გადაიკვალა და საქმეებმა სრულიად სხვა მიმართულება მიიღეს.

როგორც ვიცით, იმპერატორი პავლე პეტრეს ძე არ თანაუგრძნობდა თავის დიდებული დედის პოლიტიკურს აზრებს და მის სიკვდილთან ერთად რუსეთის პოლიტიკური პროგრამაც სრულიად შეიცვალა. სპარსეთთან დაწყებულს ომს არ თანაუგრძნობდა ახალი იმპერატორი, ამისათვის დეკემბრის დამდეგს 1796 წელს ყველა პოლკის უფროსებს მოუვიდათ ბრძანება რუსეთში დაბრუნებისა თავიანთის ჯარებით. დეკე-

მზრის ექვს კავკასიის მთავარმართებელმა გრაფმა ზუბოვმა მიიწვია თავისთან ყველა ჯარის უფროსები, ხელმწიფის სურვილი გამოუცხადა და მთავარმართებლის თანამდებობა აიყარა. რუსეთის მხრივ კავსიის სამზღვრები ჩააბარა ისევ გუდოვისს, რომელიც ახალი ხელმწიფის საყვარელი კაცი იყო; თვითონ კი სამსახურს თავი დაანება. ერმოლოვი, რომელიც ამ ექსპედიციის ბატარეის უფროსი იყო, ძლიერ უნუგეშო სურათს აგვიწერს ჯარის უკან დაბრუნებისას. პოლკები თურმე ცალ-ცალკე შილიოდნენ და თერგზედ გადადიოდნენ, სადაც ელოდა მათ თავისებური ხასიათის გუდოვიჩი, რომელიც იმაზედ იყო გაბრაზებული, რომ ამ ექსპედიციის უფროსად თვითონ არ იყო დანიშნული. არც ერმოლოვსა და არც სხვებს გუდოვიჩთან შეხვედრა არ უნდოდათ, ამისათვის გზა აუქცრეს და პირდაპირ ასტრახანზედ წავიდნენ. საქართველოში მხოლოდ რიმსკი-კორსაკოვის რაზმი დარჩა, რომელიც განჯაში იყო დაბანაკებული, მაგრამ ისიც მალე დაბრუნდა რუსეთში 1797 წელს. სპარსეთზედ ასეთის ძლევა-მოსილებით დაწყობილი გალაშქრება იმით დასრულდა, რომ შაჰს წართმეული ადგილები ისევ უკან დაუბრუნდა.

სპარსეთის მერსტორიე ასე აგვიწერს ამ ლაშქრობას: ჩვენს წინააღმდეგ გამოგზავნილი ჯარის მთავარსარდლად — ამბობს იგი — რუსეთის დედოფალმა დანიშნა კაცი, რომლისთვისაც ერთი ფეხი ზარბაზნის ტყვიას მოეგლიჯა და მის მაგივრად ოქროს ფეხი ჰქონდა გაკეთებული, ამისათვის იმას ოქროსფეხიანს ეძახოდნენ. მის ხელქვეით იყო 40,000 ქვეითი ჯარი და 20,000 ცხენოსანი, ზარბაზნებიც უთვალავი ჰქონდა. იგი მოვიდა დარუბანდის დასაქერად და ზარბაზნები დაუშინა. მაგრამ რადგანაც ციხის კედლები განიერი და მაგარი იყო, ზარბაზნების ტყვიამ ვერაფერი დააკო. ამასთანავე დარუბანდის შახ-ალი-ხანმა ბევრი ჯარი დაუხოცა, მაგრამ ვილაც ხაზარ-ბეგმა უღალატა და რუსებმა ქალაქი აიღეს. ოქროსფეხიანი ლენერალი მულანლოს მინდორში მოვიდა. შაჰმა გაიგო თუ არა ესა, იმოდენი ჯარი მიაშველა ადერბილს, რომ მთა და ბარი სულ ერთიან აიგსო და ოქროს-

ფეხიან ღერენალს თავის დახწევის იმედი დაეკარგა. რაკი თავის თავი ისეთს მდგომარეობაში დაინახა, რა მდგომარეობაში არის ხოლმე ჩიტი ქორის კლანჭებში და ბატკანი მგლის პირში, იგი სულ ერთიან აირია და აღარ იცოდა რა ექნა. ამ დროს უეცრად მოვიდა ამბავი დედოფალი გადაიკვალაო, ოქროს-ფეხიანმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და რუსეთისკენ გაეშურა, მთელი თავის ბარგი-ბარხანა კი შაჰის ჯარს დაუტოვა, — ასეთი იყო მოწყალება დიდის და ძლიერის ალაჰისა!“

უბედური საქართველო ისევ თავის თავის ანაბარად დარჩა და მხოლოდ იმით გადარჩა ხელმეორედ აოხრებას, რომ ალა-მაჰმად-ხანი მოკვდა.

სპარსეთზედ გამარჯვების მიზეზი გრაფი ზუბოვი კი, რომელიც სამსახურიდან იქმნა დათხოვნილი, რამდენსამე ხანს კურლიანდიაში ცხოვრობდა თავის მამულში პოლიციის მხედველობის ქვეშ. ბოლოს 1800 წელს იგი კვლად მიიღეს სამსახურში და დანიშნეს ჯერ მეორე კადეტის კორპუსის დირექტორად, მერე სახელმწიფო რჩევის წევრად. გრაფი გარდაიცვალა 24 ივნისს 1804 წელს ოც და თოთხმეტის წლისა. გრაფი დაიმარხა სერგეის უდაბნოში, პეტერგოფის ახლო. შემდეგში იმის საფლავზედ ეკლესია ააშენეს წმ. მოწამის ვალერიანის სახელობაზედ და მასთან დაარსეს თავშესაფარი ადგილი ოც და ათი დაქრილი სალდათისათვის.

საქართველოს შეერთება

(კანორინგი და ლაზარევი)

ირაკლი II სიკვდილის შემდეგ, ალა-მაჰმად-ხანისაგან აოხრებული საქართველო უბედურს მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ოსმალები, სპარსელები და ლეკები ხელ-ახლად შემოსევას ემუქრებოდნენ, შინაურობაში კი შფოთი და არეულობა არა სცხრებოდა სამეფო ტახტის გამო. ირაკლას კანონიერი

მემკვიდრე მისი უფროსი შვილი გიორგი XIII იყო, რომელიც მორე კოლისაგან ჰყავდა და იმ თავითვე ქართლის მფლობელი აღმოჩნდა. როდესაც მისი პაპა თეიმურაზი პეტერბურგში მიდიოდა, ბატონიშვილს გიორგის გადასცა ქართლის სამეფოს სკიპტრა, სამეფო ხმალი შემოაკრა და გულზედ ჩანოჰკიდა ჯვარი ცხოველ-მყოფელი ხის ნაწილებით და ძვირფასის თვალმარგალიტით შემკული. ეს სამეფოს გადაცემა მოხდა საქვეყნოდ, მცხეთის ტაძარში, ქართლის სასულიერო წოდების და თავად-აზნაურთა თანადასწრებით. მაგრამ, როგორც ვიცით, ირაკლიმ მაშინ ქართლიცა და კახეთიც ერთ სამეფოდ შეაერთა.

გიორგის გამოჰყვა მამის საუკეთესო თვისებანი და დიდს კეთილდღეობასაც მიანიჭებდა ქვეყანას, რომელიც საქართველოსავით დიდს ვაჭირვებაში არ იქნებოდა ჩავარდნილი. გიორგი ჯერ ისევ ბატონიშვილი იყო, რომ ხალხი დიდს პატივსაცემდა; ეს პატივის-ცემა მისმა მეუღლემ უფრო განამტკიცა. ოც და ერთი წლის გიორგიმ შეირთო ცამეტი წლის ქეთევანი, ასული ყაზახის მოურავის ანდრონიკაშვილისა.

ამბობენ, რომ როდესაც გიორგი კახეთში მისულა და სტუმრად მოურავის სახლში ჩამომხდარა, ამბავი მოუტანიათ — ლეკები ალაზნის ველზედ გამოჩნდნენო; თუმცა ახალგაზდა ანდრონიკაშვილი ლეკებთან ბრძოლის დროს დაიჭრა მუხლში, მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ სთქვა, როდესაც შინ დაბრუნდა. გიორგი აღტაცებაში მოიყვანა თავადის ლეგენდარულმა ვაჟ-აკობამ და კეთილ-შობილურმა ხასიათმა და იქვე გამოუცხადა რომ შენი და ქეთევანი ცოლად მინდა შევიერთოვო, ქალის მამა კი ამ დროს ცოცხალი აღარ იყო. ეს გიორგის დანიშნული იყო ის უშიშარი გმირი ქალი, რომელსაც საქართველოს მატთანენი იხსენიებენ; ერთხელ ეს ქალი ქართლში მიდიოდა სამასი კახელის ცხენოსანით და ღართის კარში კარგა ბლომა ლეკები დაუხვდნენ, უშიშარმა ქალმა თვით იკისრა ჯარის წინამძღოლობა და საშინლად დაამარცხა გამაგრებულს ადგილებში ჩასაფრებული ლეკები. როდესაც ამის შემდეგ ტფილისში დაბრუნდა, ირაკლიმ თავისი რძალი დიდის ამბითა და

ზარბაზნის სროლით მიიღო. ეს მოხდა 1778 წელს. გიორგის ქორწინებამ მთელი საქართველო გაახარა, მაგრამ, სამწუხაროდ, თვით გიორგი დიდ ხანს არ დასტკბა ამ ოჯახურის ბედნიერებით. ქეთევანი ოთხი წლის შემდეგ გარდაიცვალა. დიდის აზრით დაასაფლავეს უდროვოდ გარდაცვალებული დედოფალი, რომელიც სამეფო სახლის შენება და საქართველოს ხალხს ამპარტავენება იყო. გიორგიმ მისი დამარხვა გარეჯის მონასტერში მოისურვა. ივნისის თვე იყო, სამწუხარო ამბავი მთელს ქვეყანას მოედო და ხალხმა აქეთ-იქიდან დაიწყო დენა საყვარელი დედოფლის დამარხვაზედ დასასწრობად. სამი შემოსილი მიტროპოლიტი დროშებით მიეგება მიცვალებულს გარეჯის სამზღვარზედ, ტირილი და ქვირინი და სამგლოვიარო გლობის ხმა გაისმოდა მიყრუებულს ყარაიხის მინდორში, სადაც მხოლოდ ჯეირნები ბუდობენ. ბერები, რომელთაც ყმაწვილობიდანვე დაეტოვებინათ ქვეყანა და მისი ამაოება, გაკვირვებული უყურებდნენ ამ ამბავს. მაგრამ დიდ ხანს არ გაგრძელდა ამ ამბის ცქერა, — ნელ-ნელა მიახლოვებული ვეამი მიცვალებულისა ხმამალლა ლაღადებდა ამ სოფლის ამაოებას, კაცის ძლიერებისა და დიდების დასასრულს.

როგორც ამბობენ, ირაკლიმ მეტის-მეტის მწუხარებისაგან მიცვალებულის წინ წარმოსთქვა თურმე: „აი როდის დაიღუპა ჩემი ოჯახი!“

გიორგი დიდ ხანს არ იყო ქვრივად და იმავე წელიწადს შეირთო მეორე ცოლად თავადი ციციშვილის ასული მარიამი, რომელიც დიდად მშვენიერი იყო, მაგრამ ისეთი კეთილი გავლენა არა ჰქონდა ხალხზედ, როგორც ჰქონდა ასე უდროვოდ გადაცვალებულს საქართველოს საყვარელს ქეთევანს.

ტახტზედ რომ ავიდა, გიორგის იმდენი ღონე და ხასიათი არა ჰქონდა, რომ შინაურულ არეულობისათვის ბოლო მოელო. მისი დედინაცვალი დარია, რომლის რჩევითაც ირაკლიმ სამეფო შვილებს გაუყო, ეხლა ინტრიკობის ბუნაგად შეიქმნა და სულ იმის მეცადინეობაში იყო, რომ გიორგის შთამომავლობისათვის სრულიად ჩამოეერთმია სამეფო ტახტი. იგი თავს

შვილებით არ ემარჩილებოდა მეფის უმაღლეს უფლებას და სპარსეთს საზოგადო მფარველობას.

გიორგის უნდოდა თავის სამშობლო ამ გაკირვებული მდგომარეობიდან გამოეყვანა, რადგან აუარებელ მტრებთან ბრძოლით მოღლილ-მოქანცული იყო და მშვიდობასწყუროდა, ამასთანავე იგი იმსაც ხედავდა, რომ იმის ჩამომავლობასამეფო ტახტი ვერ შერჩებოდა, ამისათვის რუსეთის ხელმწიფეს პავლე პირველს საზოგადო, რომ საქართველო თავის საუკუნო ქვეშევრდომად მიეღო და ჯარი გამოეგზავნა მის დასაცველად გარეული და შინაური მტრებისაგან.

იმპერატორმა კავკასიის სამზღვარზედ მდგომ ჯარის უფროსს ლენერალ ლეიტენანტს კნორჩინგს უბრძანა, რომ ტფილისში ეგერის (ეხლანდელი ლეიბ-ერევის) მეჩვიდმეტე პოლკი გაეგზავნა და სარდლად ლენერალ-მაიორი ლაზარევი გაეტანებინა. 1799 წელს, შემოდგომაზედ, ამ ჯარს თან გამოჰყვა სტატსკი სოვეტნიკი კოვალენსკი, რომელიც საქართველოში უნდა დარჩენილიყო რუსეთის წარმომადგენელ მანისტრად; ამან თან წამოიღო მეფე გიორგისათვის გვირგვინი და სხვა სამეფო ნიშნები, რადგანაც მთლად ძვირფასი სამეფო ნიშნები საქართველოსი აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს წაეღოთ.

თუმცა შემოდგომა იყო და დარიალის გზაზედ ქარიშხალი და თოვლი ირეოდა, ჯარმა მაინც მშვიდობით გადმოიარა ეს მთა და 26 ნოემბერს მოუახლოვდა ტფილისს, სწორედ იმ დღეს, როდესაც მეფე გიორგის დღეობა იყო. ჯარი დიდის აზბით მიიღეს. თვით მეფე თავის მემკვიდრით, ბატონიშვილებით და დიდძალის ამალით პურ-მარილით მიეგება მას ქალაქ გარედ. ჯარმა პატივი მისცა მეფეს და მერე ტფალისში შემოვიდა, ამ დღეს ზარბაზნების სროლა და ზარების რეკა არ შეწყვეტილა. გზა-გზა და ქუჩებში ჯარს აუარებელი ხალხი ეგებებოდა და გულწრფელად მზიარულობდა.

სიმართლე მოითხოვს ისიცა ვთქვათ, რომ თუმცა რუსის ჯარი ასეთის აღტაცებით მიიღეს, მაგრამ მისი მდგომარეობა ტფილისში სწორედ რომ საწყუბარო იყო, განსაკუთრებით პირ-

ველ ხანებში მანც. საქართველოს ადმინისტრაციაში ისეთი უწყისობა და ბოროტ-მოქმედება სუფევდა, რომ ქვეყნის ისიც კი აკლდათ, რაც კაცისათვის უპირველეს საქიროებას შეადგენს; არამც თუ სადგომი სახლები არა ჰქონდათ, ბევრ-ჯელ რამდენიმე დღით უშეშოდ და უსაქმლოდ იყვნენ ხოლმე. ლაზარევი ყოველსავე ამას ეუბნებოდა მეფეს, მაგრამ ამ უკანასკნელის ბრძანებას არაფერს ასრულებდა. „აქ ისევია, როგორც ჩვენს სამმართველოებში — სწერდა ამის შესახებ ლაზარევი კნორჩინგს: — მანდ სულ ხვალას იძახიან და აქ კი იქნებასაო“.

რუსის ჯარის მოსვლის უმაღვე ტფილისში საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XIII გვირგვინის კურთხევისათვის დაიწყო მომზადება.

რამდენიმე დღის წინად მთლად სამეფო ნიშნები კავალენსკის სახლიდან მეფის სასახლეში გადაიტანეს, ამ ამბავს დიდლბალი ხალხი დაესწრო და დიდის გაკვირვებით უყურებდა ამ დიადს მზადებას, რომელიც მას არას დროს არ ენახა. რუსის მოხელეებს და ოფიცრებს, ცხენოსან საპატიო ყარაულეებით გარშემორტყმულთ, მიჰქონდათ: მაყვლის-ფერი ხავერდის სამეფო ტახტი, მორთული მძიმე ოქროს ფუნჯებით, მეფის სავარძელი, თეთრი სახელმწიფო მხედართა ალაში, რომელზედაც რუსეთის ორ-თავიანი არწივი იყო გამოხატული, თეთრი ყარყუმის ძვირფასი წამოსასხამი და ბრილიანტის კონა მარიამ დედოფლისათვის, სახელმწიფო ხმალი, სამეფო პორფირი, საქართველოს და რუსეთის გერბით, ძვირფასი თვლებით მოქედნილი გვირგვინი, სკიპტრა და სფერა და ბოლოს ბრილიანტის სამი ორდენი, რომელთაგან ანდრიასი ეკუთვნოდა თვითონ გიორგის, ეკატერინესი — მარიამ დედოფალს და ანასი ტახტის მემკვიდრეს ბატონიშვილს დაეთს. ყოველივე ამის შემდეგ ვერცხლის ლანგრით მიჰქონდათ გრამოტა, რომლითაც სამეფო ტახტი მეფე გიორგის უმკვიდრდებოდა.

როგორც კი გათავდა მზადება, მეტეხის ციხიდან ცხრა-ჯერ გაისროლეს ზარბაზანი და ამით აუწყეს ხალხს ლიტანიის დასაწყისი.

ლიტანიის გამგებელნი წინ მიდიოდნენ, მათ შემდეგ საელჩოს სეკრეტარს იმპერატორი პავლე პირველის მიერ დატკიცებული გრამოტა მიჰქონდა და თან მისდევდნენ ტფილისის მოხელენი და მემუსიკენი; მათ შემდეგ მიდიოდა კოვალენსკი, რომელიც მდიდრულად მორთულს ცხენზედ იჯდა და აქეთ-იქით ქართველი მოხელენი უდგნენ. ყველა ამათ შემდეგ მიდიოდნენ მშვენივრად მორთული მეფის ცხენოსანი ქეშიკნი. მეფის სასახლის კარებთან კოვალენსკის დაუხვდნენ საქართველოს სამეფოს დიდებულნი და მათთან ერთად შევიდა დარბაზში, სადაც ელოდა მას გიორგი მეფე თავის მინისტრებით და კარის კაცებით.

კოვალენსკი ჯერ მცირე სიტყვით მიესალმა მეფეს და შემდეგ საჯაროდ გამოაცხადა, რომ სრულიად რუსეთის იმპერატორი პავლე I იღებს საქართველოს თავის მფარველობას ქვეშ და მის კანონიერ მეფედ ამტკიცებს გიორგის და მის შვილს უგანათლებულესს დავით გიორგის ძეს ტახტის მემკვიდრედ. ამას თან მოჰყვა გადაცემა სამეფო ნიშნებისა.

— „მოკრძალებულის გრძნობით აღვისილს ჩემის შბრძანებლის ხელმწიფისადმი, — სთქვა გიორგიმ, — შესაძლოდ მიმაჩნია მივიღო ეს მეფის ღირსების ნიშნები, მაგრამ ისე კი არა, რომ წინდაწინვე არ მივიღო ფიცი იმპერატორის ერთგულებაზედ და არ აღვიარო უმაღლესი მისი უფლება კახეთისა და ქართლის სამეფოებზედ“. — „ზხოლოდ მე მსჯრს, დაუმატა გიორგიმ, რომ ეს ამბავი მოხდეს ღვთის ტაძარში შესაფერის დიდებითა და ბრწყინვალებითა“.

— ჩემი მოვალეობაა, — მიუგო კოვალენსკიმ, — დავესწრო თქვენი უმაღლესობის გვირგვინის კურთხევას, რომ, როგორც მეფეს, პატივი გცეთ რუსის ჯარმა, რომელიც მოვიდა თქვენს სატახტო ქალაქში სამუდამოდ დასარჩენად.

მისაღმების შემდეგ კოვალენსკიმ გადასცა გიორგის უმაღლესი გრამოტა და მიართვა ორდენი ანდრია პირველ-წოდებულისა, რომელიც მეფემ მაშინვე გაიკეთა. ამის შემდეგ მეფის ნების დართვით საქართველოს მემკვიდრეს ბატონიშვილს

დავითს გადასცა ორდენი ანასი, ხოლო სხვა საჩუქრები საშვე-
ფო გვარეულობის დანარჩენ პირებს დაურიგა.

დედოფალი მარიამი არ დაესწრო გვირგვინის კურთხევას, მან კოვალენსკი თავის ოთახში მიიღო და ამით დაარღვია აზი-
ური ჩვეულება, რომელიც უშლია ქალს უჩადროდ კაცებთან
გამოსკლას. დედოფალი დაუხვდა კოვალენსკის მდიდრულად
დართულ სეფე ქალებით. მისალმების შემდეგ მინისტრმა მთარ-
თვა ბრილიანტის ორდენი წმინდა ეკატერინესი და გიორგის
თხოვნით თვითონვე გაუყეთა ეს ორდენი დედოფალს.

12 დეკემბერს, ზედ მეფის დაგვარგვინების დღეს, კვალად
შეიკრიბნენ სასახლეში ქართველებისა და რუსების წარჩინებუ-
ლნი პირნი. მეფე და დედოფალი ეკლესიისკენ გაემართნენ,
მათ წინ მიუძღოდნენ სასახლის წარჩინებულნი პირნი და თან
მაჰქონდათ გვირგვინი და სკიპტრა. მეფე-დედოფლის ცოტა
მოშორებით კოვალენსკი და ტახტის მემკვიდრე მისდევდნენ,
მათ შემდეგ მიდიოდნენ სამეფო გვარეულობის დანარჩენი პირ-
ნი, თავადნი, მინისტრები და დადებულნი.

წირვის შემდეგ გიორგიმ უბრძანა წაკითხვა უმაღლესის
გრამოტისა, რომლითაც იგი მტკიცდებოდა საქართველოს მე-
ფედ და რუსეთის ერთგულებაზედ ფიცი მიიღო. ყოველივე
ამის შემდეგ გიორგიმ გაიყეთა მეფური ნიშნები და დაბრუნდა
სასახლეში, სადაც დაჯდა ტახტზედ და იღებდა მილოცვას რუ-
სის მინისტრის და საქართველოს ერის წარმომადგენელთაგან.

ამნაირად თავს ნებით შეუერთდა საქართველოს სამეფო
რუსეთის იმპერიას.

მეტა არ იქნება მოვიხსენიოთ, რომ რუსეთთან შეერთე-
ბული საქართველო შესდგებოდა ქართლ-კახეთის და სომხეთის
ნაწილისაგან; ეს უკანასკნელი იყოფოდა თრიალეთის და ბორ-
ჩალოს მაზრად; საქართველოსვე ეკუთვნოდა ყაზახისა, ბამბა-
ქისა და შამშადილის პროვინციები, დასახლებულნი თათრები-
თა და აგრედვე მთებიც, სადაც ცხოვრობდნენ ოსები, თუშები,
ფშავლები და ხევსურები.

საქართველოს ტახტი გიორგის ჩამომავლობას დაუ-
შტკიცდა და ეს არაფრად იამა ქვრივ-დედოფალს დატოვა და
მის შვილებს. იმ დროს, როდესაც გიორგი და დავითი ფიცს
ღებულობდნენ იმპერატორი პავლეს ერთგულებაზე და მთე-
ლი საქართველოს ხალხი ქუჩებში მხიარულობდა, ქვრივი დე-
დოფალი სულ იმის მეცადინეობაში იყო, რომ ხალხში უკმა-
ყოფილება ჩამოეგდო და რამდენიც დრო გადიოდა, იმდენად
უფრო თანდათან მატულობდა უკმაყოფილოთა რიცხვი.

გიორგისთან რუსეთის ორი წარმომადგენელი იყო, ლა-
ზარევი და კოვალენსკი, რომელნიც ხასიათითა და ზნეობით,
სამწუხაროდ, ძლიერ განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგან. ჯარის უფ-
როსად იყო გენერალ-მაიორი ლაზარევი, კაცი პირდაპირი,
გულ-გახსნილი და პატიოსანი. მან ამ დიდ ადგილამდინ მიღ-
წია თავის შრომით და მეცადინეობით, მფარველი და ქომაგი
არაინა ჰყოლია. იგი შევიდა სამსახურში 1775 წელს გვარ-
დიის კაპრალად და ცხრა წლის შემდეგ ოფიცრობა მიიღო. ამ
დღიდან იწყობა სამსახურში მისი წინ წასვლა. მან ისეთი ვაე-
კაცობა გამოიჩინა ფინლანდიასთან ომში, კავკასიაში ანაპისა
და დარუბანდის აღების დროს, რომ მთავრობამ მიაქცია ყუ-
რადლება, იმპერატორმა პავლემ 1797 წელს გენერლობა უბო-
და და საქართველოში გამოსაგზავნ ჯარის უფროსად დანიშნა.
იგი ნამდვილი მეომარი იყო და მცირედით კმაყოფილდებოდა,
რუსეთის დროშა უცხო ქვეყანაში ღირსეულად მაღლა ეჭირა და
ამის გამო ქართველები პატივისცემით უყურებდნენ რუსეთს.
მისი ამხანაგი კოვალენსკი კი, რომელიც წარმომადგენელი იყო
პოლიტიკისა და სამეფოს შინაურის მართვისა, წმინდა გულის
კაცი არ იყო და წვრილმანი თავ-მოყვარულობაცა ჰქონდა. მან
თავის ცბიერობით მოინადირა მეფის გული, ყოველს იმის გან-
კარგულებაში ერეოდა და ყოველთვის თავის პირადი სარგებ-
ლობა ჰქონდა სახეში. მის ხასიათს ცხადად გვიხატავს შემდე-
გი ფაქტი: გაიგო თუ არა, რომ მეფეს ლაზარევისათვისაც იმო-
დენავე დღიური სახარჯო ფული დაუნიშნავს (დღეში ერთი
თუმანი), რამდენიც იმისთვის, მაშინვე მოახსენა მეფეს, რომ

ეს შეუსაბამო განკარგულება არისო და თავისთვის, როგორც ხელმწიფის წარმომადგენლისათვის, ორჯელ მეტი სახარჯო მოითხოვა. ლაზარევი ძლიერ ააღელვა კოვალენსკის ასეთმა თავხედურმა და ურცხვმა საქციელმა და თავის სახარჯოზედ უარი განაცხადა, კოვალენსკის საჩივრის მიზეზი აღარა ჰქონდა და იძულებული შეიქმნა ერთი თუმნით დაკმაყოფილებულიყო. მაშინ მან მოითხოვა, რომ მისთვის, როგორც რუსეთის წარმომადგენლისათვის, ჯარს სალაში მიეცა ხოლმე. ლაზარევმა მიუგო, რომ „კანონის ძალით ჯარმა სამოქალაქო მოხელეს სალაში არ უნდა აძლიოსო და იმას ხომ თქმა აღარ უნდა, რომ მე, როგორც ჯარის უფროსი საქართველოში, არას ვზით არ უნდა ვემორჩილებოდე სამოქალაქო მოხელესაო“. მათ შორის უთანხმოება და კამათობა დაიწყო. ბატონიშვილები სარგებლობდნენ ამით და ხალხს ალელვებდნენ.

გიორგის ერთს ძმას, ალექსანდრე ირაკლის ძეს, საუფლისწულო მამული არა ჰქონდა, ამისათვის მან თავისთვის ყაზახის მზრა მოითხოვა, რომელიც, საქართველოს ჩვეულებისამებრ, მხოლოდ თვითონ მეფეს ეკუთვნოდა და სხვას არავის; გიორგიმ ალექსანდრეს ამაზედ უარი უთხრა, რისგამოც იგი შულავერიდან ოსმალოს სამზღვარზედ მივიდა და იქიდან ჩუმად გადავიდა სპარსეთის ბანაკში, სადაც დიდის სიხარულით მიიღეს. დაქვრივებულმა დედოფალმა და მისმა შვილებმა რომ გაიგეს ესა, თვითონაც მიმართეს სპარსეთს და მფარველობას სთხოვედნენ. სპარსელებსაც ეს უნდოდათ, რომ ხელ-ახლად გარეუღიყვნენ საქართველოს სამეფოს საქმეებში. ყოველივე ეს სპარსეთისათვის ძლიერ საჭირო იყო, რადგანაც მის მმართველს ბაბა-ხანს ქვეშევრდომნი იმქამდინ არ აღიარებდნენ შაჰად, ვადრე დაგვირგვინების დროს სხვა მეზარკეთა შორის არ დაინახავდნენ საქართველოს მეფესაც, რომელიც შაჰის გვერდით უნდა მდგარიყო და ხელში მისი ხმალი უნდა სჭეროდა*).

*) სპარსეთს სულ ოთხი მოზარკე ანუ მთავარმართველი ჰყავდა და შაჰის გვირგვინის კურთხევის დროს უნდა სჭეროდა: საქართველოს მმართველს—შაჰის ხმალი, არაბისტანისას—ძვირფასი ფრთა, რომელიც გვირგვინის მაგიერი იყო, ლორისტანისას—პორფირი და ქურდისტანისას—ალმასებით მოკედლილი, განსაკუთრებული მორთულობა.

ტფილისში სპარსეთის ელჩიც მალე მოვიდა. გიორგიმ ცხელი რუსეთის მინისტრის სახლში მიიღო, თვითონ იმპერატორის წინაშე წაიკითხა რუსეთის მინისტრის სახლში მიიღო, თვითონ იმპერატორის წინაშე წაიკითხა. ლეს სურათის ქვეშ დადგა, რომლის წინაშეც იდგა საქართველოს ტახტი და მაზედ ეწყო გვირგვინი, სკიპტრა და სფერა; მეფეს აქეთ-იქით უდგნენ საქართველოს დიდებულნი და ხელში პორფირი და მხედართ აღამი ეჭირათ.

სპარსეთის ელჩმა გამოაცხადა — მეფესთან საიდუმლოდ მიწადა მოვილაპარაკოვო; ამაზედ გიორგიმ მიუგო, რომ მე რუსეთის მფარველობას ქვეშ ვიმყოფები და რუსეთის მინისტრის დაუსწრობლად საიდუმლოდ მოლაპარაკება არ შემძლიანო. მაშინ ელჩმა პირდაპირა სთქვა, რომ შაჰი საქართველოს თავის წინაპართა საკუთრებად სთელის და მის დამორჩილებას თხოულობსო, თუ არ უნდა რომ უწინდელ უბედურებაზედ უფრო დიდი უბედურება მიადგესო.

— მე თქვენი სატყვები საშინლად მაკვირებენ, — მიუგო კოვალენსკიმ: — თქვენ თითქოს დაგვიწყებიათ ეს მფარველობა, რა მფარველობასაც უწევს საქართველოს რუსეთის იმპერატორი.

— „ეგ მე მახსოვს, — მიუგო ელჩმა: — მაგრამ მაინც ერთგულად ვურჩევ მეფეს, ამისთვის რომ მტერი უკვე უახლოვდება მაგის სამფლობელოს სამზღვრებს“.

— რუსეთს, — უთხრა კოვალენსკიმ: — აქაურს ქვეყნებში მტერი არა ჰყავს, მაგრამ იმას კი, ვინც მის მფარველობას ქვეშ მყოფ ხალხს უსიამოვნებას მიაცენებს, ადვილად გასცემს პასუხსა.

მოლაპარაკება ამით გათავდა.

ბატონიშვილის ლალატმა და შაჰის მადიებლობამ გიორგის მტრის შემოსევის შიში ჩაუღო გულში, მით უმეტეს, რომ მტერი ერევნის მაზრას უკვე შემოსეოდა და ჰყრიდა ხმებს, ტფილისზედ მივდივარ მხოლოდ იმისთვის, რომ ბატონიშვილი აღექსანდრე ტახტზე ავიყვანოვო.

მცხოვრებლები¹ დასაშვებდებლად გიორგიმ მიმართა იმპერატორს პავლეს და შემწეობა სთხოვა; ხელმწიფემ შეისმინა გიორგის თხოვნა და უბრძანა გამოეგზავნათ საქართველოში ყაბრადოს პოლკი გენერალ-მაიორი გულიაიკოვის სარდლობით.

პოლკი სწორედ კარგ დროს მოვიდა, ამისთვის რუმბუტყე-
ლის მართლა განსაცდელი მოელოდა ავარელი ომარ-ხანისა.
გან, რომელმაც ამ რამდენიმე წლის წინად მთლად საქართვე-
ლო ააოხრა და ეხლა კიდევ ოცი ათასი ლეკით აპირებდა კა-
ხეთში შემოსევას.

ომარ-ხანი გულადი, მამაცი და დაუცხრომელი კაცი იყო.
მართალია, თვითონ დიდი სამფლობელო არა ჰქონდა, მაგრამ
მთელს დაღისტანში ისეთი დიდი სახელი ჰქონდა, რომ საკმაო
იყო ერთი მისი დაძახება, რომ მთლად ლეკები ფეხზედ დამდგა-
რიყვნენ და ბრძოდ გაჰყოლდნენ უკან თავის საყვარელ წინა-
მძღოლს.

ომარ-ხანის მოახლოვებამ ერთი აღიქოათი მოახდინა სა-
ქართველოში. მაგრამ იმ დროს, როდესაც ტფილისის მცხოვ-
რებნი გასაქცევად ემზადებოდნენ, ლაზარევი და გულოაკოვი
რუსის ორი პოლკით საჩქაროდ გაემართნენ მტრის დასახვედ-
რად. სიღნაღში რუსის ჯარს ბაგრატიისა და იოანეს ქართვე-
ლების სამი ათასი ჯარიც მიემატა და ნ-ს ნოემბერს 1800 წელს
ლაზარევი მტრის ბანაკზედ ექვსი ვერსის მოშორებით დადგა.
მაგრამ ომარმა ღამე აუქცია გზა რუსის ბანაკს და პირდაპირ
ტფილისისკენ წამოვიდა. ლაზარევიც მოკლე გზით საჩქაროდ
დაედევნა მტერს და 7-ს ნოემბერს განთიადისას წამოეწია მდი-
ნარე იორის ნაპირზედ, სოფელ კაკაბეთის ახლო.

ომის აცდენა აღარ შეიძლებოდა და ლეკები, გავიდნენ
თუ არა იორში, საშინელის სისწრაფით და ყოყინით მიესივნენ
რუსის ჯარს, მაგრამ ჯარმა ისე საშინლად დაუშინა თოფები,
რომ „მრავალმა მათგანმა სამარე ბრძოლის ველზედ ჰპოვა და
იქ ეძებდა საქართველოზედ ტყუილს უფლებას და ამ უფ-
ლების გულმხურვალე და ძლიერი მოსარჩლე ხომ ომარ-ხანი
იყოვო“, სწერდა შემდეგ ლაზარევი კნორინგს. ომი მთელს
დღეს გაგრძელდა და ამ პირველ შეხვედრაზედვე ერთმა მუჭა-
რუსის ჯარმა საშინლად დაამარცხა ომარ-ხანის თხუთმეტი ათა-
სი ჯარი. რადგანაც ბრძოლა ღამე გათავდა, ამისათვის გამარ-
ჯვებულთ მხოლოდ დილით დაინახეს ნამდვილი სურათი საში-

ნელის მუსერა-ელეტისა. ჩალიანები, ბუჩქები და ლეღები სიხვედრით იყო დახოცილებითა; სისხლით შეღებილს ბალახს მზის სხივებით მისდგომოდნენ; წყალს გაღმა მტრის ვაფრიალებული დროშები, კარვები და ბანაკი ისევ მოჩანდა, მაგრამ ეტყობოდა ეს ბანაკი დაცარიელებული იყო. მტერი გაქცეულიყო და თან ვერაფერი ველარ წაეღო. ორი ათასამდინ კაცი მოუკვდათ. თვითონ ომარ-ხანი მძიმედ დაიჭრა და დარღისაგან ზალე მოკვდა. ქართველებმა გამარჯვების ნიშნად რუსის ჯარის უფროსს წინ ორი ლეკის თავი დაუგორეს, რომელთაგან ერთი მეტის მეტად დიდი იყო.

იორზედ ბრძოლა მარადის ღირს-სახსოვარი იქნება კავკასიის ლაშქრობის ისტორიაში. იგი იმით კი არ არის სახსოვარი, ვითომც რუსებს ბევრი ჯარი დახოცოდეთ, არა, შედარებით ჯარი ცოტა დაეხოცათ, სახსოვარია იმით, რომ რუსის სარდლები ერთი მუჟა ჯარით შეებრძოდნენ აუარებელს ბრბოს ლეკებისას, რომელნიც განთქმულნი იყვნენ ვაეკაცობითა და გულადობით.

დიდი ბედნიერება იყო, რომ იმ დროს საქართველოში მოსულ რუსის მცირე ჯარის უფროსებად ისეთი ლენელები იყვნენ, როგორც ლაზარევი და გულიაკოვი, რომელთა სახელიც არასდროს არ ამოიშლება რუსეთის სამხედრო ისტორიიდან. ორივენი ღირსეულად ატარებდნენ რუსის სახელსა და თავიანთის სისხლით აღბეჭდეს ის ძმური დახმარება, რომელიც აღმოუჩინა რუსეთმა საქართველოს. ლაზარევი დაიღუპა ტფილისში 19 აპრილს 1803 წელს, გულიაკოვი კი მოკლეს ალაზნის გაღმა თავის მეგობრებსა და უფროსის რამდენიმე თვის სიკვდილის შემდეგ.

„ლაზარევი და გულიაკოვი, ყაბარდოსი და ერევნის პოლკები—აი ის პირველნი ბურჯნი,—ამბობს ზისერმანი,—რომელზედაც დამყარებულია საუკუნო დიდება კავკასიის ჯარისა“.

რასაკვირველია, ამისთანა გარემოებათა შორის პირველმა გამარჯვებამ დიდი გავლენა იქონია ხალხზედ; ეს გავლენა უფრო იმისთვის იყო საჭირო, რომ უამისოდ რუსის მცირე ჯარი კავკასიაში თავს ვერ დაიჭერდა.

ამ გამარჯვებისათვის იმპერატორმა პავლემ უბოძა ორდენი ბატონიშვილს, ლაზარევსა და გულიაკოვს ჯვრები იერუსალიმელის ორდენისა, ხოლო ომში მონაწილეობის მიმღებ სალდაუებს თითო მანეთი.

მეფე გიორგი თუმცა ავად იყო, მაინც წინ მიეგება ტფილისში დაბრუნებულს ჯარს, მდიდრულად შეკაზმულ ცხენიდან გადმოხტა და სთხოვა ლაზარევს მავლო იგი საჩუქრად და იმით შესულიყო ქალაქში.

სამწუხაროდ ეს უკანასკნელი გამოსვლა იყო გიორგისა. ჯარის დახვედრის დროს გაცივდა და ლოგინად ჩავარდა, ექიმებს მისი მორჩენის იმედი აღარა ჰქონდათ. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ მოკვდებოდა თუ არა გიორგი, საქართველოში შინაური ომი დაიწყებოდა მეფის შვილებსა და ძმებ შორის და უკანასკნელნი იმაზედ უფრო დასთანხმდებოდნენ, რომ საქართველო რუსეთს შეერთებოდა, ვიდრე დავითის გამეფებას.

თვითონ მეფემ უფრო ყველაზედ კარგად იცოდა ესა და ლოგინში მწოლარე სწერდა იმპერატორს პავლეს, „რომ საქართველომ ასე თუ ისე უნდა დაასრულოს თავისი საკუთარი პოლიტიკური არსებობა და საქართველოს ერი ეხლავე უნდა შეიქმნეს საუკუნო რუსეთის ქვეშევრდომად და მისი მეფე თავის კანონიერ მეფედ მიაჩნდესა“.

ამ აზრის თანხმად გამოიკა მანიფესტი პეტერბურგში 18 დეკემბერს 1800 წელს, ხოლო 28 დეკემბერს გიორგი ტფილისში გადაიცვალა.

ამ ნაირად გაუქმდა საქართველოს სამეფო ტახტი და ბატონიშვილების დინასტიის ათასის წლის მეფობა საქართველოში ეხლა საშუალოდ გაუქმდა. 16 თებერვალს მთლად ტფილისის მკხოვრებნი სიონში შეიკრიბნენ და იმპერატორი პავლეს ერთგულებაზედ ფიცი მიიღეს. ფიცი მიიღეს აგრედვე სომხებმაც, რომელთაც ეს ამბავი დიდის დიდებით გადაიხადეს.

შვიდს თებერვალს დილით აღრე, დაირეკა თუ არა ვანქის ზარი, მთლად სასულიერო წოდება, რვა არქიმანდრიტი და ასამღინ მღვდლით, გამოვიდა სომხების ყველა საყდრები-

დან და ერთად გაემართნენ ქალაქ გარედ ვანქის მონასტრის
კენ. ამ ამბის დროს ორს წარჩინებულს მოქალაქეს ემპერატორ-
რი პავლეს სურათი მიჰქონდათ, უკან შემოსილი მიტროპო-
ლიტი მიდიოდა და თავზედ ედგა ვერცხლის ლანგარი, რომელზედაც მანიფესტი იღო. ხალხი ათასობით მისდევდა უკან
პატონიშვილს დავითს და მის ძმებს, გენერლებს ლაზარევს და
გულიაკოვს. სომხეთის პატრიარქი იოსები შემოსილი მიეგება
ხალხს ვანქის გალავანში. მან საცეცხლურით უკნია იმპერატო-
რის სურათს, შემდეგ დაემხო მის წინაშე მიწაზედ და ემთხვია,
მერე შეიღო თავზედ და ხმა-მალლა წარმოსთქვა: „აღლეგრძე-
ლოს უდიდესი და უავგუსტესი ჩვენი მეფე და მთლად მისი
სახლობა“. ხალხის ხმამ სიხარულით გრიალი მოიღო. ამის
შემდეგ პროცესია ეკლესიაში შევიდა. იქ საკურთხევლის წინ,
საკუთარს ანალოიაზედ, დასდეს მანიფესტი და იმპერატორის
სურათი. მწირველი თვითონ პატრიარქი იყო, რომელმაც წირვის
შემდეგ სამადლობელი პარაკლისი გადაიხადა და მთელი ხალხი
დააფიკა.

როგორც ამ დღეს, ისე მეორე დღესაც რუსის აფიცრები
დადიოდნენ ჯარით ტფილისის ქუჩებში და ხალხს ოთხს ენა-
ზედ უკითხავდნენ მანიფესტს: რუსულად, ქართულად, სომხუ-
რად და თათრულად.

როდესაც ყველა ეს ამბები მორჩა, საქართველოს პა-
ტონიშვილები იოანე, ბაგრატი და მიხეილ გიორგის ძენი, თა-
ვად ავალიშვილით და ფალავანიშვილით გაემგზავრნენ პეტერ-
ბურგისკენ, რათა რუსეთის იმპერატორის წინაშე დაემტკიცე-
ბინათ მთელი ქვეყნის საყურადღებოდ, რომ საქართველოს ერ-
მა თავის სურვილითა და ნებით მიიღო ქვეშევრდომობა რუ-
სეთისა“. რუსეთის მეფე მიელოდა ამ ელჩებს და წინაღვე მო-
ამზადებინა თავისთვის ძველებური ტანისამოსი საქართველოს
მეფეებისა საკასითურთ. ელჩები ჯერ ისევ გზაზედ იყვნენ
და საქართველოს მდგომარეობაც ჯერ კიდევ გამოურკვეველი
იყო, რომ იმპერატორი პავლე გარდაიცვალა. მისმა მოადგი-
ლემ, იმპერატორმა ალექსანდრე I 12 სექტემბერს 1801 წელს

გამოცემულის მანიფესტით დაამტკიცა რუსეთისაგან საქართველო-
ლოს ქვეშევრდომად მიღება და აღიარა, რომ ამას მასსა და
„ არა თავის ძლიერებისათვის, არა ანგარებითა და თავის ისე-
დაც დიდი სამეფოს გასაღიღებლად, არამედ კაცმოყვარეო-
ბით, რომელიც ვალად სდებს მას შეისმინოს ტანჯულთა ვედ-
რება და დაიხსნას გაქირვებისაგან ისეთის მთავრობის დაყენე-
ბით, რომელსაც შეეძლოს მიანიჭოს მათ ქვეყანას ბედნიერება
და მართლ-მსაჯულება“.

ამავე დროს იმპერატორმა დაუბრუნა საქართველოს მისი
საერო წმინდანი, — ვაზის ჯვარი, რომელიც ჩააბარა ლეთის-
შშობელმა წმინდა ნინოს. წინად ეს ჯვარი საქართველოს მე-
ფეების გვარეულობაში ინახებოდა და, როგორც ერთი სომხის
მეისტორიე მოგვითხრობს, საომარ ნიშნად ხმარობდნენ ხოლმე
ბერძნებთან ომის დროს. მტრის შემოსევის დროს ჯვარი ხან
მცხეთაში ინახებოდა, ხან ანანურში; ამ ქალაქიდან მიტროპო-
ლიტმა ტიმოთემ წაუღო იგი ვახტანგ VI შეილს ბაქარს, რო-
მელიც მოსკოვში იმყოფებოდა. ამ ბატონიშვილის შეილის-
შვილმა გიორგიმ ეს წმინდა ჯვარი მიაჩუქა საჩუქრად იმპერა-
ტორს ალექსანდრე პავლეს ძეს, რომელმაც ეხლა ისევ საქარ-
თველოში გამოგზავნა. 9 აპრილს 1802 წელს ჯვარი დიდის
დიდებით მოასვენეს ტფილისში, და ხალხი დიდის სიხარულით
მიეგება; იგი დაასვენეს სიონში, სადაც დღემდინ ინახება აღსაე-
ლის კარის მარცხნივ, საკუთარს კიოსკში, რომლის ვერცხლის
ფიციარზედაც დახატულია წმ. მოციქულთა სწორი ნინო.

მაგრამ ისევ კავკასიის ამბებს დავუბრუნდეთ.

იმპერატორმა თავის ბრძნულის და მეტის-მეტად კაცთ-მო-
ყვარულ სურვილის ასრულება მიანდო გენერალ-ლეიტენანტს
კნორრინგს, რომელიც დაინიშნა მაშინ საქართველოში სამხე-
დრო გუბერნატორად და ჯარის უფროსად. სამწუხაროდ, კნორ-
რინგი არ ეკუთვნოდა იმ პირთ, რომელთაც შეუძლიანთ ხალხის
გულის მოგება, საქართველოს რუსეთთან შეერთებას სრულიად
სხვა მნიშვნელობა მისცა და ძალ-მომრეობა დაიწყო. მოვიდა
თუ არა ტფილისში, მთელი ქალაქის მცხოვრებნი შეკრიბა, გა-

რწმემა ჯარი შემოარტყა და უბრძანა იმპერატორის ერთგუ-
ლებაზედ დაეფიცნათ. ასეთმა შეუსაბამო განკარგულებამ, ერთი
მელიც არ იყო გამოწვეული ხალხის არავეითარი საქციელით,
ქართველები მეტად გააბრაზა, მათ ძალ-დატანებით არ მიიღეს ფი-
ცი და თავ-თავთავიანთ სახლებში წავიდ-წამოვიდნენ. მაშინ
კნორრიგის ბრძანებით დააპატიმრეს საქართველოს დიდებული
თავადნი და აზნაურნი, ამან უფრო საშინლად გააბრაზა ქარ-
თველები. ამ დროს კნორრინგი რუსეთის სამზღვარზედ წავიდა
და ქვეყნის მართვა ჩვენგან ცნობილს კოვალენსკის ჩააბარა.
მისი წასვლით საქართველოში ამბოხება და არეულობა უფრო
გაძლიერდა.

ლევები სარგებლობდნენ საქართველოს შინაურულის არე-
ულობით და ისე ხშირ-ხშირად არასდროს არ შემოესევოდნენ
ხალხს მის სოფლებს, როგორც ეხლა. ამისთანა გარემოებაში,
რასაკვირველია, რუსის ორი პოლკი ვერაფერს გახდებოდა და
ვერ მიეშველებოდა იქ, სადაც საჭირო იყო, ამის გამო აქ მყო-
ფი ჯარი გააძლიერეს.

ჯერ ისევ იმპერატორი პავლე პეტრეს ძე გრძნობდა, რომ
ჯარი ნაკლებად იყო საქართველოში და უბრძანა გამოეგზავ-
ნათ აქ კავკასიის გრენადერის პოლკი (ეხლა საქართველოსი)
დენერალ-მაიორის ტუჩკოვის სარდლობით. დიდი ზამთარი იყო
და ჯარი ძლივს იკვლევდა გზას თოვლით ავსებულ ხეობებში.
არა ერთი და ორი დღე გაატარა ჯარმა უჭმელად და არა ერ-
თი ჯარის კაცი დაიღუპა გზაზედ, მაგრამ მაინც გამოიარა
მრისხანე დარიალის ხეობა და ქისტების სოფელ გველეთთან
დაიბანაკა. აქ მოულოდნელად დაეწია ამ ჯარს ფელდელერი
მანიფესტით იმპერატორი პავლეს გარდაცვალების შესახებ და
აქვე ცაში აღზიდულ ყაზიბეგის მთის კალთებზედ დაიფიცეს
გრენადერებმა ახალგაზდა იმპერატორის ერთგულებაზედ, მრის-
ხანე თერგის ღრიალი ბანს აძლევდა მათს ფიცსა.

მოვიდა თუ არა ჯარი ტფილისში, ერთი ბატალიონი მა-
შინვე სურამში და გორში წავიდა, პოლკოვნიკი სიმანოვიჩის
უფროსობით, ქართლის სამზღვრების დასაცველად, ხოლო ყაბარ-

დოს ბატალიონის ერთი პოლკი, პოდპოლკოვნიკი სოლონიუსის უფროსობით, ქვემო კახეთში გაიგზავნა. „ეს უკანასკნელად გახსნილა კარგულეობა, როგორც სამართლიანად ამბობს ზისერმანი,—დასაწყისი იყო იმ წესისა, რა წესითაც უნდოდათ რუსებს საქართველოს დაცვა მტერთა შემოსევისაგან“. ამ დროიდან იწყება პატარ-პატარა ომები, რომელიც დასრულდა ორმოც და ცხრამეტი წლის შემდეგ შამილის დატყვევებით. საყურადღებო ის არის, რომ ლეკები თავდაპირველად რუსების ჯოგებს დაეცემოდნენ ხოლმე, ალაზნის ვალში. მაგალითებრ, 6 ივნისს 1801 წელს ლეკებმა ყაზახების პოლკის ჯოგი წაასხეს, მაგრამ ყაბარდოს რაზმმა დააყრევინა; ერთი თვის შემდეგ კინალამ თვითონ ყაბარდოს პოლკის ჯოგი არ ჩაუფარდათ ლეკებს ხელში და მხოლოდ გუშავად დაყენებულ რაზმის წყალობით გადაარჩა. ლეკები ზამთარშიაც გამოდიოდნენ ალაზანში, მაგრამ ისევ ხელკარი-ელნი ბრუნდებოდნენ უკან; ამ დროს დაიჭრა ვაეკაცობით გამოჩენილი ყაბარდოს პოლკის შტაბს-კაპიტანი გაბუაძე. როგორც ამ ბატალიონს, ისე ოსმალეთის სამზღვარზედ მდგარს სიმანოვიჩის პოლკს ერთი წამი მოსვენება არა ჰქონდათ. განსაკუთრებით გაუჭირდა საქმე ჯარს 1802 წელს ზაფხულში, როდესაც ჯარი ველარ ასწრობდა ყველგან მისვლას, სადაც კი მტერი გამოჩნდებოდა ხოლმე. ამ დროს მომხდარ შემთხვევათა შორის, უფრო შესანიშნავი ის იყო, რომ ყაბარდოს პოლკის 20 კაცი ალაზნის ახლო ჩასაფრდა ერთს დანგრეულს კოშკში და რამდენიმე საათის განმავლობაში იგერებდა ძლიერს მტერს, ვიდრე ჯარი არ მიეშველა და არ გამოიხსნა. მისაშველებლად გაგზავნილი ჯარი ისე გატაცებული იყო, რომ ამას წინად დაქრილმა გეუაძემ თოფის ხმის გაგონებაზედ ველარ მოითმინა, პირ-და-პირ მტრისკენ გააჭენა ცხენი და ჯარის თვალწინ აკუნწეს ლეკებმა.

თუ როგორ იხოცებოდნენ ლეკებიც, ეს ცხადად სჩანს შემდეგი მაგალითიდან:

ერთხელ, აპრილში 1802 წელს, ყაბარდოს პოლკის ერთმა რაზმმა, მაიორი ალექსეევის უფროსობით, მოასწრო ხეობა-

ში ჩასაფრებულს ლეკებს. რუსებმა შეუთვალეს დაგვეპოქიფლ...
დითო. ამაზედ ლეკებმა მიუგეს, ჩვენ აქ დასამორჩილებლად...
მოვსულვართ და საშინლად დაიწყეს ბრძოლა. როდესაც ტყვია-
წაშალი გამოელიათ, ხანჯლებით გადმოცვიდნენ და სუყველა-
ნი ერთად დაიხოცნენ.

ამ ნაირივე შემთხვევა მოხდა ოსმალეთის სამზღვარზედ,
იმავე წლის ივლისის თვეში, როდესაც სიმანოვიჩმა გაელიტა
ბრბო გამოჩენალის ყაჩაღის ყაზი-მაჰმადისა, რომელიც თავზარს
სცემდა მთელს საქართველოს.

ამ ნაირ ბტრებთან ბრძოლის დროს საქირო იყო შეურ-
ყვეელი მოქმედება და საკმაო ძალა, ზოგიერთა თავადები და
აზნაურები კი თავის ვერაგულის საქციელით საქმეს უჭირვებ-
დნენ რუსებს. მაგალითად მოვიყვანთ ერთ საყურადღებო შემ-
თხვევას. ერთხელ ლეკებმა გაძარცვეს ქართველების სოფელი
ხისტერი, რომელიც მებატონე მურვანიშვილს ეკუთვნოდა. შემ-
დეგ გამოჩნდა, რომ ამ მურვანიშვილს კარგად სკოდნოდა თურ-
შე ლეკების მოძრაობა, მაგრამ იმას ჰგონებოდა, სურამში მი-
დიან რუსებთან საომრად, ამისათვის რუსის ჯარის უფ-
როსისათვის არ შეეტყობინებინა და გლეხებიც დაეთრო,
რომ რა არის იმათაც არ შეატყობინონო. ლეკები შუა-
ღამისას სწორედ ამ სოფელს დაესხნენ და ტყვედ დაიჭირეს
ოთხმოც და თექვსმეტი კაცი, მათ შორის თვითონ მებატო-
ნეც. ღალატობა და ვერაგობა თვით ტფილისშიაც იყო დაბუ-
დებული და მხოლოდ ამით აიხსნება თავხედობა ლეკებისა,
რომელნიც ტფილისის მიდამოშიაც კი თარეშობდნენ ხოლმე.
ერთხელ, ლეკების ასეთ თარეშობის დროს, ქალაქის მცხოვ-
რებთ თავზარი დასცა თოფის სროლაში და ყვირილში, რომ
ავლაბრის ხიდი იწვისო. ყველანი ხიდისკენ გაეშურნენ და
ნახეს, რომ ხიდისთვის მართლა ნავთი დაესხათ და ქვეშ ნა-
კვერჩხალი დაეყარათ. ცეცხლი დროზედ გააქრეს. ტფილისე-
ლები მაინც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ხიდი იმისთვის
უნდოდათ დაწვეათ, რომ გაღმა-გამოღმა გასაღლეელი გზა მო-
ესპოთ და კუკია და ავლაბარი ლეკებს აეკლოთ.

უწესოება თვით საქართველოს სამხედრო გზაზედაც, ხდებოდა და ტფილისთან მისვლა-მოსვლა იმდენად საშიშროა, რომ როდესაც კნორრინგი რუსეთის სამზღვარზედ წავიდა, წინ ერთი რაზმი ქვევითი ჯარი და 200 ყაზახი გაგზავნა მაიორი ბუტკოვის უფროსობით*). ყველაზედ საშიში აღგილი ამ გზაზედ ლარსის ხეობა იყო; ეს აღგილი ეკუთვნოდა ახმედ დუდაროვს, რომელიც მალლა მთაზედ კოშკში ცხოვრობდა. აქედან თავის ერთგული მოსამსახურეებით დაეცემოდა ხოლმე გამველელ-გამომველს და სძარცვავდა. ეხლა, როგორც კი დაინახა ბუტკოვის ჯარი, დუდაროვმა მაშინვე წითელი დროშა გაშალა საომრად ხალხის მოსაგროვებლად; მაგრამ, საბედნიეროდ, ბუტკოვი ენერგიული და გამბედავი კაცი იყო. მან მტერს მოგროვება აღარ დააცადა, თვითონ დაეცა სოფ. ჩინს, რომელიც დუდაროვს ეკუთვნოდა, და რაც კი ციხის გარედ იყო, ყველაფერს მუსრი გაავლო. ერთად-ერთი მშენიერი იქაური მეჩითი, აშენებული შეიხ-მანსურის დროს, სულ ძირიანად დაანგრია, სოფელი დასწვა და ზოგიერთა მცხოვრებლები დახოცა. ამ დროს ვლადიკავკაის მხრიდან ზარბაზნები გამოჩნდნენ... დუდაროვმა შეიგნო, რომ წინააღმდეგობა უსარგებლო იქნებოდა.

მოუსვენარმა მდგომარეობამ და კოვალენსკის უშესაბამო და ანგარულმა მოქმედებამ ქართველები სრულიად მოთმინებიდან გამოიყვანა და გააბრაზა. ხალხი, რომელიც წინად სულ იმის ფიქრში იყო, რომ ბატონიშვილებთან კავშირი გაეწყვიტა, ეხლა კვალად იმათ მიუდგა. იმპერატორ ილექსანდრემდინაც მიდიოდა ხმები, რომ კავკასიის მთავრობა უწესოდ იქცევია და 8 სექტემბერს 1802 წელს უმაღლესის ბრძანებით კნორრინგიცა და კოვალენსკიც რუსეთში დაიბარეს და საქართველოს მთავარ-სარდლად ღენერალ ლეიტენანტი თავადი ციციანოვი დანიშნა.

*) აქტიური კავკასიის შესახებ თხზულებათა.

